

B

24744

RI-SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK A MAGYAR
ELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

XVIII. SZ.

SZÉCHENYI REFORMKORA

Irta:
SZALKAI ZOLTÁN

KOLOZSVÁRI-SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK A MAGYAR
MŰVELŐDÉSTÖRTÉNELEM KÖRÉBŐL

XVIII. SZ.

V/1
7/1082
12.-

B24764

SZÉCHENYI REFORMKORA

Irta:
SZALKAI ZOLTÁN

SZTE Egyetemi Könyvtár

J010019304

Bevezetés.

A francia forradalommal meginduló világszellem európa-szerte felkeltette az alkotmányos jogok utáni vágyat s megindítója lett a XIX. század első felében lefolyó alkotmányos küzdelmeknek. A szabadelvű eszmék hazánkba is eljutottak s még csak növelték a II. József politikájának reakciójaként keletkező nemzeti szellemet és a kormányrendszerrel szembeni ellenséges hangulatot. A nemzet tudatára ébredt elmaradottságának, felébredt benne az átalakulás utáni vágy s az alkotmányosság visszaállításával az 1790/91-i országgyűlésen és az ott kiküldött bizottságok munkálataiban már nemcsak az ősi alkotmány körülsáncolása a rendek főtörekvése, hanem a reformtervek — bár még eléggé mérsékelt formában — az országnak a korszellemhez idomuló átalakítását is célozzák.

A reformtörekvések ekkor még nem terjedtek el a nemzet szélesebb rétegeiben s a felvetett reformjavaslatok Széchenyi eszméihez viszonyítva csekély mértékűek, de arra mindenestre megfelelőek voltak, hogy a kormány támogatásával ezek alapján induljon meg az ország lassú újjáépítése. A kormány azonban ellene volt minden újításnak, a legcsekélyebb reformnak is, mert attól félt, hogy amint Franciaországban is az alkotmányos jogokért való küzdelem fejlődött a trón és az oltár elleni harccá, hazánkban is erre használhatja fel a tömeg a szabadság kiterjesztését. A francia háborúk alatt tartott országgyűléseken a hadiadó és az ujoncok megajánlása fejében a kormány mindig ígéretet tett ugyan a reformok megvalósítására, de sohasem engedte azokat tárgyalás alá venni. A Napoleon felett aratot győzelem egyúttal az abszolút uralom diadalát is jelentette s a kormány még merevebben elzárkózott a nemzet kívánságai elől, 1825-ig országgyűlést sem hívott össze, hogy még a reformkísérleteknek is elejét vegye. A nemzeti létért vívott küzdelem nem szünetelt ezalatt sem, de ez a meddő harc annyira felőrölte a magyarság akaraterejét, hogy az ország, mely I. Ferenc uralkodása elején az új Magyarországot alapjait kezdte lerakni, Széchenyi fellépésekor a Mária Terézia korabeli állapotokat tükrözte vissza s midőn 1825-ben

a kormány engedékenyebbnek mutatkozott a reformokkal szemben, „nemcsak a konzervatív lassú reform alkalma tűnt el visszavonhatatlanul, hanem a közszellem még szomorúbb, még elmaradottabb“¹⁾ volt, mint 1790. előtt.

Hogy az eddigi reformtörekvések megghiúsultak, abban a kormány politikáján kívül nagy szerepe volt a főnemességnek és a köznemesség egy részének is, mert egyrészt a demokratikus eszméktől való félelem, másrészt a rendi kiváltságok védelmezése egy táborba kényszerítette őket a kormánnyal a reformokkal szemben. Az alkotmány megvédése, a sérelmi politika volt az egyedüli összekötő kapocs a nemzet nagy részében, s a reformoknak a hívei még csak fogytak az alkotmányért folytatott küzdelemben úgy, hogy az 1825-i országgyűlésen is elsősorban az alkotmány körülsáncolása volt a rendeknek a főtörekvése, de rendszeres, az ország újjáépítését célzó reformjavaslat nem került szóba.

Széchenyi István gróf volt az egyedüli, aki tovább kívánt menni az elavult rendi alkotmány megszilárdításánál, akinek az agyában először fogamzott meg az országnak minden téren való gyökeres megreformálása. Nem a régi rendszert akarja továbbfejleszteni, hanem éppen azt támadja meg s annak teljes átalakításában jelöli meg az utat, amelyen a nemzetnek az új Magyarország felé kell haladnia. Politikai szereplése az 1825/27-i országgyűlésen kezdődik, azon az országgyűlésen, amelyet a reformkor kezdetének jelölhetünk meg.

Széchenyi már korábban is foglalkozott az ország felfejlesztésének a gondolatával, de nem vehetjük a reformkor határául még sem azt az időt, amikor először jelenik meg naplójában ez az eszme. Ekkor ugyanis még csak mint magánember, mint hazaszeretettől lángoló igaz magyar gondol hazája sorsára, s habár 1825. előtt is többször felszólal „odafent honunk mellett, hogy azt úgy parlagon sínyleni ne hagyják“²⁾, nem hallgatják meg, de nem is lehetett volna annak eredménye, hiszen 1812 óta szünetel a törvényhozás, már pedig enélkül nincs alkotmányos élet, nem lehet semmiféle újítást megvalósítani. Széchenyi maga is korszakalkotónak mondja az 1825-i országgyűlést. „Egyik legnevezetesebb fordulópontját képezi a magyar eseményeknek. Mert ez azon időszak, melyben legelsőbbben kezdett arról a kormány komolyan gondolkodni, hogy Magyarországot tekintve bizony más módokhoz kell nyúlnia, és felhagyván a rég bevett és állhatatosan folytatott amalgamatioi sistémával, a magyar nemzettel csak alkotmányos és nemzeti úton lehet boldogulni.“³⁾ Nem tekinthetjük a reform-

¹⁾ Mályusz: A reformkor nemzedéke. 32.

²⁾ P. P. T. 42.

³⁾ P. P. T. 56.

kor kezdetének Széchenyi 1815-i angliai útját sem, amely elhatározó fontossággal bírt volna fellépésére¹⁾), mert ő nem angliai tapasztalataiból indul ki, nem is a szabadelvű eszmék vezérlik a reformmozgalom megindításában. „Ő akkor is felrázta volna nemzetét, ha lábait soha ki nem teszi a hon határain túl és az angol, francia műveltség csodáit meg nem pillantja.“²⁾ Egyedül a magyarországi viszonyokból indul ki, minden téren tarthatatlannak ítéli az ország helyzetét s ez a megismerés vezette a politikai pályára, ez adja az első indítékot a nemzet felrázására.

„Okoskodásom megalapított tényezője az, — mondja Széchenyi —, hogy Magyarország mindenben nagy parlag.“

„Magyarország nagy parlag! Ez azon horgony, melyre kötöm elemzésem fonálát. Ámde ha anyaföldünk nagy parlag, valamint valóságban minden tekintetben az, — akkor ugyan mi a teendő? Legelsőbbben kebleinkbe nyúlni, eszünkhöz jönni, magunkkal számot vetni, magunkat, mint hálhatatlan lényeket megbecsülni és aztán magunktól őszintén tudakolni: parlag, kopár országi és nemzeti körülmények között vajjon fel-lelendjük-e földi létünk üdvét?“

„S aztán kikutatnunk és fontolóra vennünk, hogy vajjon el vagyunk-e ítélve, el vagyunk-e kárhoztatva parlag s kopár országi és nemzeti létre?“

„Vajjon hideg maradand-e a magyarnak lelkesebb része, ha őszintén tekintí, mi hazája most és felnyilik előtte egykori kifejtethetőségének bájképe, s e szerint meggondolja, belőle mi lehetne.“³⁾

Ez a megismerés vezette őt politikai programjának a kitűzésében, mely „Magyarországnak lehető legszaporább, s a szó el nem ferdített értelmében legliberálisabb, alkotmányos és nemzeti kifejtését“⁴⁾ céllozta. Hogy ezt a programot meg is valósíthassa, hogy annak nemzetét is megnyerhesse, ahhoz először egy „mély álomban dermedező“ nemzedéket kellett „ájúltságából életre“ hoznia⁵⁾), meg kellett törnie a múlthoz való ragaszkodását, szét kellett rombolnia illuzióit, a régi Magyarországra vetett hitét s a virágzó jövő lehetőségeit kellett előtte feltárnia. Széchenyi nagysága éppen abban van, hogy életre keltett egy oly országot, amelynek a haza sorsán aggodó költők már a temetésére készültek.

Kiméletlenül fedte fel az ország előtt helyzetét, hogy borzadjon meg önmagának a megismerésétől, ébredjen tudatára

¹⁾ Horváth J.: Magyar diplomácia. 1815—1918. 13. old.

²⁾ Szekfü: Három nemzedék. 27.

³⁾ Sz. H. C. II. 29.

⁴⁾ Sz. H. C. II. 369.

⁵⁾ V. 77.

annak, hogy az az út, amelyen eddig haladt, a végenyészet felé vezet. Hogy minél jobban szemléltesse az ország elmaradottságát, rövid összehasonlítást tesz a szomszédos államok és Magyarország között. Azt látja a szemlélő, „ha Ausztriából jő, hogy egy szebb országot hagyott el, ha tengeren, hogy igen hiányos s a honnal összeköttetésben alig levő révpartokba ért; ha Törökbirodalomból, hogy egy természettől rendkívül megajándékozott magas tartományból egy egészségtelen, korlátlan vizek által rútul elboncolt posványosságba lépett be; ha Erdélyből, hogy egy kertből sivatag homokba jutott; ha Galiciából, hogy elhagyá a jó utat és a nagyobb szorgalmat.”¹⁾

Nemcsak a külfölddel szemben maradt el az ország, hanem a saját adottságait sem használta ki és éppen ez az, amit Széchenyi nemzete elé akar tárni. Nincs az országnak igazi fővárosa, mely minden tekintetben centruma lenne a nemzeti életnek, nincsenek modern városai, por, piszok és sártenger található mindenütt. A természet még mindig ősi vadonságban virít, az emberi ész és akarat nem is igyekszik azon úrrá lenni. Az ország jórészt víz borítja, posvány fedi, a szabályozatlan folyók hatalmas területeket árasztanak el, másutt óriási homoktengerek terjeszkednek. Pedig „mily szép tartományokat nyerhetnénk egy csepp vérontás nélkül a hazának s mennyivel szelidülne s nyájasodna meg anyaföldünk levegője is, ha nád és zsombék helyett, melyben most róka és farkas csatangol, kies mezők s mosolygó lakhelyek támadnának.”²⁾ A haladásnak nincs semmi jele. Ily viszonyok között a mezőgazdálkodás is — bár az ország termőföldje nagy kiterjedésű — középkori állapotban teng, az ipar és a kereskedelem teljesen jelentéktelen. A közgazdaság ezen három legfontosabb tényezője, amelyeknek virágzó, vagy fejletlen volta dönti el egy ország anyagi helyzetét, kezdetleges állapotban van, ennek a következménye a nemzet szegénysége. Hiányzik a kulturális érzék is a magyarságból, a közértelmesség nagyon alacsony nívón áll. A szellemi és anyagi szegénység lebilincselve tartja az országot, az anyagi jólétet nem lehet előmozdítani, amíg a közintelligencia parányi, és viszont a szellemieket sem lehet addig növelni, amíg anyagi erővel nem bír az ország.

„A felvilágosodásban progressíve előhaladó nemzetek sorából kinyomva a réginél maradni lehetetlen, mert a külértelmesség súlya idővel még a nyomdokát s emlékezetét is kitörli a valahai magyarnak; előrelépés, változtatás ellenben egy egészen eldarabolt országban, hol annyi az egymással viszálykodó felekezet, a kormány pedig egy, veszély nélkül alig eszközöl-

¹⁾ V. 70.

²⁾ H. 87.

hető.“¹⁾ A pártfelek, hitvallás, nemzetiségek és a municipális alkotmány 73 külön részre szakítják az országot, bele nem értve a királyi városokat és a szabadkerületeket. „S mi szegénységünk okát nem látjuk át, — sőt sokan nem is sejtik, hogy mily szegények vagyunk —, pedig ezen elboncolás teszi hazánkat egy beteg testhez hasonlónvá, melyben a vér nem kering.“²⁾ Az egyes társadalmi osztályoknak, felekezeteknek és nemzetiségeknek nincsenek közös érdekeik, sőt ellenségekként állanak szemben egymással. Egyik autonom testület nem törődik a másiknak a bajával, mindegyik csak a maga hasznát tekintti.

Egyedül az alkotmány védelmezésében egyesülnek az egyes pártfelek, makacsul pártolnak egy olyan alkotmányt, amely csak a kiváltságosoknak ad jogot, míg a nemzet nagyobb részét az alkotmány és a privilégiáltak ellenségeivé kényszerítik.³⁾ Nem a mostoha viszonyokban és a kormányban kell a hibát keresnie a nemzetnek, hanem saját magában. „Nem a kormány valódi oka elnyomatásunknak s hátramarádásunknak, hanem értelmi súlyunk fejletlensége s így parányisága, amiből természet szerint fakad: káros intézményeink vétséges magasztalása; hazaszeretetet s közhasznót előmozdítani törekedő nemes ösztön helyett, kis privilégiumaink bálványozása, s ön legközelebb hasznunk nyomorult vadászata, igazi helyzetünk, mibenlétünk s igazi hasznunk sohai el nem ismerése s így minden előmeneteli s nemesülni vágyásnak tökéletes híja; amiből megint viszálykodásaink, rokonatlanságaink s nemzetietlenségünk veszi szükségkép eredetét s ebből megint végső elkorcsosulás, közlét ingadozása, személyünk és sajátunk veszedelme s egy mindent elpusztító anarchia fog multhatatlanul következni.“⁴⁾

Istentől kér erőt s ügyességet, hogy az ország állapotát oly égető színekkel tudja festeni, „hogy némi elaludt nemtelen nemesekben és tán még számosabb s nemtelenebb mágnásokban halálos kinnal rázódjék fel a lélek s ők tág tükörben szemléljék nyomorult személyiket.“⁵⁾ Lássák be azt, hogy „a nemzet nagysága, boldogsága mindig csak magában a nemzetben rejtezik s ahol már nemzet van, ott annak belső kifejtése min-dennek sarkalata.“⁶⁾ Az egyik első feladat tehát a „nemzetesítés“, az alkotmányos jogoknak a kiterjesztése, s az elavult rendi alkotmánynak a megváltoztatása oly módon, hogy az

¹⁾ V. 71.

²⁾ V. 64.

³⁾ St. 69.

⁴⁾ St. 22.

⁵⁾ St. 25.

⁶⁾ St. 70.

abból folyó káros intézmények megszűnjenek. Ha megszűnik az egyenletlenség s ha belátja a nemzet a jelen tarthatatlanságát, akkor ne tekintse senki a múltat, ne keressen abban nemzeti nagyságot, hanem a jövőbe tekintve kell keresni a jelenből való kibontakozást.

„Minekünk is mozdulnunk kell — mondja Széchenyi — akár akarjuk, akár nem, s nehogy hátrafelé nyomattassunk, lépjünk inkább előre. Nem nézek én, megvallom, annyit hátra, mint sok hazámfia, hanem inkább előre; nincs annyi gondom tudni, valaha mik voltunk, de inkább átnézni, idővel mik lehetünk s mik leendünk. A múlt elesett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk. Ne bajlódjunk azért hiábavaló reminiscenciákkal, de birjuk inkább elszánt hazafiságunk s hív egyesülésünk által drága anyaföldünket szebb virradásra. Sokan azt gondolják, „Magyarország volt; én azt szeretném hinni: lesz!“¹⁾

A Széchenyi által elhintett eszmék visszhangot keltettek a nemzet szélesebb rétegeiben is, a magyarság öntudatra tér. A nemzeti szellem új életre támadása természetesen nem történhetett meg egyik napról a másikra s nem emelkedhetett mindjárt az egész nemzet Széchenyi eszmei magaslatára. Először megdöbben a nemzet önmagának a megismerésétől, de azután sokakban felülkerekedik a hagyományokhoz való ragaszkodás, győz a régi Magyarországhoz vetett hit s ezek a megrázó kép hatása alól felszabadulva elítélik Széchenyit, terveiben az ország felforgatására irányuló törekvést látnak. A nemzet másik része, főleg az ifjabb nemzedék, felfogja Széchenyi eszméit, magáévá teszi azokat s oly erővel, tetterekészséggel kíván hozzáfogni az ország újjáépítéséhez, hogy lassankint nemcsak a maradiak nagyrészt ragadja magával, hanem Széchenyit is túlhaladja s oly mértékben halad az átalakulás felé, hogy a legnagyobb magyar már veszélyesnek látja azt, s maga küzd azok ellen, akik tulajdonképpen az ő eszméiből indultak ki.

Széchenyi a lehető jót akarja elérni középúton és nem a képzelt jót, amit csak az idő hozhat meg. Először az ország anyagi és kulturális nivóját akarja a kellő magaslatra emelni, amelyet azután a politikai átalakulás követhet, mert az a felfogása, hogy egy gazdaságilag és szellemileg gyenge ország áldozatul eshet a politikai kísérletezéseknek. Ennek megfelelően egyelőre csak azt akarja elérni, hogy meggyőzze nemzetét hátramaradásáról, hogy megnyerje ennek a csendes reformációnak, s ezért csak általánosságban jelölte meg a fejlődés útját, a kiinduló pontokat határozta meg és mintegy vezérfonalat adott az átalakuláshoz, de részletes, az állami élet minden

¹⁾ H. 270.

vonatkozására kiterjedő programmot nem nyújtott. Első két munkájában csupán a nemzet felrázására törekszik és csak a Stádiumban ad irányelveket az átalakulásra vonatkozóan. A XII. törvényben foglalja össze a legfontosabb teendőket: I. A hitel előmozdítása s ebből következik a többi logikai sorrendben. II. Az ősiség — aviticitás — eltörlése. III. A fiscalitás megszüntetése. IV. A tulajdonszerzés jogának — ius proprietatis — kiterjesztése. V. Törvény előtti egyenlőség. VI. A nemtelenek törvényes pártvédelme. VII. A házi pénztár, az országgyűlési költségek, valamint VIII. A vízszabályozási, útfenntartási költségek és a belvámok mindenki által való egyenlő viselése. IX. Monopoliumok, céhek, limitatio eltörlése. X. Csak a magyar nyelvű törvények és rendeletek kötelezők. XI. Az ország csak a helytartó tanácson keresztül kormányozható. XII. Nyilvánosság az ítélkezésben.¹⁾

A reformmozgalom terjedésével általánossá lesz az a felfogás, hogy a réginél maradni lehetetlen, hogy a rendi Magyarország intézményei meg nem maradhatnak az állami élet egyetlen terén sem, mindenki érzi, hogy meg kell dönteni a régi rendszert, de még senki sem tudja, hogyan építsék fel a régi Magyarország romjain az új Magyarországot. Most már nem az a probléma, hogy vajjon kell-e haladni az országnak, hanem hogy milyen lépésben történjék ez a haladás. Így az újjáalakulásra vonatkozóan különböző eszmék merülnek fel, azokban a megvalósítandó reformok mértéke nagyon változó, aszerint, hogy ki mennyire tudott szabadulni az önérdek és az előítéletek hatása alól.

Széchenyi maga nem akart vezéri szerepet vállalni az átalakulásban, de nem is sikerülhetett volna az neki, hiszen ő a főnemesség támogatásával és a kormánnyal egyetértve kívánta a reformokat megvalósítani. Nem állott ugyan a kormány szolgálatában, nem lett vak eszköz annak kezében, sőt fellépése idején ő is ellenzéki felfogású, mert — amint maga írja — „mikor politikai pályámat megkezdém, annyi selbél vala megrakva nemzetiség és alkotmány... Még ma sem foghatom fel, miként lehetett azon időkben politikai pályán magyarnak, ellenzékin kívül más szerepet választania.“²⁾ De később már kárhóztatta az ellenzéki politikát, mert úgy látja, hogy a „kormány hajlama s kézfogása nélkül biztosan és derekasan“³⁾ nem haladhat a nemzet. Széchenyi nem bízott a köznemességben, mert annak hatalma a vármegyékben volt, azokban a vármegyékben, amelyek éppen az oppositio legerősebb támaszai. A következmények azt mutatják, hogy nem jól számított, amikor a főnemesség segítségére gondolt, mert

¹⁾ St. 40.

²⁾ Sz. H. C. II. 403.

³⁾ Sz. H. C. II. 404.

éppen a köznemesség és a vármegyék tették leghamarabb magukévá az ő eszméit. Mind a vármegyékben, mind az országgyűlésen határozott programmu pártok alakulnak, amelyek a kormány oldalán, vagy az ellen küzdenek a reformmozgalomban.

Mikor látta Széchenyi, hogy eszméi a köznemesség körében termékeny talajra találtak, hogy az önérdeken győzedelmeskedett a lelkesedés s az előítéleteket lerombolta a tenni-akarás, nem félti többé nemzetét a pusztulástól, biztatónak tűnik fel előtte a jövő: „Minden jelenetek jövődő fényt mutatnak nemzetünknek, minek jövődölésére semmivel több jóslói tulajdon nem kell, mint előre megmondani, hogy a hisded makkból, ha nem romlott, idővel termő tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja. ¹⁾ Amíg Deák vezeti a reformpártot, addig jó kezekben látja az újjáalakulás irányítását, de amint Kossuth veszi át a vezéri szerepet, aggódva tekint a nemzet jövője elé, mert úgy látja, hogy izgatásai veszélybe sodorják az országot. Alapjában véve ugyanaz a kiinduló pontjuk: az ország elmaradottságának a meglátása és a helyzet tarthatatlanságának az elismerése, céljuk is ugyanaz: az alkotmányos, modern Magyarország megteremtése. Csupán a kivitelben tértek el, a reformok módjában, mértékében és egymásutánjában már nem egyeztek meg. Kossuth az anyagi és szellemi megerősödéssel párhuzamban a politikai rendszer átalakítását is meg akarta valósítani, céljának elérésében a köznemességre és a vármegyékre támaszkodott s ha kell, a kormány ellen is küzdeni akart a reformokért.

Hogy Kossuthot is az ország érdeke vezeti, azt Széchenyi sem tagadja: „a Pesti Hírlap szerkesztőjének szándéka tisztaságáról legkevésbé sem kételkedem; elveit is jobbadán és legfőbb vonásaikban osztom; azokat legnagyobb részben magaméivá teszem, sőt magaméinak ismerem; ekkép egyedül azon modor ellen lehet és van kifogásom, mely szerint, mint ő hiszi, felemeli a hazát, mint hiszem viszont én, sírba dönti a magyart.“ ²⁾ A tényleges tetteket örömmel üdvözli még akkor is, ha talán meg is haladják az ő programját, az izgatást azonban veszélyesnek látja: „Ami a modort illeti, jobb definitio szerint, korántsem azt resteltem, mintha igenis szaporán haladnánk, hanem éppen az epeszti keblemet, hogy szájjal ugyan óriásian, de tettel vajmi nyomorultul haladunk.“ ³⁾ A telekdíjas adó kérdésében közeledik egymáshoz a két nagy politikus, bár eddig igen nagy volt az ellentét közöttük s Széchenyi azt reméli, hogy tartós lesz ez az egyetértés:

¹⁾ K. N. 20.

²⁾ K. N. 84.

³⁾ Sz. H. C. II. 369.

„Adja Isten, hogy valamint e speciális tárgyban, ezentúl, bár koronázza siker, bár ne, nem egymás ellen, de egymást segítve fogunk működni.“¹⁾ Egymás nagyságát még akkor is elismerték, amikor ellenfelekként álltak szemben s ezért gondolta Széchenyi, hogy az egyetértésből egymásnak még jobban való megbecsülése s a programmegyesítés folytán a nemzet jóléte fakadhat.

Az egyetértés azonban nem sokáig tartott, a kormány törekvései miatt újra elváltak útjaik. A kormány a reformok mértékét maga akarta megszabni, nehogy az egyre jobban fejlődő mozdalom megingassa hatalmát s forradalomba sodorja az országot. Ekkor azonban az általános európai törekvések hatására már hazánkban is olyan volt a közhangulat, hogy az alkotmányos jogok kiterjesztését és a korszerű reformok megvalósítását nem lehetett megakadályozni, mert talán éppen azok meggátlása okozott volna zavargásokat. Kossuth most már nem azért küzd a reformokért, mert az ország el van maradva, nem ennek helyrehozására kívánja a haladást, hanem a korszellem nevében. Széchenyi kétségbeesve kéri, hogy hagyja abba ily irányú izgatásait: „A haza szent nevére kérem, lépjen le agitációjának azon veszélyteljes teréről, melyre újabban állott, sőt nemesbb érzelmeihez fordulva, alázattal esedezem: mondjon le a politikai vezérségről általán.“²⁾

A régi Magyarország azonban ekkor már megdőlt, az új Magyarországnak még csak az alapjai voltak lerakva, tehát többé nem lehetett megállni: az újjáépítést szükségszerűen be kellett fejezni. A párisi februári forradalom, az egész Európában kitörő alkotmányos mozgalmak, majd a bécsi forradalom még csak növelték a Kossuth által vezetett nemzetnek a jövőbe vetett hitét s új erőt és új irányt adtak a reformtörekvéseknek. A nemzet kívánságai, a legszükségesebb teendők 1848. március 15-én az ifjúság által szerkesztett 12 pontban jutottak kifejezésre: 1. A censura eltörlése, teljes sajtószabadság. 2. Felelős ministerium és 3. évenkénti országgyűlés Budapesten. 4. Törvény előtti egyenlőség. 5. Nemzetőrség felállítása. 6. Közös teherviselés. 7. Az úrbéri terhek megszüntetése. 8. Esküdtszék. 9. Nemzeti bank. 10. A katonaság a magyar alkotmányra esküdjék fel. 11. A politikai foglyok szabadonbocsátása. 12. Unió Erdéllyel.

Széchenyinek a Stádiumban közölt programjával összehasonlítva a márciusi ifjúság kívánságait, kitűnik a reformkor mozgalmainak nagy eredménye: a rendi Magyarországnak úgyszólván középkori felfogása a kor színvonalára emelkedett, áthatották azt a nemes értelemben vett liberalizmus eszméi s ennek megfelelően a rendiség összes intézményei helyébe úja-

¹⁾ Sz. H. C. II. 373.

²⁾ P. P. T. 111.

kat kívánt a nemzet. Az 1847—48-i országgyűlés meg is valósította minden téren az ország újjáalakulását: megteremtette az alkotmányos Magyarországot. A legnagyobb eredménye és dicsősége pedig az a reformkornak, hogy az új Magyarországot forradalom és vérontás, sőt minden zavargás nélkül alkotta meg.

Föld és népe.

Magyarország a reformkorban nem volt egységes területi fogalom, hanem négyféleképen értelmezték. Legszorosabb értelemben az ország csupán arra a területre szorítkozik, ahol a magyarság zöme lakik, a tulajdonképeni anyaországra. Szoros értelemben hozzá kell számítanunk Horvát és Tótországot is, az anyaország kapcsolt részeit. Bár az unio csak a korszak végén jön létre, tágas értelemben hozzászámítják Erdélyt is, mely addig közjogilag még külön nagyfejedelemség s a király címében is külön szerepel az Erdély nagyfejedelme cím, de a magyar királyságnak mégis oly járuléka, mint a horvát, szlávón, stb. királyi cím. Legtágasabban véve Magyar birodalmon értik mindazokat az országokat, melyekre egykor a magyar uralom kiterjedt, de időközben Törökországhoz, vagy Ausztriához kerültek s már csak a király címében szerepelnek: Magyarország, Horvátország, Tótország, vagy Szlavonia, Bosnyákország, vagy Ráma, Rácország, vagy Szervia, Bolgárország, Galicia, Lodoméria, Havasalföld, vagy Oláhország és Havasfelföld, vagy Moldva.*¹⁾

Az ország területéről pontos adatokat nem közölhetünk egyrészt a hiányos felmérések, másrészt a területi változások

* Mind ebben a fejezetben, mind a továbbiak folyamán csak a szorosan vett Magyarországgal foglalkozunk és figyelmen kívül hagyjuk Erdély művelődéstörténeti fejlődését. Erdélyt ugyanis csak a korszak végén csatolták vissza az anyaországhoz, addig — mint különálló fejedelemség — önálló országgyűléssel birt s külön törvények szerint kormányozták, mert az anyaország törvényei nem voltak itt érvényesek. Egyébként is Erdély sokkal lassabban emelkedett fel a reformkor nagy eszméinek a magaslatára, nem kapcsolódott bele az anyaországgal együtt a kor gondolatvilágába s nem fogta fel oly könnyen azokat az eszméket, amelyek az anyaország műve-

¹⁾ F. M. L. II. 3.

miatt. A háromszögelésen alapuló tökéletes felmérések hiányában az ország nagyságáról csak az egykorú térképek, főleg Lipszky, Schedius és Blaschnek munkái alapján megközelítőleg kiszámított adatokat közölnek a források is. Fényes a szorosán vett Magyarország területét 4894 mft²-re teszi, amelyből a Partiummal együtt az anyaországra jut 4112 mft², Horvátországra 172 mft², a katonai végvidékre pedig 609 mft². Zádor szerint 5060 mft² az ország területe, Dalmáciával együtt 5334 mft². Dalmáciát azonban nem számíthatjuk ide, mert azt az 1809-i békével Fiumével és Horvátországnak a Száván túli részével együtt elveszítettük s ez utóbbi kettővel nem kapcsolták vissza, hanem Ausztriához került.

Az 1809-ben elveszített területeket Ferenc császár a bécsi kongresszuson kapta vissza s azokból Fiumét és Horvátországnak a Száván túli részét újra az országhoz csatolta, amit az 1825—27-i országgyűlés azzal a megjegyzéssel iktatott törvénybe, hogy remélhetőleg az összes területeket vissza fogják kapcsolni a hitlevél III. pontjának megfelelően,¹⁾ amint azt egyébként az 1790 : XI. t. c. is előírja. A visszakapcsolt területek bekebelezésére vonatkozó módozatokat az országgyűlés által kiküldött bizottság állapítja meg s a király csak ennek jelentése után dönt véglegesen a kérdésben.²⁾

Az új birtokviszonyoknak megfelelően Magyarország határai: északon és északkeleten, Bukovina és Galícia felől a Kárpátok, keleten is a Kárpátok és Erdély, délen, Szerbia felől a Duna és a Száva, Ráma felől a Száva, Una és a Korana, délnyugaton a Wellebit és az Adriai tenger Dalmácia, illetőleg Olaszország felől, nyugaton Illyria, Stájerország, Ausztria, Morvaország és Szilézia felől nagyjából mesterséges határok vannak, csak északnyugaton alkot természetes határt a Morva és a Kárpátok. Az ország területe egyedül délen érintkezik idegen hatalommal, egyébként oly tartományok veszik körül, amelyek vagy az osztrák császársághoz, vagy a magyar királysághoz tartoznak.³⁾

Még az említett 1790 : XI. t. c. írja elő, hogy a szomszédos tartományokkal fennforgó határviták elintézésére országgyűlési bizottságokat kell kiküldeni. A határvonalak ugyanis annak ellenére, hogy csaknem mindenütt az örökös tartományok határolják az országot, gyakran változnak s a határki-

lődésének minden terén éreztették hatásukat. A szabadelvű reformok megvalósítására történtek ugyan itt is kísérletek, de a kiváltságos osztályok és a kormány azok megvalósítását mindaddig megakadályozták, amíg az unio létre nem jött.

1) 1827 : XIII. t. c.

2) 1830 : V. t. c.

3) F. St. I. 3.

igazítások korszakunkban is állandó tárgyát képezik a bizottsági munkálatoknak. Az 1825—27-i országgyűlés Morvaország, Stiria, Erdély, Karniolia és Galicia felé küld ki határjáró bizottságokat.¹⁾ munkájuk azonban nem nyert befejezést a a következő országgyűlésig s ezért 1830-ban e munkálatok elvégzésére, illetőleg jelentéstételre kötelezték a bizottságokat.²⁾

Az első eredmény Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd vármegyéknek, valamint Kővár vidékének, az u. n. Részeknek Magyarországhoz való visszacsatolása. A Partium eddig az erdélyi nagyfejedelemséghez tartozott, az 1836 : XXI. t. c. értelmében ezentúl itt minden tekintetben az anyaország törvényei érvényesek s követeit is a magyar országgyűlésre fogja küldeni. Az említett törvénycikk életbeléptetését a kormány igyekezett megakadályozni, de az 1847—48-i országgyűlés véglegesen elrendeli annak foganatosítását s végrehajtását a felelős magyar minisztériumra bízva.³⁾

Erdély és a Végvidék között is keletkezett határvita a krassómegyei Lunkány, a hunyadmegyei Hinyidor, valamint az oláh-rác ezredhez tartozó végvidéki Vojszlova helységek között s ennek és az erdélyi határszéleken előforduló, a végvidékkel kapcsolatos határvillongásoknak a kivizsgálására bizottságot küldtek ki.⁴⁾ A Biharmegye és Erdély közötti határkérdések elintézésére is ugyanezt a bizottságot jogosították fel.⁵⁾

A területi változások között a legnagyobb jelentőségű az Erdéllyel való unio kérdése, amit a kormánynak ez ellen kifejtett nagy küzdelme is mutat. Az egyesülés csak 1848-ban jött létre, de már az előző országgyűléseken is felmerült a terv s Kossuth is már 1841-ben rámutatott annak korszakos jelentőségére a Pesti Hirlapban: „Mik vagyunk mi magyarok? Középre vetve két roppant nemzetiség közé, melynek mindkettőjétől tömérdek elem zavarja sajátságunkat.“ S hogy szorító karjaikból ki tudjon a magyarság szabadulni, „fűzzön össze bennünket Erdéllyel a politikai egység kapcsolata, miként nemzeti rokonság egybefűz: és bátran nézhetünk az időnek elébe, melyben még talán egyszer hívatta leszünk védfalat képezni

¹⁾ 1827 : XVI. t. c.

²⁾ 1830 : XI. t. c.

³⁾ 1848 : VI. t. c.

⁴⁾ 1836 : XXXI. t. c.

⁵⁾ 1840 : XXXIV. t. c.

Európának. Egység a magyarnak! E szavakban fekszik a jövődönék kulcsa.“¹⁾

A kormány is felismerte az unionak a nemzeti egység szempontjából való jelentőségét s ezért minden eszközt felhasznált annak meggátlására. A szászokat és románokat avval hitetgették, hogy a magyarok és székelyek földjeit megkapják, ha hűek maradnak a kormányhoz. Oroszországnak is érdekében állott az unio megakadályozása, mert az a pánszláv törekvéseket gátolná s ezért Moldvának és Havasalföldnek Erdéllyel való egyesítését s Dácia visszaállítását ígérték.²⁾ Az unio ellenfelei azonban nem érték el céljukat, mert a magyar országgyűlés után az erdélyi 1848 : I. t. c. is kimondta az uniót, amit azután az 1868 : LXVIII. t. c. szabályozott véglegesen. Az 1847—48-i országgyűlés nem rendelkezett részletesen az egyesülés politikai és közjogi kérdéseiről, hanem azok előkészítését a minisztériumra, megvalósítását a legközelebbi országgyűlésre bízta s most csak a helyzet által megkívánt legszükségesebb ügyekben történt döntés. Az unióval Magyarország területe 1000 négyzetmértfölddel, lakossága pedig másfél millióval gyarapodott.³⁾

Erdéllyel volt a legtöbb határvita, az ország más részein csak egy-egy ügy szerepel törvényeinkben Galicia, illetőleg Ausztria felé. Az Ignatyásza havas birtoklása felett Máramaros vármegye és a galíciai kúti uradalom közötti határvillongás ügyében az 1791 : LXVIII. t. c. által kiküldött bizottságot ruházta fel az országgyűlés a döntés jogával.⁴⁾ Az osztrák határon, Mosonmegye és Bruck között a Lajta mentén fennforgó határvita elintézésével pedig a dunántúli belső határkiigazításokat végző küldöttséget bízták meg azzal a feltétellel, hogy a tárgyalásokon résztvesz Mosonmegye alispánja is.⁵⁾

Az ország határain belől is fordultak elő területi villongások egyes helységek, vagy vármegyék között s ezeknek az elsimítása szintén az országgyűlés feladata volt. A beszélgetett, vagy több törvényhatósághoz tartozó helyekre vonatkozó kérdések elrendezése képezte főleg a belföldi bizottságok munkálatait. Az erről szóló és eddig irányadó 1807 : XXVIII. t. c. olyképpen módosúl, hogy a fennálló viszonyok csakis a közigazgatás tényleges akadályoztatása és nem egyes törvényha-

¹⁾ K. B. I. II. 55.

²⁾ Kerékgyártó: Magyarország történetének kézikönyve. VII. rész. 304.

³⁾ 1848 : VII. t. c.

⁴⁾ 1840 : XXXII. t. c.

⁵⁾ 1840 : XXXIII. t. c.

tóságok önkényes megnagyobbítása miatt változtathatók meg.¹⁾

Többféle szempontból lehet felosztani az országot: politikai, törvénykezési, egyházi, katonai, biztossági, literáriai, vagy oktatásügyi, bányászati és póstaügyi tekintetben, itt azonban csak a politikai felosztás érdekel bennünket. E szempontból három részre oszlik az ország: polgári Magyarország, polgári Horvát- és Tótország és katonai Végvidék. Magyarország 52 vármegyéből és 5 szabadkerületből áll az Erdélytől visszacsatolt Partiummal, valamint Szerem, Verőce és Pozsega vármegyékkel együtt, amelyeket tévesen számítanak Szlavóniához, mert e három megye — Fényes szerint — az anyaország kiegészítő része s csak a XVIII. század közepe óta tartozik névleg Tótországhoz. A polgári Horvátországot három vármegye és egy szabad kerület alkotja. A katonai végvidék öt, a vármegyéktől független kerületre oszlik, ezek 14 ezredi és egy zászlóalji vidékre oszlanak. Önálló törvényhatósági testületet képeznek s szabad királyi városok is és így politikai tekintetben 128 autonóm részre oszlik fel a szoros értelemben vett Magyarország.²⁾

Területéhez viszonyítva, aránylag kevés az ország lakossága, annak ellenére is, hogy a szaporodás elég gyors. 1830-ban 10,739.500, 1842-ben 11,367.091, 1846-ban 11,895.796, a rendes sorkatonasággal és a főiskolai tanulókkal együtt 12,033.399 lakosa van az országnak. Ebből 1842-ben a polgári Magyarországra 9,693.744, Horvátországra 483,868, a végvidékre 1,189.479 lakos esik. Ugyanekkor egy négyzetmértföldre 2285 lakos jut, de ez nagyon egyenlőtlenül oszlik meg az egyes vidékek között. A legsűrűbb népességű vármegyékben, Varasdban 3860, Győrben 3365, Sopronban 3350, Pozsonyban 3262, Esztergomban 3228, Abaujban 3170, Trencsénben 3131 lakos él egy négyzetmértföldön. Legnépesebb a tengermentes, legritkább népességű Máramaros vármegye, négyzetmértföldenkint 6578, illetve 930 lakossal. Ezen adatok természetesen csak megközelítően fedik a valóságot, mert a polgári összeírások nem tartalmazzák a nemesség számát s a jobbágyságra vonatkozó adatai sem abszolút pontosak. Még az egyházi ha-

¹⁾ 1836 : XXVII. t. c.

²⁾ F. M. L. II. 4.

tóságok által kimutatott adatok a legmegbízhatóbbak s forrásaink is ezeket közlik, összevetve a polgári összeírásokkal.¹⁾

Az ország lakossága 1846-ban 52 szabad királyi, 12 szabad katonai *, 8 püspöki, 16 szepesi és 38 kiváltságos városban, 792 mezővárosban, 13.766 faluban és 1204 pusztán** lakik. A területhez viszonyítva aránylag nagyon kevés a városok száma, aminek anyagi és kulturális hátrányát csak kis mértékben pótolják a mezővárosok. A hiány még szembetűnőbb, ha megfigyeljük a városok egyenlőtlen elosztását. Két megyében van 5—5, négyben 3—3, ötben 2—2 és tizenötben 1 királyi város, ellenben 29 megyében nincs szabad királyi város és 13 az olyan megyék száma, ahol egyáltalán nincs semmiféle város.²⁾

Csak kulturális és közgazdasági szempontból képeztek a városok központot, a lakosság eloszlása tekintetében nagyon különbözők voltak s akadt olyan szabad királyi város is, melynek lakossága még az ezret is alig érte el. Rusztnak 1091 lakosa volt, míg az ország legnagyobb városa: Pest, százezren felüli népességgel birt. Ezzel szemben a mezővárosok között találunk olyat, amelynek 30.000-nél több lakosa volt, sőt Békéscsaba falu, mely csak 1841-ben lett mezőváros, 1839-ben 22000-en felüli lakosságot számlált s ezzel Európa legnagyobb faluja volt.³⁾

A szabad királyi városok 1846-ban népességi sorrend szerint a következők: Pest, Debrecen, Szabadka, Pozsony, Szeged, Buda, Zombor, Székesfejervár, Temesvár, Komárom, Ujvidék, Ó-Arad, Selmec, Győr, Pécs, Zágráb, Sopron, Szatmár, Kassa, Eszék, Eperjes, Varasd, Fiume, Esztergom, Nagyszombat, Szokolca, Kőszeg, Besztercebánya, Lőcse, Nagybánya, Breznóbánya, Károlyváros, Körmöc, Bazin, Bártfa, Modor, Ujbánya, Késmárk, Kapronca, Korpona, Trencsén, Sz. György, Kismarton, Bakabánya, Körös, Szeben, Zeng, Pozsega, Bucari, Zólyom, Bélabánya, Libetbánya és Ruszt.

Még a városok egyenlőtlen eloszlásánál is károsabb, hogy

* Zeng katonai város egyúttal szabad királyi város is, itt azonban csak a katonai városok között szerepel.

** A puszták számát a megyei összeírások alapján közli Fényes, de azok szerinte a puszták egyharmadát sem tartalmazzák.

¹⁾ F. M. L. I. 12.

²⁾ F. M. L. I. 38.

³⁾ F. St. I. 94.

városi elem túlnyomólag a nemzetiségekből kerül ki: az ország 126 városa közül 46 magyar, 46 szláv, 31 német, 3 oláh, a mezővárosok közül 341 magyar, 160 tót, 98 német, 49 oláh, 40 szerb, 40 horvát, 33 sokác, 13 orosz, 7 vend és 2 bolgár többségű. ¹⁾ Tetézi a bajt, hogy nincs az országnak nemzeti fővárosa, mert Buda és Pest lakosságának nagy többsége német. Széchenyi veti fel a gondolatot, hogy Budát, Pestet és Óbudát egyesíteni s Budapest néven világvárossá kell kiépíteni, hogy minden téren az ország centruma legyen, elsősorban a magyar nemzeti gondolat fejlesztésében. ²⁾

Nemcsak a városokban, hanem általában az egész országban elég nagy a nemzetiségek száma. „Magyarországot nemcsak természeti állapotára, hanem lakosaira nézve is kicsinyben Európának nevezhetjük“, — mondja Fényes — „mert itt 18 különféle nép lakik, kik egymástól nemcsak nyelvre, hanem szokásokra és öltözetre is különböznek s ámbár már századok óta együttlaknak, mégis némi csekély kivételt ide nem számllván, sem egyik, sem másik a maga nyelvét és szokását a másikéval fel nem cserélte, hanem mindegyik a magáéhoz makacsul ragaszkodik.“ ³⁾ A nagyobb nemzetiségeket területileg is elhatárolhatjuk: az ország közepén lakik a magyarság zöme, északnyugaton a tótok, északkeleten az oroszok, keleten az oláhok, délen a szerbek, délnyugaton a horvátok és vendek, nyugaton és a városokban a németek laknak együtt nagy tömegekben. Ez azonban csak általánosságban jelzi a nemzetiségek eloszlását, mert azok kisebb csoportokban szét vannak szóródva az egész országban. A kisebb nemzetiségek közül a bolgárok Vingán és Ó-Besenyőn, a montenegrinusok, vagy cernogorcok Temesmegye Lippai járásában, a franciák Torontál megye öt helységében, a clementinusok a péterváradí ezredvidéken, Hertkovcén és Nikincén, a többiek szétszórva laknak. ⁴⁾

Fényes első- és másodrendű népeket különböztet meg a nemzetiségek számaránya szerint. Elsőrendűek: az uralkodó magyar faj, a szlávok, akik tótokra, horvátokra, szerbekre, sokácokra, vendekre, bolgárookra, oroszokra és montenegróiakra oszlanak, valamint a németek és az oláhok. Másodrendű nemzetiségek: a franciák, görögök, cincárok, örmények clementinusok, cigányok és zsidók. ⁵⁾ Számszerinti megoszlásuk

¹⁾ F. St. I. 99.

²⁾ Grünwald: Az új Magyarország. 394.

³⁾ F. St. I. 60.

⁴⁾ F. M. L. I. 31.

⁵⁾ F. St. I. 61.

1846-ban a következő: magyar 4.744,899, tót: 1.722,005, szerb: 1.293,095, oláh: 1.272,787, német: 1.126,666, horvát: 943,995, orosz: 459,870, zsidó: 259,607, vend: 44,536, bolgár: 12,940, francia: 5691, görög: 4530, montenegrói: 3025 és clementinus 2150.

Külön kell megemlékeznünk az indigenákról, vagyis azon idegenekről, akiket az ország jóléte és fennmaradása érdekében kifejtett munkásságuk, vagy más nemes cselekedetük fejében Magyarország valóságos tagjai sorába iktatnak. A honfiúsítás erkölcsi követelményeit az 1687: XXVI. t. c. írja elő, az 1741: XLI. t. c. pedig 2000 arany lefizetésére kötelezi az indigenákat. Ezt a díjat azonban sokszor nem fizették be s ezért az 1825—27-i országgyűlés határozata szerint mindazokat, akik az országgyűlés befejezésétől számított 2 éven belül le nem fizették a honfiúsítás díját, törölni kell a honfiakká fogadottak sorából.¹⁾ A határozat alapján 1830-ban már megsemmisítik többek honfiúságát s ugyanakkor kimondják, hogy a jövőben csak az nyerhet honosítást, aki nyugtával igazolja a díj lefizetését.²⁾

Magyarországot — amint a fentebbi statisztikából kitűnik — nemzetiségi szempontból éppen nem mondhatjuk egységesnek s mégis hosszú századokon át minden suflódás nélkül megfértek egymás mellett a különböző fajú népelemek. A reformmozgalmak megindultával és a magyar nemzeti állam gondolatának a felszínre kerülésével azonban egyszerre megváltozik a nemzetiségeknek, elsősorban a szlávoknak, az uralkodó magyar faj iránti érzése s amellett, hogy ellenségeivé válnak a magyar nemzeti törekvéseknek, még elnyomtatásról, háttérbe szorulásról is beszélnek s állami autonómiát követelnek maguknak. Ha a nemzetiségi mozgalmaknak az okait kutatjuk, akkor nem szabad figyelmünket csupán egy eseményre koncentrálnunk és egyedül hazánkban keresnünk azokat, mert „a szláv mozgalom világeseeményeknek s azok szülte korszellemnek nagyszerű jelenete és korántsem hozatott hazánkbeli események által létre.”³⁾

A napoleoni elnyomás következtében felébredt az európai népekben a nemzeti öntudat, amely csak még erősödött az alkotmányos küzdelmekben, mert „alkotmányos létnek s az által és annak oltalma alatti jogok bírásának nemzetiség két-

¹⁾ 1827: XXXVII. t. c.

²⁾ 1830: XVII. t. c.

³⁾ Szózat. 61.

ségkívül legfőbb tényezője.“¹⁾ A magyar liberálizmus is végső céljául egy magyar nemzeti gondolattal felített új Magyarország felállítását tűzte ki, ami kétségtelenül erős lökést adott a népi egyébként is ébredező nemzeti érzéseknek. Ezek az érzések először csak a műveltebbeknél találtak visszhangra, míg „a szláv köznépi csak anyag — de nagy és tömött — melyet a mozgalmak avatottjai biztosan s teljesen használhatnak.“²⁾ Hogy ennek a tömegnek a felhasználása sikerrel járt — és éppen hazánkban volt ez lehetséges — abban az orosz propaganda mellett része van a kormánynak is.

A nemzeti mozgalmak megindításában nincs ugyan szerepe a kormánynak, de azt hamar felkarolta, hogy céljainak szolgálatába állítsa. „Metternich nem irtózott a pánszlávizmust felhasználni arra, hogy nemzeti viszályt keltsen Magyar- és Horvátország közt, miszerint mind a kettő erőtlenné váljék a bécsi udvar központosító törekvéseinek ellentállni s a bécsi kabinet-politika olajat öntözgetett az izgalom tüzeire, miszerint Magyar- és Horvátország alkotmányos egységében rejlő ellentállási erőt a viszálykodás lángjával elhamvassza.“³⁾

A „nemzetiségek korában“ — amint azt Wesselényi nevezi — az egész Európában szétszórtan élő szláv népek is megmozdultak s ezt a megmozdulást Oroszország alkalmasnak látta nagyhatalmi céljainak a megvalósítására. Ügynökei már előbb is megkezdték a propaganda munkát, melynek első megindítója: Tsitsakow: „Memoires d' un homme d' Etat“ c. munkája. A propaganda végső célja azoknak az országoknak a felforgatása, melyekben — szerintük — a szlávság elnyomtatás alatt áll s ezeknek az országoknak a romjain egy alkotmányos szláv birodalom alapítása. Az északi és déli szláv népek egyesülésének azonban útjában állott Magyarország s ezzel magyarázhatjuk azt, hogy talán éppen hazánkban volt a leg-erősebb a szláv propaganda. Az Európában szétszórtan élő szlávok sehol sem alkottak összefüggő, önálló birodalmat s így csak titkos szövetségek útján terjeszthették a propaganda eszméket. „A literatura volt azon legfőbb mód s ez azon egyedüli nyilvános út, melyen munkálkodhattak. Literaturájuk

¹⁾ Szózat. 41.

²⁾ Szózat. 200.

³⁾ K. E. I. II. 154.

lett tehát a főeszköz, s ennek művelése azon ürügy, mely alatt politikai nézeteik előmozdítottak s fejlesztettek.“¹⁾

Hazánkban először a felvidéki tótság körében vert gyökeret a pánszlávizmus, természetesen eleinte itt is, mint irodalmi egyesülés. A tót köznép nem állott oly kultúrfokon, hogy meg tudta volna érteni azt, a nemesség és a polgárság nem hevült az új eszmékért s egyedül az evangélikus papok voltak első hívei a pánszláv gondolatnak. Lassan elterjedt a közeli tótajkú evangélikus papság körében is és a pesti Kollár János lett első nagy apostola Pánszláviának „Sláwy dezéra“ c., 1827-ben megjelenő költeményében felszólítja Európa szlávjait, hogy egyesüljenek az Oroszország vezetése alatt alakuló Panslaviában, vagy Wseszláviában. Kollár után több evangélikus pap és tanító is írt hasonló célzatú költeményeket, amelyben a külszín mindig az irodalom pártolása, de emellett megjelenik bennük a magyargyűlölet is, mint a „Gitrenka“ és a „Nitra“ c. költeményekben.²⁾ Horvátországban csak a harmincas években kezdődött meg az orosz pánszláv propaganda, de itt jóval termékenyebb talajra talált. A mozgalom megindítója Gáj Lajos lett, aki eleinte apró költeményekben igyekezett a pánszláv eszméket terjesztetni s csak 1835-ben az „Illyrske Narodne Novine“ és a „Danica“ c. lapok kiadásával indította meg nyíltan a küzdelmet.

„Saját népük előtt természetesen óvakodtak feltárni a pánszláv eszme hordtávlatát, különben a horvát nép egészséges nemzeti szelleme borzalommal fordult volna el tőle, mint nemzeti egyénisége gyilkosától. Népüknek tehát csak fájának fiatal erejéről, számáról, magas hivatásáról beszéltek s azzal kecsegtették, hogy a polgáriasodásban leghaladottabb s egyedül szabad Horvátország van hivatva egy független délszláv állam központját képezni a jövőben.“³⁾ A bevallott cél egy új délszláv nyelvnek, az illyrnek, a terjesztése és erről kapta a mozgalom az illyrizmus elnevezést. Valójában azonban a „magyar iga“ lerázása, a fajegyesülés és az önállóság kivívása volt a cél, amelynek eléréseért még az alkotmányos szabadságot is áldozatul vetették volna. Az illyrizmus is elsősorban a papságban talált támaszra, terjesztésének eszköze itt is főleg az irodalom volt, de csakhamar nyíltan céljává lett a közéleti és politikai törekvéseknek is.

A felvidéki pánszláv mozgalom — mint már említettük — nem terjedt el szélesebb rétegekben. Az evangélikus papok és

¹⁾ Szózat. 58.

²⁾ H. M. I. 516.

³⁾ K. E. I. II. 150.

az evangélikus főiskolák szláv társulatai lettek a propaganda főirányítói. Leszerelésükre gr. Zay Károly egyházfőfelügyelő a két protestáns felekezet egyesülését és egy közös protestáns főiskola felállítását javasolta, amivel azt remélte elérni, hogy a nemzetiségi vallások politikai törekvései megszűnnek.¹⁾ A terv a pánszlávizmus ellenállásán meghiúsult, annyi eredménye azonban mégis volt, hogy enyhült a belföldi izgatás és inkább külföldi lapokban folytatták azt. A két „Allgemeine Zeitung”, főleg az augsburgi, „nem tudva mit cselekszik, ellenséges készséggel tárta fel hasábjait nemzetünk, önállásunk s nemzetiségünk ellen a legbotrányosabb kikeléseknek.”²⁾

Horvátországban már sokkal nyiltabban folyt az izgatás, a megyei közgyűléseken és a politikai élet minden terén oly szenvedélyessé vált a küzdelem a magyar nyelv és a „hazájukat bitorló magyarság” ellen, hogy 1843 elején már a magyar vármegyék is felfigyeltek s jónak látták a király segítségét kérni. A királyi leirat látszólag lefegyverezte a mozgalmat, de valójában csak annyi változás történt, hogy a lapok nem használták az illyr szót, a gondolat és a szellem teljesen a régi maradt s talán még izzóbbá lett a magyar-gyűlölet.³⁾

A megindult lavinát már nem lehetett megállítani s hiába hangzik el Wesselényi „Szózat”-a is, hiába figyelmezteti nemzetét „Hazám, nemzetem, léted, vagy nemléted kérdése forog fenn; — ébredj és tegyél, — vagy veszni fogsz !”⁴⁾ Rámutatott arra, hogy mily veszélyes lehet egy háború, mert „mind védő, mind megtámadó hadi mozgásokra éppen azon része alkalmas honunknak, melyet majd egészen szlávtság s részben oláhság lakja.”⁵⁾ E küzdelemben még a határszéli hadseregekre sem számíthatunk, mert a „forradalmi szláv propaganda eközt működik s tervei sikere fő reményét ezekre alapítja.”⁶⁾ A veszély elhárítása csakis békés úton lehetséges. Mégpedig — amint a mozgalom gyökere sem kereshető egyedül hazánkban — a megoldásnak is az egész monarchia alkotmányos rendezéséből kell kiindulnia. Tervezete szerint öt részre kellene a birodalmat felosztani: Lombardia önálló alkotmánnyal és képviseleti rendszerrel, a német tartományok, melyekben a szláv kisebbség az erdélyi szászokéhoz hasonló autonómiát kapna, Cseh- és Morvaország, Galicia és végül

¹⁾ H. M. II. 94.

²⁾ K. B. I. II. 329.

³⁾ M. H. M. H. II. 121.

⁴⁾ Szózat. 97.

⁵⁾ Szózat. 250.

⁶⁾ Szózat. 253.

Magyarország s annak kiegészítő részeként Horvát-, Tót- és Dalmátország.¹⁾

Az ország első teendője pedig a nemzetiségek követeléseinek a kielégítése, amely mértékben azt állami létünk fenyegetésének veszélye nélkül megtehetjük. Horvát- és Tótországgal szemben arra kell törekedni, hogy — „miután kebelbeli igazgatásuk, tanácskozásaik és egész közéletük anyai nyelvükön folyjon — a közös hon középponti polgári élete működésében a horvát is magyar nyelven, de teljesen vegyen részt.“²⁾ Ha ezt nem fogadják el, akkor talán nemzetiségük fejlettebb lesz, mint most, de sohasem lehetnek alkotmányos szabad nemzetté s orosz provinciává sülyedhetnek. Második kötelességünk minden módon meggyőzni a szlávtságot arról, hogy a magyarság nem akarja elnyomni őket, sőt testvérként tekinti az alkotmányos jogokért való küzdelemben. Harmadszor pedig „nemzetiségünket s nyelvünket kell öregbíteni s terjeszteni. Ezért mindenekelőtt honunk népességéből mentől többet alkotmányunk s következőleg nemzetiségünk érdekéhez kell csatolni.“³⁾ Hogy az alkotmányos jogokra a nép tényleg érett is legyen, a népnevelést kell előmozdítani, amivel együttjárna a magyar nyelv kötelező tanítása is, mégpedig lehetőleg a gyermekkorban kell azt kezdeni s ezért nagy jelentősége volna a kisdédóvóknak. Negyedszer a törvényhozásnak kellene idővös törvényekkel szorosabbá fűzni a kapcsolatot. E törvények között első helyet foglalnának el: a nemzetiségek anyanyelvének a biztosítása, a magyar nyelv erőszakos terjesztésének a meggátlása, Horvát- és Tótországban a közigazgatási autonómia biztosítása stb.

Az erdélyi szász nemzetiségi mozgalmak vezetőit is arról kell meggyőzni, hogy egyedül a „magyar polgári alkotmány az, melyben és mely által ők nemzetül és szabadon léteznek s a magyar nemzetiség a szászokra nézve nem ellenséges, hanem védő alakú.“⁴⁾ Már csak azért is szükséges, hogy a magyar ügyet pártolják és magyarul is tanuljanak, „nehogy egykor oroszul kelljen tanulniok“,⁵⁾ ami egyébként az Erdélyt és Magyarországot oláhlakta vidékeit elszakítani akaró oláhságra is vonatkozik.

Ekkor azonban a nemzetiségi mozgalom már sokkal szélesebb rétegekben elterjedt, semhogy azt egyszerűen a meggyőzés erejével el lehetett volna fojtani. A polgárjogok kiterjesztése egyidőre megnyihította ugyan a feszült viszonyt, pe-

¹⁾ Szózat 236.

²⁾ Szózat. 274.

³⁾ Szózat. 286.

⁴⁾ Szózat. 201.

⁵⁾ Szózat. 209.

dig azeiött már az elszakadás gondolata is felvetődött a horvátok között. A márciusi események és az Európaszerte felángoló nemzeti forradalmak hatására azonban új erővel robbant ki a pánszláv mozgalom. A zágrábi nemzeti gyűlésen 30 pontban foglalták össze kívánságaikat és küldöttségileg kérték a királytól azok megvalósítását. A kívánságok között szerepelt Horvátország, Dalmácia és a Végvidék politikai egyesítése, horvát országgyűlés összehívása és független minisztérium felállítása, amik nyíltan mutatják az elszakadásra való törekvést és így a király meg is tagadta a kérés teljesítését, mivel esküjével ellenkezett az.

Az udvari reakció azonban titokban mindent megígért, mert Horvátországból akarta megindítani a Magyarország elleni támadást Jellasic vezetésével s most már Bécs irányította a mozgalmat. A feltüzelt szenvedélyeket többé nem lehetett lecsillapítani. A nemzet már csak egyedül királyától reméli a helyzet megoldását s Kossuth hozzá kiált nemzete nevében: „A mentségnek még egy módja van. De csak egy, a végső, az utolsó. Vesse magát a dinasztia nyílt őszinteséggel a magyarnak karjai közé. Urunk király! Megszentesítéd a magyar szabadságát. Bízzál a magyarban! Vessd magad atyai bizalommal magyarjaidnak karjai közé. E karok megvédenek a pokolnak minden kapui ellen.”¹⁾

A nemzet segélykiáltása azonban nem jutott el a trónig, mert azt oly emberek veszik körül, „kik az uralkodókat csalóka gőzkörrel köríték, hogy füleik csak csalárd mézes szavakat halljanak, hogy ne látnák soha a valóságot, ne hallanának nyílt, férfias, őszinte szót.”²⁾ Győzött a reakció, meghiúsította az utolsó megoldási lehetőséget is s a történetek szükségszerű következményeként a magyarságnak csakhamar fegyverrel kellett védenie hazáját a nemzetiségek ellen.

Király és udvara.

Az 1687: II. t. c.-ben a nemzet elismeri az ausztriai Habsburg ház férfitagjainak a trónörökösödési jogát, elsőszülöttségi sorrendben s ezt az örökösödési jogot az 1723 :II. t. c. a férfiág kihalta esetére a leányágra is kiterjesztette, mégpedig először III. Károly, majd I. József, végül I. Lipót leányaira és utódaira. A nemzetre a szabad királyválasztás joga csak az

¹⁾ K. B. I. III. 497.

²⁾ K. B. I. III. 496.

említett ágak összes férfi- és nőtagjainak kihaltával száll vissza.

Minden egyes trónváltáskor az elhunyt király halálától számított 6 hónapon belül meg kell történnie az új király koronázásának,¹⁾ amely alkalommal a király hitlevelet ad ki és leteszi a királyi esküt. A hitlevél kiadása még a koronázás előtt történik és így a koronázási ünnepélynek ez az első része, a második a koronázási szertartás, a harmadik pedig a koronázási eskü letétele.²⁾

A koronázási hitlevélben a megkoronázandó király előre biztosítja az ország alkotmányát, annak megtartására esküvel kötelezi magát s rendesen a koronázás előtti napon saját aláírásával és a nagy királyi pecséttel megerősítve átadja azt az ország rendleinek. I. Ferenc hitlevele a következőket tartalmazza: 1. A koronázást az 1790 : III. t. c. értelmében hat hónapon belül megtartja, az ország szabadságait, kiváltságait, íszabályrendeleteit, jogait, törvényeit és szokásait, valamint az általa szentesítendő törvényeit tiszteletben tartja és másokkal is megtartatja — kivéve az aranybulla záradékát. 2. A szent koronát az országban őrizteti. 3. Az ország területét épségben tartja, visszaszerzendő birtokait ahhoz visszacsatolja. 4. A dinasztia kihaltának esetére elismeri a nemzet szabad király választó jogát. 5. Utódai a koronázás előtt kötelesek a koronázási hitlevelet kiadni és arra esküt tenni.*)

A koronázi ünnepély második része a koronázási szertartás, melyet az ország határain belől kell megtartani. I. Ferenc koronázása Budán, V. Ferdinándé Pozsonyban folyt le. A szertartás első része, a tulajdonképpeni felavatás és koronázás, az arra kijelölt koronázó templomban történik. A király megesküszik az evangéliumra, hogy az igazságot megvédelmezi, a bekét fenntartja, az anyaszentegyházat és annak szolgáit megoltalmazza, majd szent mise közben az esztergomi érsek, az ország hercegprímása, olajjal felkeni és a náddal együtt megkoronázza. A már megkoronázott király az összes királyi jelvényekkel ékesítve diadalmenetben vonul át egy másik templomba, ahol felavatja az aranysarkantyús vitézeket. Azután a szabad ég alatt egy nemzetiszínű posztóval fedett emelvényen leteszi a királyi esküt, amelyben megesküszik „az élő Istenre, az ő legszentebb anyjára, Szűz Máriára és minden szentekre, hogy Isten egyházait, az egyházi főrendű, ország-

¹⁾ 1790 : III. t. c.

²⁾ F. St. II. 10.

³⁾ 1792 : II. t. c.

* V. Ferdinánd hitlevele megegyezik evvel, úgyszintén a királyi eskü szövege is.

zászlós, mágnás és nemes urakat, a szabad városokat és az összes honlakosokat mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban s régi jó és helybenhagyott szokásaikban“ megtartja, mindenben igazságot tesz, az ország területét el nem idegeníti, cselekedeteivel a közjó előmozdítására és Magyarország gyarapodására törekszik. Az eskü letétele után a királydombra lovagol az új uralkodó és Szent István kardjával megteszi a négy vágást, hogy jelképezze az ország megvédését.¹⁾

A koronás király személye szent és sérthetetlen,²⁾ címe: császári és királyi apostoli Felség. A magyar király címe — mivel egy személyben ausztriai császár is — mindig a császári címmel és a király többi címeivel és rangjaival együtt használatos. A királyi dekretumokban fel vannak sorolva a császári, királyi, főhercegi, hercegi, fejedelmi és grófi méltóságai, nem mindig az összes rangjai, hanem az okírat, vagy szerződés fontossága szerint több-kevesebb, s így nagy, közép és kis címeket különböztetünk meg.³⁾ A királyi címek közül csak a magyar vonatkozásúak érdekelnek itt bennünket, amelyek Ferenc uralkodása elején a következők: Magyar-, Dalmát-, Horváth-, Szlavonország, Galicia, Lodoméra, Ráma, Szerbia, Kún- és Bolgárország apostoli királya, Erdély nagyfejedelme. 1792-ben, a Ferenc első országgyűlésén alkotott törvények bevezetésében a Magyarország királya címmel kezdődik a felsorolás. 1796-ban megelőzi a római császári és német királyi cím s ekkor közjogi szempontból jelentős tény, hogy II. Ferenc néven szerepel a király. 1805-ben csak a római császár. Ausztria örökös császára, Németország és Jeruzsálem királya után következik a magyar királyi cím. 1807-ben már I. Ferenc a király neve s az osztrák császári és jeruzsálemi királyi címek után harmadik helyen áll a magyar királyi cím. Ez a sorrend még 1836-ban is, V. Ferdinánd első dekretumában. 1840-ben új cím tűnik fel: Illyria királya* s ettől kezdve egészen a korszak végéig, csak az Ausztria császára előzi meg a magyar királyi címet, míg a jeruzsálemi királyság a királyi címek végére kerül.

¹⁾ F. St. II. 13.

²⁾ 1848 : III. t. c.

³⁾ F. St. II. 16.

* Hogy ily későn tűnik fel az országgyűlési emlékekben e cím, annak valószínű oka, hogy csak most sikerült az új címnek a magyar birodalom területi épségét veszélyeztető élet elvenni.

A király az állam feje, a köz- és végrehajtó hatalom képviselője, a legfőbb hadúr, az ország első birtokosa és az igazságszolgáltatás kútfője. E hatáskörében szabadon intézkedhet, amennyiben intézkedései nem ellenkeznek az alkotmánnyal. Törvényileg biztosított jogait, vagy személyesen gyakorolja, vagy az erre szolgáló kormánytestületek útján.

A római és görög katolikus egyházban — mint apostoli királynak — főpártfogási és felsőségi jogánál fogva hatásköre a következőkre terjed ki: 1. A király nevezi ki az érseket, püspököket, apátokat, prépostokat és kanonokokat, azon néhány apát és prépost kivételével, akiknek a kinevezése egyes főnemesi családok, vagy főpapi méltóságok kegyúri jogaihoz tartozik. A király által kinevezett főpapok világi jogait a királynak tett hűségeskü után azonnal gyakorolhatják, „in spiritualibus“ azonban csak pápai megerősítés után. 2. Püspökségeket, egyházakat, kolostorokat alapíthat, azok részére birtokokat adományozhat. 3. Felügyel arra, hogy a papság az egyházi és világi törvényeknek megfelelően lássa el feladatát és az egyházi vagyont épségben tartsa. 4. Felügyel az egyházi és iskolai alapítványok kezelésére is s a magyar királyok által alapított iskolákban minden téren teljhatalommal rendelkezik. 5. Gyakorolja a *ius placetumot*.¹⁾ A király csak a római katolikus és a görög katolikus egyházban főpártfogó, a protestáns egyházakban is megilleti azonban a főfelügyeleti jog,²⁾ mely szerint felülvizsgálhatja egyházi határozataikat, „hogy azok a törvényszabta határokon túl ne menjenek és valamikép az ország közboldogságának kárt ne okozzanak.“ Felsőségi jogánál fogva a görög keleti egyházra is felügyel, főpapjait méltóságukban megerősíti. ³⁾

Politikailag a király kezében összpontosul a legfőbb kormányzó és végrehajtó hatalom. Az alkotmányban biztosított jogánál fogva: 1. Nemességet egyedül a király adományozhat, akár nemesi jószág, akár címeres levél által. Fiúsítás és örökbefogadás csakis a király engedélyével történhetik. 2. Privilegiumokat, címeket, szintén csak a király adományozhat. 3. A király az ország első bírója s mint ilyen törvénykezési rendeleteket adhat ki, a kegyelmezés jogát gyakorolhatja, törvénytelen gyermekeket törvényesíthet stb., a főítélőszékek az ő nevében hozzák ítéleteiket. 4. Az országgyűlés által választott főtisztviselőkön kívül minden egyházi, politikai és katonai főtiszttséget ő tölt be. 5. A törvényes örökösök nélkül elhalt, a felségsértésért, vagy hazaárulásért elítélt nemesek birtokait szabadon adományozhatja. 6. Rendelkezik

¹⁾ F. St. II. 41.

²⁾ 1790 : XXVI. t. c.

³⁾ F. St. II. 43.

a királyi haszonvételek felett. 7. Háború és béke felett dönt, szerződéseket köthet, külföldi udvarokban képviseltetheti magát. 8. Országgyűlést csak a király hívhat össze, a törvényhozást a nemzettel közösen gyakorolja. ¹⁾)

Személyét és méltóságát illetőleg a királlyal egyenrangú a királyné, felségjogokat azonban csak abban az esetben élvez, ha tényleges uralkodó. A királyné koronázását a veszprémi püspök végzi a házi koronával, a koronázás tényét az ország törvényei közé iktatják és tiszteletdíjat ajánlanak fel a királynénak. A királyi család tagjai a főhercegek és a főhercegnők, a királynéhoz hasonlóan élvezik a személyi sértetlenség jogát s rangban közvetlenül a király és a királyné után következnek. ²⁾)

A királyi méltóság fényének és tekintélyének külső kifejezője a királyi udvar, amelyhez az országzászlósokat, a Szent István rend lovagjait, az udvarnokokat és a magyar nemes testőrséget számíthatjuk. Ezzel az udvartartási joggal csak mint magyar király rendelkezik, az ausztriai császári méltóság külső fényének emelésére külön udvar szolgál.

A zászlósurak között legmagasabb rangú a nádor, az ország első főtisztviselője. Közvetítő a király és a nemzet között, a kiskorú király gyámja, a távollevő király helytartója, Pest-Pilis-Solt megye örökös főispánja, a magyar nemesi hadseregek főkapitánya, az országgyűlés, a helytartótanács és a hét személyes tábla elnöke, a jászok és a kúnok főbírája. Második országzászlós az országbíró. A hétszemélyes tábla és a helytartótanács tagja, a nádor távollétében az országgyűlés elnöke, az ország egyik rendes bírása. Utána rangban a horvát bán következik, akinek hatásköre Horvátországban hasonló a nádoréhoz. A tárnokmester a negyedik zászlós úr. A nádor és az országbíró távollétében az országgyűlés enőke, a hétszemélyes tábla és a helytartótanács tagja, a tárnokszék elnöke. ³⁾) Ezek a főzászlósurak, a többi országzászlósok között a rangsort a kinevezés ideje állapítja meg. Ide tartoznak a főkamrás, főpohárnok, főlovász, főasztalnok, főajtónálló, főudvarnok, a nemesi testőrség kapitánya és a pozsonyi gróf, amint az a királyi dekretumok záradékából kitűnik. A királyi udvarhoz tartoznak a Mária Terézia által felállított Szent István vitézi rend tagjai, valamint a külső udvartartást szolgáló királyi udvarnokok. Az udvar fényének emelésére szervezték a magyar királyi testőrsereget, amelynek tagjai csak oly nemes ifjak lehetnek, akik két esztendeig katonáskodtak előzőleg, magyarul tudnak és vármegyéjük ajánlja őket. ⁴⁾)

¹⁾ F. St. II. 45.

²⁾ F. St. II. 37.

³⁾ S. St. II. 31.

⁴⁾ 1827: XXXVI. t. c.

Széchenyi reformkora két uralkodó nevéhez fűződik: I. Ferenc és V. Ferdinánd uralkodása alatt játszódnak le a kor nagyszerű eseményei. I. Ferenc uralkodásának jórésze a reformkor előtti időre esik, de ezt az időt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert ez az időszak elhatározó fontosságú volt nemcsak az ő későbbi politikájára, hanem utódjának kormányzási felfogására is, s döntő befolyással bírt az udvarnak a reformokkal szembeni állásfoglalására.

Ferenc császár nagybátyjának, II. Józsefnek, az udvarában nevelkedett. Tehetsége már ekkor megnyilvánult, de az uralkodás nehéz és felelősségteljes munkájába nem igyekeztek nevelői bevezetni s ez később is hatással volt rá. Jellemének egyik jó oldala a kitartó szívós munkásság, ami az ügyek formai elintézésben jutott nála kifejezésre, mert minden apró ügyet maga akart elintézni a legnagyobb körültekintéssel s emiatt akkor sem fordíthatott volna nagy gondot az ország kormányzására, ha ez irányban is nagyobb gondot fordítottak volna nevelésére. Nem is emelték ki előtte a kormányzás jelentőségét s így — bár tehetsége erre is meg lett volna, — a kül- és belpolitikát egyaránt tanácsosai irányították. II. József politikájának hatása inkább csak külsőségekben nyilvánult meg, eszméi és elgondolásai nem keltettek mélyebb benyomást nála. Jószívű, családias, egyszerű ember, nagy gondolatok és tervek nem foglalkoztatták soha. Alaptermészeténél fogva is ragaszkodik a régi rendszerhez, s ezt még a II. József mellett eltöltött évek sem változtatták meg, mert — bár elvileg nem ellensége a szükséges reformoknak — fél az átalakulással járó megrázkódtatásoktól.¹⁾

Midőn 1792-ben trónra kerül, Európát a francia forradalom eszméi tartják izgalomban. Érezte akkor, hogy a magyarság bizalmának a megnyerése döntő jelentőségű lehet nemcsak a demokratikus eszmék elleni harcban, hanem trónjának megvédésében is, s ezért igyekezett megszerettetni magát. Már az a körülmény is növelte az iránta való bizalmat, hogy Budán koronáztatta meg magát. Azt hangoztatja, hogy Magyarország csak akkor maradhat fenn, ha nem engedi uralomra jutni az új eszméket, hanem megmarad az ősi alkotmányon felépülő régi rendszer mellett s azt igyekszik megerősíteni. A rendek felfogása ekkor még erősen konzervatív s a királyban az alkotmány védőjét ünneplik. Nagy az egyetértés a trón és a nemzet között, amit eléggé kifejez az uralkodó kijelentése: „Boldog király, ki magát szeretve látja népétől, boldog nép, mely magát szeretve látja királyától.“²⁾ Kifeje-

¹⁾ V. ö. Marczali: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. 550 old. és H. M. I. 445.

²⁾ Marczali: i. m. 551.

zésre jut a kölcsönös bizalom és szeretet az 1792-i országgyűlésen alkotott törvényekben is. A király elsősorban a magyar nemzet uralkodójának tartja magát, ezért hálából a rendek életüket készek feláldozni a trón megoltalmazásáért. ¹⁾ Nem sokáig tartott azonban az egyetértés, mert a harcmezőn aratott diadal után I. Ferenc még jobban meg akarta szilárdítani a régi rendszert, míg a nemzet szükségesnek látott néhány újítást s ez ellentétet váltott ki a trón és a nemzet között. Széchenyi abban látja az udvar és a magyarság közötti bizalmatlanság okát, „hogy a nemzet önelolvadástól mindig rettege s meghalni irtózott, az udvar ellenben szerencsétlen látásában azt képzelé: az erős és maga sajáttságában kifejlett magyar veszedelmes.“ ²⁾ Most a nemzet a kormány törekvéseiben az ország függetlenségének az elvesztését látja, az udvar viszont a szabadelvű eszmék terjedésétől a birodalom egységét félti.

A francia háborúk után a birodalmi rend helyreállítása lett volna az első feladat, a király azonban az uralkodói hatalom megerősítésére, a birodalom nagyhatalmi állásának és a külföld előtti tekintélyének megóvására törekedett. Ekkor kerül uralomra gróf Metternich Kelemen, akinek céljai az öveivel azonosak voltak: külügyi sikerekkel takargatni a belügyi rendezetlenséget s a központi főhatalmat megerősíteni. Mint államkancellár oly nagy hatalomra és tekintélyre tesz szert, hogy a császár egyénisége közös célokban valósággal beolvad az ő egyéniségébe s politikájának irányítójává lesz, amint azt maga I. Ferenc is elismeri. ³⁾

Metternich politikai terveinek végső célja az egységes monarchia, aminek biztosítását az erős fejedelmi hatalomban látja. Nézete szerint Ausztriában az egyes országoknak oly különböző jogaik vannak s a népek között oly nagy az ellentét, hogy csak egységes, középponti kormányzással biztosítható a monarchia fennmaradása. Erőszakos úton, a különböző részek egybeolvasztásával nem valósítható meg az egység, főleg a magyarságot nem lehet beolvasztani, amint azt Széchenyi is hangoztatja: „Törzsök, nemzetek, olyan mint a magyar, melynek nyelve semmi más európaival, főleg szomszédaival, legkisebb atyafiság, vagy hasonlóságban nincs, vagy magok által, vagy magokban fejlődnek individuális magasságokra ki, vagy sarkalatjokból dőlnek el s csak századok lassú lefolyta után emelkednek hamvaikból új nemzetek, de soha egybe nem olvad-

¹⁾ 1792: V., VI. t. c.

²⁾ V. 109.

³⁾ Ballagi: A nemzeti államalkotás kora. 10 old.

nak.“¹⁾ Érezte ezt Metternich is, mert kijelentette, hogy a magyar viszonyok megváltoztatása nehéz és jelentős feladat, de mégis vállalkozott rá.

Szerinte a különböző részek kormányzásában összhangot kell teremteni, Magyarország alkotmánya azonban megakadályozhatja ezt, a többi tartományoknak pedig kevesebb önállóságot biztosít alkotmányuk, mint kellene. Ezeket a különbségeket kell kiegyenlíteni az egység biztosítása érdekében, aminek elsősorban a belügyi kormányzatban kell megnyilvánulnia. Birodalmi főkancellária szervezését javasolja, hogy az irányítsa a négy tartományi kancellár munkáját. A magyar kancellária és helytartótanács megmaradnak, de azoknak is jobban kell simulniuk az általános kormányzati sistemákhoz.²⁾

A császár elfogadja Metternich javaslatát, akinek felfogása minden téren érvényesül egyébként is s hiába biztosítják az ország függetlenségét, az államtanács intézi a magyar belügyeket is az országgyűlés meghallgatása nélkül. Belátja azonban a király, hogy ezzel a politikával nem érhet el eredményt Magyarországgal szemben s visszaállítja az alkotmányosságot. Az 1825—27-i országgyűlés megnyitásán örömmel emlékezik meg arról, hogy az új eszmék nem vertek mélyebb gyökeret a magyarságban s hogy ragaszkodik az ősi alkotmányhoz, aminek megvédése a trónnak is leghőbb vágya. De csakhamar azt tapasztalja, hogy a reformeszmék mind jobban terjednek s a demokrácia térfoglalása ellen küzd élete végéig.

I. Ferenc uralkodását kortársai kétféleképpen ítélték meg aszerint, hogy liberális, vagy konzervatív felfogásúak voltak-e. Ez előbbieket, — bár elismerték, hogy alapjában véve nem vezette rosszakarat politikájában, nem akarta erőszakkal elnyomni a nemzeti törekvéseket, — mégis benne látják a nemzet megújhódásának a meggátlóját s ebből a szempontból alkotnak véleményt uralkodásáról. A konzervatívok egyetértettek az uralkodóval abban, hogy a liberális eszmék megvalósításából az államrend felforgatása következhet s azok kedvezően ítélik meg a reformokkal szembeni állásfoglalását.³⁾

1835-ben bekövetkezett halála nem jelent rendszerváltozást, mert a politika irányítója továbbra is Metternich. Az új uralkodóban nincs elég tehetség és erély a birodalom önálló kormányzására, politikai nevelését is Metternich vezette s talán még döntőbbé vált befolyása. Arról igyekezett meggyőzni Ferdinándot, hogy csak az atyja által követett politikával tartható fenn a birodalom egysége. Maga I. Ferenc is

¹⁾ V. 108.

²⁾ Ballagi: i. m. 15.

³⁾ H. M. I. 144.

figyelmeztette fiát, hogy ne térjen el az ő politikájától, hallgassa meg Lajos főherceg és főleg Metternich tanácsait. Ennek megfelelően az új uralkodó mellett Metternich, Lajos főherceg és Kolowrat gróf állottak, mint az uralkodás tulajdonképpeni irányítói.¹⁾

Trónraléptével két közjogi kérdés került felszínre. Az egyik az, hogy I. Ferdinándnak nevezze magát, holott e néven már ötödik magyar király s most attól félnek a rendek, hogy a császári és a magyar királyi címnek az egyesítése a birodalmi centralizáció elérését célozza az uralkodó személyén keresztül. Nagy vita indul meg efelett egyrészt az országgyűlés két háza, másrészt az országgyűlés és a kormány között, végül is a kormány volt kénytelen engedni s az 1832—36-i országgyűlés befejezését jelző leíratban már V. Ferdinánd néven szerepel a király.²⁾ A másik vitás kérdést uralkodói gyengesége idézte elő. Az ügyek vezetésével egy külön kormányzó szervet kellett volna megbízni, de a magyar alkotmány értelmében csak társuralkodót lehetett volna választani az országgyűlésen. Ezt nem akarta Metternich s az államkonferenciát lépteti életbe. Célját azonban nem érte el vele, mert hatásköre nem volt pontosan körülírva, beleavatkozott mindenbe s ezzel csak hátráltatta a többi szervek működését. Mindenben a centralizáció elvét akarta alkalmazni, aminek nagy része van az 1848-i események előidézésében.

Metternich azzal mentette magát, hogy nem szólhatott bele a belpolitikába, pedig nemcsak a külpolitikának, hanem a belügynek is ügyszólván egyedüli irányítója volt, mert Kolowrat grófot háttérbe szorítja teljesen.³⁾ Széchenyi eszméiben veszélyt lát s ezért még Magyarország belügyeit is maga akarja irányítani. Hogy minél sikeresebben tehesse ezt, az ország főhivatalaira olyanokat neveztet ki, akik feltétlenül alávetik magukat az ő akaratának. Így kerül Reviczky kancellár helyére gróf Pálffy Fidél, alkancellárnak gróf Majláth Antal. Mikor Pálffy népszerűtlenné válik, Majláth kerül a helyére és az összes főhivatalokat új emberekkel töltik be. Ez a rendszer azonban nem vezethetett eredményre s minél jobban terjedt a liberális szellem az országban, annál inkább meg kellett szükségszerűen változnia a kormány politikájának. Metternich is belátja ezt s elhatározza, hogy magyar politikusok által szerkesztett új rendszabályokat fog alkalmazni Magyarországgal szemben.

Majláth György országbíró javaslatát fogadja el a kiküldött bizottság, melynek lényege az, hogy ezentúl ne propozi-

¹⁾ Ballagi: i. m. 303.

²⁾ H. M. I. 458.

³⁾ Ballagi: i. m. 414.

ciókat, hanem törvényjavaslatokat terjesszenek az országgyűlés elé s az adminisztratori rendszerrel biztosítandó többség által szavaztassa meg azokat a kormány, hogy az átalakulás — ha már meg kell lennie — az általa megszabott keretek között történjék meg.¹⁾ Ez sem volt már ekkor célravezető, a szabadelvű eszmék terjedésével a kormány hatalma és tekintélye egyre csökkent még Ausztriában is. Metternichet megbuktatta a rendszere, de a reakció nem szűnt meg vele, sőt fegyveres támadásban tört az ki.

Az 1847—48-i sorsdöntő országgyűlés előtt nagy veszteség éri a nemzetet József nádor halálával, aki félszázados működése alatt mindig a nemzet érdekeit képviselte a kormánnyal szemben s jelentős szerepe volt abban, hogy nem érvényesülhetett teljesen az udvari reakció, hanem a fejlődés útjára léphetett a nemzet. Utána fiát, István főherceget választották egyhangúlag nádorrá, aki — mint teljhatalmú királyi helytartó — atyja példáját követve, teljesen magyar érzelműnek vallotta magát. Az ő befolyásának köszönhető, hogy a király szentesítette az 1848-i törvényeket, amelyek befejezték az alkotmányos, szabad Magyarország felépítését.

Nem sokáig örülhetett azonban a nemzet függetlenségének, mert az udvari reakció felhasználva a szláv mozgalmakat, fegyverrel akarja elérni a vívmányok feladását. A magyarság tudja, hogy „őfelsége önmaga ellen háborút nem viselhet“, tudja, hogy a reakció a kormány műve, s a dinasztia iránti bizalma még ekkor sem rendül meg.²⁾

„A magyar nemzet“ — mondja Kossuth — „királysági érzelmű. A magyar nemzetnek tehát Budán királyra van szüksége, joga van, hogy királya Budán legyen.“ Ebben látja a nemzeti függetlenség biztosítását, ettől várja a helyzet megoldását. „Ha ez nem történhetnék meg, én a legitimitás biztosítására még egy módot ismerek. Eszembe jut, hogy őfelsége is volt ifjabb koronázot király még atyja életében. Ezen eset többször fordul elő históriánkban. Miért ne most is? Adjon nekünk őfelsége királyi tekintélyének legkisebb csorbítása nélkül, adjon Ferenc Károly atyai szereteténél fogva hozandó áldozattal Ferenc Józsefben Budára egy ifjabb királyt. E nemzet mint győzhetetlen óriás fogja őt védeni a poklok ellen is. S az ausztriai ház jövődjöje biztosítva lesz.

¹⁾ Ballagi: i. m. 628.

²⁾ K. B. I. II. 508.

De a magyar Budán akarja tisztelni királyát.“¹⁾ Ez nem következett be s mint említettük, az alkotmányos szabadság feletti diadalmámort csakhamar a fegyverek zöreje váltotta fel.

Egyházi társadalom, hitélet.

A reformkorszak liberális világnézete minden téren harcolt indított a régi rendszer ellen s minden téren szembeállította egymással a konzervatív és szabadelvű elemeket. Az eszmék terjedésével együtt járt a vallásos érzés csökkenése és az erkölcsök sülyedése is, ami maga után vonta azt a körülményt, hogy az új tanok melletti küzdelem az egyházat sem kímélte meg. Nemcsak a felekezetek közötti egyenetlenséget szította s nyílt harcot indított az uralkodó katolikus egyház ellen, hanem annak kebelében is igyekezett az egységet megbontani. A felekezeti villongások ugyan nem e korban kezdődtek, mert az összes vallások egyenjogúsításáért már eddig is nagy küzdelmeket folytattak, de most az általános közhangulat folytán még hevesebben tört ki a vallási viszálykodás. A klerikális-liberális eszmék harcában nemcsak az egyházi személyek, hanem mind a megyegyűlések, mind az országgyűlés tagjai két pártra oszolva vettek részt. Mielőtt e küzdelmeket ismertetnők, nem lesz érdektelen annak tisztázása, hogy az ország lakossága milyen arányban oszlik meg az egyes felekezetek között, milyen az egyes egyházak szervezete és mik a jogai a felekezeteknek és azok papjainak.

Az egyházi összeírások szerint a negyvenes évek elején 5.922,812 római katolikus, 1.746,236 görög keleti, 1.616,876 református, 863,856 görög katolikus, 795,876 evangélikus, 241,632 zsidó és 9 unitárius lakosa van az országnak. A felekezeteknek nemzetiségek szerinti megoszlásából az tűnik ki, hogy egyedül a római katolikus vallás van elterjedve az összes nemzetiségek között s vannak olyan nemzetiségek, amelyek tisztán ezt a vallást követik, mint a horvátok, bolgárok, franciák és klementinusok, viszont van olyan felekezet is, mely általánosságban csak egy-egy fajra terjed ki s a köznép az illető nemzetiség nevével jelöli vallását is. Így a református vallást magyar, a görög katolikuszt orosz, az evangélikuszt tót, a görög keletit pedig oláh vallásnak nevezik.²⁾

¹⁾ K. B. I. II. 512.

²⁾ F. St. I. 91.

A római katolikus egyház egyházkormányzati szempontból 3 érseki kerületre oszlik: az esztergomira, kalocsaira, és az egrire. Az érseki kerületeket püspöki egyházmegyékk alkotják, amelyeknek megoszlása az egyes érsekségek között a következő: az esztergomi érsekséghez tartozik a veszprémi, pécsi, nyitrai, győri, váci, szombathelyi, besztecei és székesfehérvári, a kalocsai érsekséghez a zágrábi, csanádi, diakovári, nagyváradi, erdélyi és zengi, az egri érsekséghez a kassai, szepesi, rozsnyói és a szatmári püspökség. A püspökségek fő- és alesperességekre, azok pedig plébániákra, egyházközségekre oszlanak. Külön egyházvidék a pannonhalmi főapát megyéje, aki függetlenül kormányozza a hatáskörébe tartozó egyházakat s a pápának van alárendelve.¹⁾

Az egyház feje az esztergomi érsek, az ország hercegprímása. A magyarországi katolikus egyházak feletti főkormányzói jogán kívül világi jogai is vannak s magas közjogi méltóságokat tölt be. Mint prímás, a király koronázója, az ország első titoknokja, Esztergom megye örökös főispánja, a helytartótanács ülnöke, a hétszemélyes tábla bírója. Egyháznemesi székeben, a vajkai, érsekléli, verebélyi és szentgyörgyi székekben jószágokat és egyházi nemességet adományozhat.²⁾

A főpapságot általában megilletik a nemesség jogai, nem adóznak, csak subsidiumot adnak és felkelés idején helyettest tartoznak állítani. Egyházi birtokaikat nem növelhetik, családi vagyonaikat csak a praelatusok örökölhetik teljes egészében, a többiek csupán tizedrészét. Szerzett vagyonaik egyharmadáról szabadon rendelkezhetnek. Nem nemesek és indi-génák is elnyerhetik a püspöki és érseki méltóságot s azok is szedhetnek dézsmát a nem nemesi földektől. Országgyűlésen, megyegyűléseken és törvényszéken az első helyeket foglalják el, mint az ország első rendjének tagjai.³⁾

Az általános jogokon kívül egyes főpapok sajátos jogokkal is bírnak, ezek azonban nem helyezik egyik püspököt sem a másik fölé, mert közöttük csak a felszenteléstől számított idő állapítja meg a sorrendet. Az erdélyi püspök, aki tagja a magyar országgyűlésnek s így a magyar főpapsághoz tartozik, a következő jogokkal bír: az erdélyi főkormányzó tanácsosa, hét kanonokot nevezhet ki, szabadon végrendelezik, uriszéket és fellebbviteli törvényszéket tarthat, honnan a királyhoz lehet fellebbezni, a zsidók főpártfogója, a rabbi-kat ő nevezi ki. A veszprémi püspök a királyné koronázója,

¹⁾ F. St. III. 129.

²⁾ F. St. II. 81.

³⁾ F. St. II. 79.

a pécsi püspök érseki palástot viselhet. A győri és zágrábi püspök, valamint a pannonthalmi főapát egyháznemesi birtokokat adományozhat.

A három érseken és tizenhatsz meggyéspüspökön kívül 20 címzetes püspök is van. Utánuk rangban az apátok és prépostok következnek, 1840-ben a jószággal bíró apátok száma 21, a címzeteseké 135, a nagyprépostoké és prépostoké 46, a címzetes prépostoké 69. 21 székes és 5 társas káptalan van az országban 222 birtokos és 117 címzetes kanonokkal. Hiteles helyi jogot nyert korszakunkban a székesfehérvári és a szatmári káptalan. A zágrábi nagyprépost, a pannonthalmi főapát és a jászói prépost az érsekekkel és püspökökkel együtt a felső tábla, a többi apátok és prépostok, valamint a káptalani követek az alsó tábla tagjai. Az alsó papság nem bir országgyűlési szavazattal, a nemesi jogok azonban megilletik.¹⁾

Birtokkal rendelkező szerzetesrendek a bencések, ciszterciták és a praemontreiek, birtoktalanok a piaristák, ferenciek, kapucinisták, minoriták, dominikánusok, irgalmasok, szerviták és karmeliták rendje. Apácarend: az Orsolya, Benedek, Miasszonyunk, Angol kisasszonyok és az Erzsébet rend. A szerzetesekkel együtt az egész egyházi rend férfitagjainak száma: 9422.²⁾

A görög katolikus egyház is az esztergomi érsek alá van rendelve, de van négy önálló egyházmegyéje: a munkácsi, nagyváradi, eperjesi és körösi. Az 1836 : XXI. t. c. által vizszozatolt részek pedig a fogarasi egyházmegyéhez tartoznak. A görög katolikus püspökök is tagjai az országgyűlésnek s ott a többi katolikus püspökkel egyenlő hely és szavazati jog illeti meg őket.³⁾ Egyházkormányzás és hitelvek tekintetében a görög katolikus a rómainak testvéregyháza, csak az egyházi törvényekben és a szertartásban van bizonyos eltérés. Az istentisztelet nyelve a nemzeti nyelv, az áldozás két szín alatt történik, az alsó papság nőülhet, a házasság felbontható, erősebb a böjt, stb. Az egyházi rend a püspökökkel együtt 1367 főből áll.⁴⁾

A két protestáns egyház szervezete csaknem teljesen megegyezik. A református egyház négy kerületre, vagy szuperintendenciára oszlik: dunántúli, dunamelléki, tiszáninneni és tiszántúli egyházkerületekre. A szuperintendenciákat eszprességek, vagy egyházvidékek, ezeket pedig gyülekezetek alkotják. Az evangélikus egyház szintén négy kerületből áll:

¹⁾ F. St. II. 82.

²⁾ F. St. I. 100.

³⁾ F. St. I. 103.

⁴⁾ F. St. III. 130.

dunáninnen, dunántúli, bányai és tiszai kerületből, amelyeket ugyancsak esperességek és anyagyülekezetek alkotnak.¹⁾

A protestáns egyházaknak ezen szervezetét a II. Carolina Resolutio szabályozta s az ezzel kapcsolatos átszervezéssel egyidőben kezdődött a világiaknak az egyházkormányzásba való nagy befolyása, ami ellentétet szült az egyházi és világi vezetők között. Az 1791-i budai református és a pesti evangélikus zsinat volt hívatva arra, hogy ezt az ellentétet megszüntesse s megállapítsa azt, hogy mily mértékben juthatnak szerephez az egyházkormányzásban a világi és egyházi személyek. E zsinatok a lengyel dissidens kánonok alapján az u. n. zsinat-presbyteri rendszert léptették életbe, melynek kormányzó testületei a presbyterium, illetve a konvent, az egyházmegyei (esperességi) és egyházkerületi gyűlések s a két protestáns egyház közös egyetemes tanácsa a két egyetemes főgondnokkal az élén, valamint a törvényhozó zsinatok.²⁾ A folytatódó ellentétek miatt nem érvényesülhettek teljesen e zsinatok határozatai, de mégis ezek alapján indult meg a kormányzati rendszer további fejlődése s korszakunkban is ezen elvek szerint kormányozzák a két protestáns egyházat. Az evangélikus papság száma a negyvenes évek elején 586, a református papságé 1666.³⁾

A protestánsoknak a többi felekezetekhez való jogviszonyát az 1790-i országgyűlés szabályozta, az ott hozott határozatok alapján állottak a reformkor vallási küzdelmeinek a megindulásakor. Az evangélikusok és reformátusok, bármily állapotúak legyenek is, vallásukat szabadon gyakorolhatják s ebben senki sem háborgathatja őket. A vallásgyakorlat többé nem magánjellegű, hanem nyilvános, ezért bárhol lehet templomot építeni és abban nyilvános istentiszteletet tartani. Más vallású szertartásokon való részvételre nem kényszeríthetők, még céhszabályokra, vagy régebbi rendeletekre való hivatkozással sem. Egyházi ügyeiket teljesen önállóan intézhetik, zsinatokat tarthatnak, melyeknek határozatait senki meg nem változtathatja, a király felügyeleti joga azonban továbbra is fennmarad. Iskoláikat megtarthatják és újakat is alapíthatnak, mégpedig elsőfokúakat szabadon, főiskolákat királyi jóváhagyás mellett. Nem kötelesek a katolikus papoknak stólát fizetni. Törvényes képesítéssel bármely országos közhívatalt viselhetnek. Mentések a törvényes eskü ezen záradékától: „a boldogságos Szűz Máriát, Isten szentjeit és választottjait” stb. Alapítványait szabadon kezelhetik, azok el nem vehet-

¹⁾ Révész: A magyarországi protestantizmus történelme. 51.

²⁾ Révész: i. m. 53.

³⁾ F. St. III. 136.

tők. Házassági ügyben az egyházi törvényszékeket illeti meg a bíraskodás, amíg azonban az erre vonatkozó törvényeket megalkotják, addig a világi bíróságok fognak intézkedni. Igen lényeges az a kikötés, hogy a házasság csak polgárilag bontható fel s a katolikus egyház nem kényszeríthető az egyházi megsemmisítésre. A katolikus vallásról való áttérést a király tudomására kell hozni s arra senkit sem szabad csábítani. Vegyes házasságokat csak katolikus pap előtt lehet kötni, a születendő gyermekek mind katolikusok, ha az atya az, csak a leánygyermek követik az anya vallását, ha ő katolikus. A vegyes házasságokból származó perek elbírálására a szentszék illetékes. Külsőleg kötelesek a katolikus egyház ünnepeit megtartani. E törvény kizárólag csak Magyarországra érvényes. Horvát- és Tótországban a régi törvények bírnak hatállyal, mely szerint ott a protestánsok fekvő vagyont nem szerezhetnek, sem hivatalt nem viselhetnek.¹⁾

A görög keleti vallást az 1790 : XXVII. t. c. — szabad vallásgyakorlatot biztosítva a görög nem egyesültek részére — törvényesen elismert vallássá emelte. Az egyház feje a karlovici érsek, vagy metropolita, aki a magyarországi görögkeletiek egyedüli és mindenkitől független főkormányzója. Alárendeltjei a püspökök, akik a következő egyházmegyék élén állanak: temesvári, verseci, aradi, újvidéki pakráci, károlyvárosi és óbudai. A püspökségek esperességekre és plébániákra oszlanak, vezetőjük a főpópa, illetőleg a pópa.

Országos érdekű, fontosabb egyházi ügyek elintézésére két szerv szolgál: a kongresszus és a zsinat. A kongresszus 100 tagból áll, amelyben a papság, polgárság, végvidéki katonaság és a nemesi rend 25—25 taggal van képviselve. Legfontosabb tárgya az érsekválasztás, aki mindig szerb nemzetiségű és megválasztása után csak királyi megerősítéssel foglaltathatja el méltóságát. A zsinat legfontosabb tárgya pedig a püspökök megválasztása, akiket a többi püspökök választanak az érsek által meghatározott három jelölt közül. A jelöltek rendszeren a szerzetesek közül kerülnek ki. Papjaiknak a száma: 2303.²⁾

A zsidók egyházi szervezete teljesen elütő a többi egyházakétól. Nincsenek országos egyházi hatóságaik, az egyes hitközségek egészen különállanak, egymástól függetlenül intézik egyházi ügyeiket. Bárhol meglepedhetnek az országban, kivéve az 1791 : XXXVIII. t. c. által eltiltott bányavárosokat s hitközséget alapíthatnak. A hitközségek élén a tagok által választott rabbi áll, aki „csak annyiban tekintethetik lelki-

¹⁾ 1790 : XXVI. t. c.

²⁾ F. St. II. 51. és F. St. III. 139.

pásztornak, mennyiben oktatói tulajdonságánál fogva a hitsorsosi boldogságra nézve oly fontos cerimonia törvényeket magyarázza s mint bíró a rituális dolgokban ítél.“ 410 hitközség van az országban ugyanannyi rabbival.¹⁾

Széchenyi szerint a reformkor eszméinek a megvalósítása csak egyetértéssel lehetséges, az ország társadalma azonban sok tekintetben széttagolt s ebben a megoszlásban nem kis szerepet játszanak a felekezeti ellentétek. „A külön hitvallás a felekezeti elhasonlásokat még egyes ágakon is felosztja. Annyi bizonynyal — de tán több keserű versengés van pápista s református, mint gallus és angol között. Sok derék magyar helység, melynek lakosai oly egyenesen s karcsún nőttek fel, mint egy fiatal fenyőliget s képvonás, állás s mozgásban oly rokon egyenlők, még azok sem alkotnak aránylag kis körökben egy szívet, egy testet; s a keresztt — a türelem s felebaráti szeretet dicső jele — sokszor egy a mennyországból kirekesztő vázzá alacsonvittatik le, s a kakas, a lelki éberség példázója, ellenséges bizalmatlanság cégérévé díszteleníttetik. Alig van társaság, egyesület, intézet, mely a hitvallási irigykedés ördögétől ment, már kezdetekor ne rejtené keblében a halál okát. Csak romja látszik itt-ott sokszor oly tiszta szándékból fakadt honi intézetek alapinak. Legyen kihagyva csak egy felekezet — legyen a tárgy nem születés s hitvallás, hanem tudomány s észbeli tehetség szerint szerkesztve; s a siker úgy ítélem, már lehetetlen!“²⁾

A vallási mozgalmak mindjárt az első reformországgyűlésen megindultak s a protestánsok főleg három sérelem orvoslásáért harcolnak: a protestánsok emancipátioja Horvát- és Tótországban, a reverzális-adás eltörlése, amit a kormány 1792-ben rendeletileg léptetett életbe a vegyes házasságokból születendő gyermekek katholikusságának a biztosítására és az ugyancsak rendelet útján szabályozott hat heti oktatási idő, melynek a protestáns vallásokra való áttérést meg kell előznie, nehogy valaki tudatlanságból térjen át az új vallásra. Az alsó táblán már 1830-ban többségre talált a protestánsok kívánsága, a klérus és a főrendek ellenállása miatt azonban lekerült a napirendről.³⁾

A protestáns követek az 1832—36-i országgyűlésen már hevesebben kelnek ki a katolikus papok ellen, mint akik megsértik törvényadta jogaikat egyrészt azzal, hogy reverzálisht követelnek, másrészt az áttérni akarók oktatását évekig halasztják, amíg csak vissza nem vonják áttérési ké-

¹⁾ F. St. I. 106.

²⁾ V. 69.

³⁾ H. M. I. 244.

relmüket. A papság a támadás ellen erélyesen védekezett, mert a kormány rendeletére támaszkodva mindig az egyház érdekeit tartotta szem előtt, azon az úton haladt, amelyet az egyházi törvények előírtak és semmi mást nem tett, mint a protestantizmus: védte a saját vallását. A kerületi ülés bizottságot küld ki a kérdés tárgyalására s ez 12 pontban foglalta össze a „lelkiismeret szabadság” alapján álló kívánságokat. Ezek között szerepel a szabad vallásgyakorlat biztosítása, az oktatási idő és a reverzális eltörlése, a protestánsok befogadása Horvátországba, stb.¹⁾ A szabadelvű követek egynémelyike még evvel sem volt megelégedve, mert egyik-másik megye útasításai közé felvette az összes keresztény vallások egyenjogúsítását, az összes felekezetek papjainak egy országos alaphól való egyenlő fizetését, a protestáns és görög keleti papok nemesítését, az egyházak közötti jogviszony megállapítását.²⁾ Öt hónapig tárgyalta az országgyűlés az ügyet, végeredményben mégis azt határozták a rendek, hogy inkább nem hoznak új vallási törvényt, mintsem az ellenkezzen a XIX. század szellemével s csak az 1791 : XXVI. t. c. pontjain alapuljon és így a következő országgyűlésre hagyták a kérdés megoldását.

1839-ben már a főrendeknél is többségre talált a szabadelvűek követelése, elfogadták a fentebbi javaslat legtöbb pontját, sőt újakat is terjesztettek fel a királyhoz: a kath. pap jelenlétében kötött vegyes házasságok érvényesek, mégna egyházi áldás nélkül kötötték is azokat, a gyermekeket atyjuk vallásában kell nevelni, kath. gyermekek járhatnak protestáns iskolába, csak vallásoktatásukról kell gondoskodni. A főpapság erős ellentállást fejtett ki a javaslattal szemben főleg a vegyes házasságok kérdésében, az egyházi törvényekre és a pápa állásfoglalására hivatkozva. A törvényjavaslatot mégis a király elé terjesztették, aki a pápa felfogásától tette függővé azok szentesítését.³⁾

A nagyváradi püspök már 1839 elején körlevélben figyelmeztette papjait, hogy reverzális nélkül ne áldják meg a vegyes házasságokat s a házassági eskü letételénél is csak magánszemélyként szerepeljenek. Az 1839—40-i országgyűlés befejezése után pedig a püspöki kar Lonovics József csanádi püspököt a pápához küldte, hogy a vegyes házasságoknál követett eljárásuk megerősítését kérje, addig is pásztorlevelekben intette a papságot a kötelezvény nélküli házasságoknál az egyházi áldás megtagadására. Nagy felzúdulást keltett a főpapság állásfoglalása s az országgyűlésen folytatott küzdelem most a

¹⁾ H. M. I. 314.

²⁾ Ballagi: i. m. 312.

³⁾ H. M. I. 617.

megyei gyűlésekre terelődött át. Az első protestáns férfi, aki nek házasságától a pásztorlevél értelmében megtagadták az áldást, éppen Kossuth Lajos volt s ennek hatására Pest megye közgyűlésének kezdeményezésére a megyék felíratban kérték a katolikus papság eljárásának a meggátlását s a „törvényellenesen“ cselekvő papok megbüntetését. A pápai breve azonban megerősítette a püspöki kar határozatát, mire Bereg vármegye a Rómától való elszakadást javasolta, de ezt még a legszabadelvűbb megyék sem fogadták el.¹⁾

A vallási kérdés megoldása az 1843—44-i országgyűlésen következett be, ez a megoldás azonban tökéletesen nem elégítette ki egyik felet sem. A katolicizmus azért sérelmezte azt, mert az anyaszentegyház törvényeivel ellenkező rendelkezéseket léptetett életbe, a protestánsok pedig azért nem találták kielégítőnek, mert a horvátországi emancipációt nem oldotta meg. Az említett országgyűlés főbb rendelkezései: az 1839 március 15-től protestáns pap előtt kötött és a jövőben kötendő vegyes házasságok törvényesek; a róm. kath. vallásról bármelyik protestáns vallásra való áttérésnél az illető szándékát köteles bejelenteni saját lelkipásztorának két tanú jelenlétében, négy hét múlva újra ki kell ezt nyilatkoztatni s csak az ezután kiállított bizonyságlevél alapján vehető fel az új vallás.²⁾ Tökéletesen egyenjogúsították az összes felekezeteket az 1847—48-i országgyűlés határozatai: 1. az unitárius is törvényesen bevett vallás. 2. Az összes felekezetek egyenjogúak. 3. Az egyházi és iskolai költségek fedezéséről az állam gondoskodik. 4. Valláskülönbség nélkül lehet bármely felekezet iskolájába járni. 5. Az 1844 : III. t. c. rendelkezései a görög keletiekre is érvényesek. 6. Ha valamely község görög szertartású lakosainak nagyobb része más vallásra tér, a templom a régi valláson maradtak birtokában hagyandó.³⁾

A főpapság petíciót nyújtott be ekkor a katolikus egyház szabadságának a biztosítása érdekében, melyben kérték, hogy az egyháznak a polgári hatalomhoz való viszonyát rendezék, szabadon tarthassanak zsinatokat, iskoláikat és az egyházi s iskolai alapítványokat a többi felekezetekhez hasonlóan önállóan igazgathassák.⁴⁾ A petíciónak nem lett eredménye, sőt fokozta a papság iránti ellenszenvet, amely már eddig is nyilvánult vele szemben a szabadelvű körökben.

¹⁾ Kerékgyártó: i. m. 71.

²⁾ 1844 : III. t. c.

³⁾ 1848 : XX. t. c.

⁴⁾ Emlékirat az 1847—48-i országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki határozmányokról. 63.

Egyébként is a kor hitéletének egyik legjellemzőbb s egyben legszomorúbb vonása a papság tekintélyének a csökkenése. Az tény, hogy a korszellem egyáltalában nem kedvezett a papi tekintély megővésének, de mégsem szabad csupán a szabadelvű eszmék terjedésének tulajdonítani annak hanyatlását. Gr. Majláth János* avval magyarázza a papság eddig elfoglalt pozíciójának a süllyedését, hogy I. Ferenc uralkodása elején a király intencióinak megfelelően visszavonult a közélettől, s mikor 1825-ben újra részt akart venni az alkotmányos küzdelmekben, nem tudta többé régi befolyását visszaszerezni.¹⁾

Horváth Mihály már sokkal mélyebben keresi az okokat: „Korunkban a hit eltűnt s helyét a kétely és közönyösség, a philosophia és egyenlőségre törekvés foglalta el. A népi életben nem a hit ereje, nem a vallási buzgalom többé azon belső hatalom, mely irányt szab az emberek gondolkodásának, mely a közvéleményt teremti, vezérli és cselekvésre határoz; a hitet, a vallást a szabadság és egyenlőség eszméje váltotta fel az uralomban: ez a kor bálványa. Természetes, hogy a nagy változás következtében csökkenni kellett azon osztály tekintélyének is, mely a hit és vallás szolgálatára lévén hivatva, a hatalomban, mely abból folyt, hivatalánál fogva osztozott.“

„A hierarchia nem értette meg a kor intő szövegét. Nem akarta látni, hogy a demokráciai szabadság lett a kor irányeszméjévé. És amint tekintélyét süllyedni, hatalmát csökkenni tapasztalta, elfogúltságában erőszakolni akarta a történelem menetét: csökkenő hatalmának erősítése végett a királysággal, az állami főhatalommal lépett szoros szövetségbe. Szolgájává alacsonyította magát, hogy annak még változatlan fényében, hatalmában osztozzék, attól védve, támogatva tartsa fel süllyedő hatalmát.“²⁾

Ha ily erős szavakkal nem is illethetjük azt a rendet, amely évszázadokon keresztül mindig hazánk egyik legerősebb támasza volt, azt meg kell állapítanunk, hogy a papságnak számolnia kellett volna a tömegek fanatizmusával, de azt elmulasztotta. Bomladozó világi hatalmát igyekezett megmenteni akkor, amikor a korszellem folytán a lelkiek felett is megingott a hatalma. A lelkek feletti uralmát kellett volna megszilárdítania, amivel még nagyobb tekintélyt szerezhetett volna, mint világi szereplésével. És ez még ekkor

¹⁾ H. U. II. 87.

²⁾ H. U. II. 88.

* Neuere Geschichte der Magyaren c. munkájában.

sem volt lehetetlen, mert ha csökkent is a hit ereje, a vallássság nem halt ki teljesen a lelkekből.

A papság tekintélyének s ezzel együtt a hitélet csökkenésének legfőbb okát a klérusnak a kormánnyal való kapcsolatában és országgyűlési szereplésében kell keresnünk. A katolikus papság mindig legitim alapon állott s természetesen most is a királyság híve, ha nem is vak eszköz annak kezében. A kormányhatalom abszolutisztikus törekvése azonban mind gyűlöletesebbé lesz a reformeszmék terjedésével a nép szélesebb rétegeiben is s ez a népszerűtlenség áttért a papságra is. A tömeg az általános közszellemtől fanatizálva többé nem lelkiatyját látta a papságban, hanem csak a szabadelvű törekvéseknek a kormánnyal szövetkezett elfojtóját. A vallási küzdelmekben a klérus az egyház érdekeit védte s csak az avval ellenkező törvények megalkotását igyekezett megakadályozni, a szabadelvű elemek azonban nem ezt látták benne, nem is a protestantizmus elleni harcot, hanem a liberális gondolatok ellenségét. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy míg a negyvenes évek elején csak egyes megyékben hangzottak el a papság elleni súlyosabb kifakadások, s csak kevés helyen követelték a klérus jogainak a megnyirbálását, addig a korszak végén már az iskolák és a papság államosítását, a hitoktatás eltörlését és az egyházi javak szekularizációját is hangoztatták.¹⁾

Már az első fejezetben láttuk, hogy a nacionalizmus eszméjének a terjedése a nemzetiségek között éppen a papságnak köszönhető s az evangélikus lelkészek összekapcsolták azt a vallásos gondolatok terjesztésével. Nemzeti jellege volt a vallási unió tervének is s ugyancsak a nemzetiségi érdekek lebegtek a horvát papok előtt, amikor küzdöttek a protestánsok egyenjogúsítása ellen. A korszak a katolikus egyház szervezetét sem kimélte meg s itt is történtek kísérletek a nemzeti egyház megalapítására, a Rómától való elszakadásra s egyes kánoni törvények megváltoztatására,²⁾ de a szabadságharc kitörése miatt megghiúsultak ezek a kísérletek.

Világi társadalom.

Széchenyi fellépésekor a rendi társadalom annyira szét volt tagolva, az egyes társadalmi osztályok között oly nagy volt az ellentét s a műveltség, felfogás, jog és vagyoni álla-

¹⁾ Chobot: Jézus Krisztus egyházának története. III. 343.

²⁾ Chobot: i. m. III. 423.

pot szerint is ellentétes rétegeknek annyira nem voltak közös érdekeik, hogy ennek a társadalimnak a reformokért való együttes munkája úgyszólván lehetetlennek látszott. De nemcsak az egyetértés hiánya tette kétségessé a reformok sikerét, hanem az egyes rendek sem mutattak fogékonyságot azok iránt s éppen a két első rendben volt legkevesebb hajlandóság a társadalmi viszonyok megváltoztatására és általában a reformok megvalósítására, holott békés úton, forradalom nélkül csakis azok dönthették meg a rendi Magyarországot.

„A főrendi birtokosok — nem mondom nincs sok kivétel, mert az mindenütt van — keveset aggódnak a honról, vagy künn költik pénzüket s élnek napiaikat, vagy ha idehaza tengenek is, semmi mód nem szolgálják hazájokat se tisztviselés által, se mint egyes emberek, habár volna is ahhoz való tudományuk, tehetségük; vagy minden hazai dologban járatlanok, s úgy töltik idejüket, mintha legkisebb javaiban sem részesülnének a magyar földnek s nekik nem is volna szabad néminemüleg avatkozni a kormányba; midőn a természet szent törvényeiből az folyik, hogy a hazától bő mértékben nyert áldásokért kötelességeik is vannak. Csak azon felséges just: vármegye s országgyűlésen minden hivatal nélkül is szabadon szólhatni; tudomány s értelmességi súly által a kormányra befolyjni s több eféle, hány használja s gyakorolja józanon lelkes s állhatatos pártatlansággal? hány tudja becsülni azon számos sorsajándék közt csak e most említett elsőséget? melyet más hazákban sokan szívvérük nagy részeiért készek volnának megvásárolni? hol sokszor annyi esztendeig, sőt emberkorokig hallgatni kell, a leghasznosabb ideákat elfojtani, a legéletrevalóbb tudományokat agyban, kebelben hervasztva rejtegetni s szinte tudatlannak látszani — míg szólni szabad, s akkor is jobbra csak úgy kell szólni, mint mások gondolkoznak s kívánják.“¹⁾

Még a főnemesség volt az az osztály, amely általánosságban fenn tudta magát tartani a régi anyagi nívón, műveltségénél fogva is messze a nemesség fölé emelkedett, ismerte a külföldet, de ezt az ismeretét nem igyekezett az ország javára fordítani, hanem inkább — idegenné lett. A külföldön tett utazások és a „főúri nevelés“ annyira idegenné tette a főnemesség előtt a magyar szellemet, hogy igen sok még magyarul sem tudott, főúri körökben csak franciául társalogtak, a külföldet utánózták szokásaikban, öltözetükben s azt igyekeztek meghonosítani környezetükben is.

„A nemesség — itt is van számtalan módosítás és kivétel — melynek a jó szerencsén kívül egyedül köszönhetjük fennmaradott polgári létünket, de egyszersmind azt is, hogy

¹⁾ V. 65.

szinte minden keresztény nemzetek közt leghátrább vagyunk, — csaknem minden tehetségit kirekesztőleg hazai tanulmányokra fordítja. A külföldet nem ismervén eléggé, hazáját értékén túl becsüli, újabb tanulmányokról, melyeknek más hazák oly sok mindent köszönnek, — tiszta képzelete nincs s így számtalan javítás ellen vak hévvel kel ki. Sok a korlátlanságot tartja szabadságnak s abban helyezi elsőségét, hogy zablátlanságáért csak későn sújtja őt a törvény, melyet sokszor ki is játszhat. Sok, habár nem hiszi is a féktelenségét szabadságnak, belsőjében nem fejtheti ki tökéletesen a társasági szabadság philosophiáját s azt gondolja valóságosan szabadnak, ki nem adózik! Igen sok pedig — s itt a kivétel ritkább — Börne Lajosra emlékeztet, ki német földieiről nem ócsárlásból, hanem inkább ébresztésül azt mondja: „Ich theile die Deutschen in zwei Klassen: in Hofrätthe und in solche, die es senn möchten.“ Legtöbbeknél pedig hiányzik az élettudomány azon ága, mely múlhatatlanul szükséges más nemzetek megismeréséhez és szép társaságban éléshez.“¹⁾

„S honszeretet mágnásban, nemesben ahhoz képest, hogy szinte kirekesztőleg rájuk halmosult a haza legszebb áldása, a szabad birtok, koránt sincs elég, de annál több az egymás elleniség.“ Ha néha együttesen vesznek részt valami köztanácskozáson s a „tökéletesen végzett munka után számtalan vívát kiáltás közt leforog az ebéd“, akkor megkönnyebülten „válik el a két felekezet“, s amíg az egyik rész a mágnásnak a honi dolgokban való járatlanságán nevet, addig a másik rész a nemes faragatlanságát gúnyolja. Az ellentétek kiéleződésében talán „a honi dolgokban tudatlan mágnás sokkal vétkesebb, mint a szebb szokásokban járatlan nemes ember, azonban egy részrehajlatlan bíró tán így szólna: „Becsesebb a faragatlan gyémánt a símitott kovánál, hanem a gyémánt is csak köszörülés által jut igazi értékre.“²⁾

„Azon kevesek pedig, kik valóban szeretik honjukat, vagy összezavarják a régi rozsdás, rögzött szokásaikkal a nemzeti szellem valódi lelkét s nem abban helyezik a nemzetiiség kifejlését, amit előítéletektől szabad ész javasol, hanem abban, amit az idő lassankint élet-módunkká szentelt fel, vagy ha az előítéletek néhány légión diadalmaskodtak is már és ideáikat valamennyire rectificáltak, nem törekednek hazánk javára s emelkedésére concentrice egy pontból közakarrattal, hanem excentrice hazánk külön s egymást alig ismerő részein és szinte magok egyes erejükben bízván.“³⁾

Maga a nemesi rend sem volt egységes, pedig a főne-

¹⁾ V. 66.

²⁾ V. 67.

³⁾ V. 68.

messég idegen szelleme miatt éppen ez a rend lett volna az ország anyagi és kulturális helyzetének igazi fokmérője. A középnemesség még csak megélt valahogy a nemzedékről-nemzedékre kisebbedő ősi birtokon, a kis nemesség azonban a birtok szétforgácsolódása folytán oly helyzetbe került, hogy „előrelátható: tíz nemes ember jut majd-majd egy sovány hold földre.“ De azért „művészetet, kereskedést üzni éretlen büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után, hanem inkább dologtalan henyél otthon, s nemes emberhez illőbb foglalatosságnak tartja nyúlfiakat anyjuk hasában lődözni, vagy semmit sem tenni.“¹⁾

A jobbágytelken lakó nemesség úrbéri szolgálatot teljesít, valósággal jobbágyi sorban él s a parasztságtól csupán nemesi címe és kiváltságai különböztetik meg. Hogy legalább kiváltságait megőrizhesse, azért szívósan ragaszkodik ez a bocskoros nemesség a régi rendhez s teljesen konzervatív szellemű. Amikor azonban megnyirbálják jogait, — mint majd látni fogjuk, — ellenkező felfogású lesz.

„A polgárság, mely úgyszólván egyedüli képviselője az ország művészeti s mesterségi értelmességének, nagyobb részint nem magyar s nem is vágy azzá lenni. Ellenben az is igaz, hogy a felsőbb rendek nem igen édesgetik magokhoz s nem nagy pártolásra méltatják azon státust, mely practikai értelmessége, kereskedelmi tudománya s ügyessége által oly sok jót tehetne hazánknak. Ugy hogy a szó valódi szoros értelmében derék művészeti, mesterségi s kereskedői rend nincs is hazánkban még s mindaddig nem is leend, míg a törvény személyét s vagyonát legerősebb védelme alá nem venni, s azt a közönség nagyobbra, mint eddig nem becsülendi!“

„A parasztság sok nemzetbelire van tagolva s a sváb értelmes munkássága, a tót irthatatlan termékenysége, az oláh szokásaihoz makacs ragaszkodása, a rác kereskedési ügyessége, stb. mind szűkebb határok közé szorítják a törzskös magyart. Ezen, a több összeleg vett részekhez nem sokkal nagyobb szám, mely a magyarság utolsó gyámola, csekély számban nemz, mint az oroszán, míg tót, német, oláh, úgy szaporodik, mint a gomba az erdön. A magyar független önérzésében kerüli a munkát s büszke vadsággal félreterzi a

¹⁾ V. 73.

lelki előmenetel s csinosodás legszükségesebb eszközeit napkeleti komolyságában.“¹⁾

Ilyennek látta Széchenyi a rendi Magyarország társadalmás nagy vonásokban a reformkorszak elején. Ez volt az a nemzedék, amelyet fel kellett ráznia, amelyet meg kellett nyernie eszméinek és amelynek a reformokat meg kellett valósítania. A régi Magyarország intézményeinek a ledöntése s. a nagy parlagon az új Magyarország megteremtése nagy áldozatot kívánt a kiváltságos osztályoktól: feladni a privilégiumokat, az alkotmányos jogok kiterjesztésével önként magukhoz emelni az alkotmányból kizártakat, hogy magyar és magyar között ledőljön a válaszfal, amely a műveltségi, vagyoni és osztályellentétek mellett legjobban széttagolta a rendi Magyarország társadalmát, s hogy egységesen állhasson az egész nemzet az újjáépítés szolgálatába.

Jól tudta Széchenyi, hogy a kiváltságos osztályok szívesen ragaszkodnak jogaikhoz s ezért a reformmunkát a főnemesség pártfogásával akarta megkezdeni, mert ezt az osztályt tartotta arra legalkalmasabbnak gazdasági és kulturális helyzeténél és a közéletben elfoglalt pozíciójánál fogva. Az arisztokrácia segítségével kívánta lerakni az új Magyarország alapjait, de ezalatt a „nemzetiség és közértelmesség“ fejlesztésével²⁾ és a „nemesség nemesítésével“,³⁾ — hogy ne csak magyar nemes, hanem igazi nemes magyar legyen — az egész magyar nemességet, beleértve a haza ügyei iránt kevésbé fogékony főnemeseket is, éretté akarta tenni a politikai szereplésre, hogy a korszellem magaslatára emelkedve minél több „lelki független embert“ termeljen ki magából, akinek van bátorsága „hazafiait éppen ott támadni meg, hol mint a nyavalyának gyökérhelye, a vágás legkínzóbb.“⁴⁾

A következmények azt mutatják, hogy mégsem a főnemesség lett a reformok szószólója, hanem a köznemesség, illetve abból is a középnemesség, a magyar „tiers etat“⁵⁾ és éppen a főnemesség volt az, amely sok esetben ellenezte az újításokat, vagy legfeljebb a „fontolva haladó“ politikát folytatta. Széchenyi ugyanis nem számolt azzal, hogy a műveltebb — ám idegen szellemű — főnemesség az új eszméket talán hamarabb felfogja, de — éppen műveltségénél fogva — csak hosszas megfontolás után teszi magáévá s mindig igyekszik számolni a következményekkel is. A nagyobb tömegű és

¹⁾ V. 68.

²⁾ V. 80.

³⁾ H. 235.

⁴⁾ V. 73.

⁵⁾ Szekfü: i. m. 77

általánosságban hazafias köznemesség, — legtöbbször egyéni érdekből, — lassabban jut el az új tanok magaslatára, de amint oda emelkedett, a lettvágy elragadja és semmivel sem törődve halad eszméinek a megvalósítása felé. Így volt ez az alkotmányos jogok kiterjesztésének a kérdésében is: amíg le nem győzte a nemesség az előítéleteket, addig hallani sem akart a polgári egyenlőségről, később pedig maga küzdött azért. A nemesség gondolkozásmódjának és a társadalmi kiegyenlítődének a fejlődését talán legjobban szemlélhetjük, ha sorra vesszük az egyes országgyűlések idevonatkozó eredményeit.

Természetesen az első reformországgyűlésen még a köznépmemességnek is az alkotmány körülsáncolása volt a vezérelve s kevés kivétellel ebből a szempontból ítelt meg minden kérdést. Már ekkor szóba került a jobbágyság sérelmeinek az orvoslása és az urbáriális nemesség megadóztatása. Az elsővel még nem támadták meg a fennálló rendet, mert a jobbági viszonyt továbbra is Mária Terézia urbáriumá szerinti kívánták szabályozni, csak egyes pontokat akartak helyesebben körülírni, hogy a legkiáltóbb visszaéléseket megszüntessék. A második kérdésben már a nemességnek eddig megbonthatatatlannak hitt egységét támadták meg a jobbágytelken lakó nemesség kiváltságainak a megcsorbításával. Ekkor még csak elvileg fogadták el az urbéri nemesség megadóztatását, de ezzel már ekkor különbséget tettek a nemes és nemes között s így már az 1825—27-i országgyűlésen megtörtént az első lépés a társadalmi kiegyenlítődé felé.

A jobbágyságnak az alkotmány sáncain kívül való biztosítása is hevesebb ellenzésre talált, még mindig a kiváltságok szükségességét hangoztatta a nagy többség, az 1832—36-i országgyűlésen azonban az ébredező nemzetiszellem és a közértelmesség fejlődése folytán már egy határozott reformpárt alakult ki az alsótáblán, mely e kérdésben is felvette a harcot a kisebbségben lévő konzervatívokkal, a főrendek nagy részével és a kormánnyal. Az alsó táblán el is foglaltak egy javaslatot, mely nemcsak a jobbágy terhein enyhített, hanem személyének és vagyonának a biztosítására is törekedett az örökváltság, a személyes pereskedési jog, a törvényes ítélet utáni elfogatás, stb. által.¹⁾ Már a kormány sem idegenkedett attól, hogy a jobbágyság anyagi terhein könnyítsenek, de a polgári jogok kiterjesztésében a demokrácia megalapozását látta s attól félt, hogy a nép azokat a jogokat a társadalmi rend felforgatására fogja felhasználni és így minden áron meg akarta akadályozni a javaslat polgári eredményei-

¹⁾ H. M. I. 364.

nek a keresztülvitelét. A javaslat előbb érintett részei nem nyertek szentesítést, majd az úrbéri javaslat újabb tárgyalása alatt a kormány egyrészt a követútasítások megváltoztatása, másrészt hivataladományozás útján elért annyit, hogy az anyagi könnyítések mellett igen csekély volt a polgári engedmények mértéke. ¹⁾

Szabályozta az 1832—36-i országgyűlés a jobbágy haszonvételeit és tartozásait. A belső telki állomány egy egész telek után 1 hold, — a hold mértékére nézve Mária Terézia urbáriumára érvényes továbbra is. A külső tartozmányok megyénként és osztályonként csoportosítva 16—40 hold között váltakoznak, kivéve Temes, Torontál és Krassó megyéket, ahol a külső telkek egész, fél, fertály és nyolcad telkekre oszlanak. Ha a földesúr szüksége úgy kívánja, akkor a külső és belső telki állományokat úrbéri úton felcserélheti, amennyiben a jobbágy evvel nem szenved kárt. A belső telkek kiegészítése végett adott külső föld az összes belső telki szabadságokkal bir. Ha nem kapta meg a jobbágy az őt illető teljes haszonvételt, akkor köteles a földesúr azt kiegészíteni. A zsellértelkekre vonatkozólag is Mária Terézia urbáriumára marad érvényben azzal a hozzáadással, hogy a legkisebb zsellértelkek mértéke 150 négyszögöl. ²⁾

A jobbágyok hasznai a telek haszonvételein kívül: 1. A telek utáni állományba be nem foglalt irtásokat a földesúrral kötendő egyezség útján, vagy illő bér fejében gyakorolhatják. 2. Minden jobbágyközség mérlethet bort, mégpedig ha saját szőlőhegye van Szent Mihály napjától Szent György napig, ha nincs, Szent Mihály napjától karácsonyig. Gabonán kívül bármiből főzhetnek pálinkát, két forint lefizetése mellett. 3. Egy egész telek után 4—22 hold legelőre tarthatnak igényt, amelyet a földesúrtól teljesen el kell különíteni s ezt csak a jobbágyok használhatják. A zsellérek nyolcan kapnak egy egész telki járandóságot. 4. Ahol a földesúrnak erdeje van, a jobbágyokat ingyen illeti a tűzifa és ha arra alkalmas erdő is van, épületefát is ingyen termelhetnek saját szükségletükre. Megengedték nekik az urasági erdőkben való munkáltatását hat krajcárral olcsóbban, mint más idegeneknek. 5. Ahol eddig szokásban volt a nádlási haszonvétel, ott továbbra is igényelhetik azt a jobbágyok. 6. Ha a földesúr nem fedezi hússzükségeiket, akkor saját maguk gondoskodhatnak róla és húst mérlethetnek. 7. Termeszterményeiket minden taksa fizetés nélkül, szabadon eladhatják, kivéve azokat a terményeket, amelyeknek árulása törvényileg tilos. Meghatározott bér

¹⁾ H. M. I. 388.

²⁾ 1836: V., X. t. c.

fizetése mellett jobbágyi illetőségi helyeiken boltot nyithatnak, sőt bérbe is adhatják azt. 8. Vadászat, halászat, mada-rászat és kiváltság nélkül vásár, piac, vám és révbeli jussokat nem gyakorolhatnak. ¹⁾

Mint hogy a jobbágy által használt föld a földesúr tulajdonát képezi, az „igazsággal megegyező“, hogy attól adózzék és bizonyos szolgálatokat teljesítsen: 1. Minden saját házzal bíró jobbágy, vagy zsellér évenként 1 forintot fizet földesurának. 2. A belső telki járandóságok és rétek kivételével minden más föld terméséből kilencedet kötelesek adni. Ahol tized és még heted illetve meg a földesurat, ott ezután csak kilencedet szedhet. A termés kilencedét a földesúr tartozik három nap alatt kivenni, mert ha ezt elmulasztja, a jobbágy nem köteles a részt ingyen behordani. Hogy a jobbágyság terhein ez irányban is könnyítsenek, az országgyűlés a törvényhatóságok feladatává teszi a kilenced adó megváltásának az előmozdítását. 3. A bortermésből kilenced, vagy hegyvám illeti meg a földesurat. Ha valamelyik évben nem terem bor, a következő évben tartoznak pótolni a járandóságot. 4. Minden egész telkes jobbágy hetenkint egy napi ígás, vagy a földesúr kívánságára két napi gyalog munkát, a házasság évén 18, a házatlan 12 napi gyalogmunkát köteles szolgálni. Amennyiben a földesúr bérbe akarja adni a jobbágymunkát, akkor a jobbágy megválthatja azt, a napi ígásmunkát 20, a gyalogmunkát 10 krajcárral. 5. Az eltörölt hosszú fuvar helyett az egész telkes jobbágy két napi ígás munkát végez. 6. Három napi vadászszolgálatra tartozik küldeni egy enibert és 7. egy pozsonyi mértékű öl fát köteles levágni és behordani minden egyes jobbágy. 8. A művészettel, vagy mesterséggel foglalkozó jobbágyok pénzzel válthatják meg tartozásaikat. A méhrajoktól, bárányoktól, gödéktől, borjuktól és apró majorságoktól, valamint a tojásban és vajban szokásban volt adózások megszűnnek. Ha a földesúr az említett tartozásokon kívül is munkára kötelezné jobbágyait, akkor a munkamegváltási ár hétszeresét fizeti, ismételt kényszerítés esetén pedig 200 forintba büntethető. ²⁾

A kilenced beszédésének módjáról és idejéről szóló cikkek hatályát az egyházi és más ily természetű tizedekre is kiterjesztette az országgyűlés, az ott említett jószágoktól megszüntette a tizedszedést s a megváltás előmozdítását itt is elrendelte. ³⁾ Örökösen is megválthatják tartozásaikat már ettől az országgyűléstől kezdve: „Megengedtetik a jobbágyok-

¹⁾ 1836: VI. t. c.

²⁾ 1836: VII. t. c.

³⁾ 1836: XXXIV. t. c.

nak, hogy csupán tartozásaikra, szolgálataikra és adózásaikra nézve külön-külön örökös kötések tehessenek“, a királyi adományból származó úri haszonvételek kivételével, amelyekre vonatkozóan csak ideiglenes szerződéseket köthetnek. ¹⁾

Ha a jobbágy tartozásainak és kötelességeinek eleget tett, akkor szabadon költözhet s ebben senki meg nem akadályozhatja, sőt az alispán karhatalommal is kényszerítheti a földesurat jobbágyának elbocsájtására. Az elköltözött jobbágy a telekre vonatkozó beruházásokat és haszonvételeket szabad adás-vevés útján eladhatja, azzal a feltétellel, hogy a vevő a haszonvételekkel egybekötött szolgáltatásokat és közterheket is köteles viselni és hogy legfeljebb négy egész telket szerzhessen egy jobbágy ilyen úton. A földesúr csak akkor mozgathatja el jobbágyát, ha képtelen kötelességeinek a teljesítésére, ha kicsapongó életmódot folytat, vagy ha jobbágyi kötelességeit több ízben megszegi. ²⁾

A szabad költözés módozatainak a megállapításán, illetve szabályozásán kívül a polgári engedményekhez sorozható az úriszék hatáskörének a rendezése, azon kívül a nem nemeseknek engedett periekedési és a büntető perekben való fellebbezési jog, amelyekről majd a bíraskodásról szóló fejezetben fogunk megemlékezni.

Azt láthatjuk az 1831-i urbéri törvényekből, hogy a rendekben megvan a hajlandóság a régi társadalmi rendszer lassú átalakítására. Még inkább erre vall az a három törvénycikkely, mely a nemesi kiváltságokat nyirbálja meg. A jobbágytelken lakó nemesség megadóztatása ³⁾ nemcsak elvileg fontos tény, hanem a reformészmék híveinek tényleges gyarapodását is jelenti, amennyiben ez a társadalmi réteg — érezve alárendelt szerepét — most már az alkotmányos jogok kiterjesztéseért és a társadalmi különbségek kiegyenlítéseért küzdött, mert ezekután valósággal nehezebb helyzetbe került, mint a jobbágyság. Már az egész nemesség privilégiumain ejt csorbát a Buda és Pest közötti állandó híd felépítéséről szóló törvény, mely szerint azon kivétel nélkül mindenki tartozik hídvámot fizetni s így elvileg mindenkire vonatkozóan megszűnt az adómentesség. ⁴⁾ Régi igazságatlanságot szüntettek meg azáltal, hogy az országgyűlési költségeket szabad ajánlásként a nemesi rend vállalta magára s ezt az ajánlást minden országgyűlésen megújította. ⁵⁾ Ed-

¹⁾ 1836: VIII. t. c.

²⁾ 1836: IV. t. c.

³⁾ 1836: XI. t. c.

⁴⁾ 1836: XXVI. t. c.

⁵⁾ 1836: XLIV. t. c.

dig ugyanis az adózó nép viselte az országgyűlés költségeit is, holott éppen ők nem voltak képviselve ott.

Az 1832—36-i országgyűlés legfontosabb eredményét nem az alkotott törvényekben kell keresnünk, hanem azok szellemében, valamint az urbéri és nemesi adózási javaslatok vitájában elhangzott felszólalásokban, amelyek tisztán mutatják az eszmék terjedését, a rendek felfogásának az átalakulását. Megtört a nemesi kiváltság elve, egy lépéssel közelebb jutottak egymáshoz az egyes társadalmi osztályok s ez biztató jel volt a jövőre nézve. Természetesen a reformpártnak még mindig nagy küzdelmeket kellett folytatnia a kiváltságaikhoz ragaszkodó konzervatívokkal, de éppen e küzdelmekben erősödött meg a reformpárt meggyőződése, hogy a tökéletes átalakulást csakis az alkotmányos jogok kiterjesztésével lehet elérni, s most már a jobbágyság teljes felszabadítását süregették a liberálisok. Ez csak 1848-ban következett be, mert mind a kormánv. mind a főnemesség ellene volt a demokrácia térfoglalásától való félelem miatt, sőt a köznemesség körében is hangzott el olyan vélemény, hogy a népet először éretté kell tenni a politikai jogok gyakorlására.

Azért sem ez, sem az 1839—40-i és 1843—44-i országgyűlések nem voltak eredménytelenek a rendi társadalom átalakításában és mintegy előkészítői voltak az 1848-i törvényeknek. Már az 1836 : IX. t. c. elrendeli, hogy a jobbágyok minden ingó és ingatlan vagyonukról szabadon rendelkezhetnek s 1840-ben részletes intézkedés is történik a jobbágyok örökösödéséről.¹⁾ Az előző országgyűlés urbéri törvényeit is kiegészítik „a tapasztalás által sürgetett és a szűkségtől javasolt bővítésekkel és módosításokkal“, amelyek között legfontosabb az örökváltságra vonatkozó rész. A földesúr és jobbágy között meghatározott általános összeg fejében szabad egyezség útján létrejövő szerződéssel akár egyes jobbágyok, akár egész községek megválthatják földesúri tartozásaikat, szolgálataikat, adózásaikat, tökéletesen és örökösen, a földesúri hatóság épségben tartása mellett.²⁾

Az 1843—44-i országgyűlésen a rendek részletes javaslatot terjesztettek be az ösiség eltörléséről és az általános örökváltságról, de annak letárgyalását a követútasítások hiányossága ekkor még megakadályozta. Elhelyett két olyan javaslat vált törvénnyé, mely újra nagy lépéssel vitte közelebb a nemzetet a polgári jogegyenlőség felé. Két hatalmas válaszfalat döntöttek le a nemes és nem nemes osztályok között azáltal, hogy a nemesi javaknak a megszerzését a nem

¹⁾ 1840 : VIII. t. c.

²⁾ 1840 : VII. t. c.

nemeseknek is megengedték s a közhivatal viselési jogot reájuk is kiterjesztették.¹⁾

Az említett eredmények voltak azok, amelyek a rendi Magyarországnak társadalmi viszonyait voltak hivatva rendezni. Amíg eddig is eljutott a nemzet, nagy küzdelmeket kellett vívnia. Az 1825. előtti állapotokkal szemben ez is nagy haladást jelentett, de a szabadelvű közszellem már nem elégedett meg ennyivel, tovább kívánt menni. Kossuth szavaival jellemezhetjük legjobban a liberális közhangulatot: „Azt hisszük, megmentjük a hazát toldozó, foltozó reformkáinkkal? Azt hisszük, biztosíthatjuk nemzetünk jövőjét, ha a jövő épületének alaprakását elmulasztottuk? És mi lehet ezen alap más, mint a néppeli egy testté forrás, s ekként egy ép. egészséges nemzeti test előteremtése, erről pedig miként lehet csak álmodnunk is, míg az urbéri viszonyoknak gyűlölség nemző választófala közöttünk fennáll! Bizony, bizony mondom, minden jó szándéku törekvésünk hazánk jövőjének biztosítására pengő érc és csengő cimbalom, ha a néppeli egyesülés morális alapjára nincs fektetve.“²⁾

Az ország fejlődésének további sorsa a nemesség kezében volt: önként lemondani minden kiváltságról a nemzeti egység megeremtése érdekében. És a nemesség tanújelét is adta nagylelkűségének, felvilágosodottságának s méltónak mutatkozott ahhoz az erkölcsi és politikai magaslathoz, amelyre Kossuth állította: „A magyar nemességet egy ezredév históriája a nemzet létének talapzatává szentelte fel. Ő írta be a magyar nevet Európa nemzeteinek aranykönyvébe. Ő vívta ki az ország lételének harcait, ő volt Európa táborszeme századokon át. Hogy Magyarország lett, hogy Magyarország van, az ő műve. És eközben a magyar nemesség az, mely jármot tűrni nem tanult soha, mely a szabadság aranyfonalát kezéből ki nem ereszté soha, melynek nevéhez egy históriai emlék csatlakozik, hogv mióta ez ország Magyarországnak, itt az abszolutizmus nem lett törvényesítve soha. Mindez a magyar nemesség műve. Ha óhajtuk, hogy a nemesség politikai súlya s annyi becses históriai előnye fenntartassanak, ennek csak egy útja van, az t. i., hogv az életben kiáltó ellentétben álló adómentességről lemondjon. Nem óhajtom, hogy a nemesség semmivé legyen, hanem óhajtom, hogy legyen a többi polgárok között, mint testvérek között a hű elsőszülött, a hazának erős szögletköve, kinek vezérlő állása az ifjabb testvérekbe önbizalmat önt. Ura nem lehet a nemzetnek, de lehet vezére, ez gyönyörű hivatás, ezt tartsa meg, ezt meg-

¹⁾ 1844 : V., VI. t. c.

²⁾ K. B. I. III. 476.

tarthatja, de csak azon áron, ha visszatér azon alaphoz, melyen politikai hatalma felemelkedett.“¹⁾

Ekkor már nem az a nemesség állott az alkotmány mögött, amelyet Széchenyi látott a korszak elején, hanem — ha szabad úgy neveznünk — Kossuth nemssége, amely még az alkotmány sáncain belül húzódott ugyan meg, de csak azért, hogy onnan valósítsa meg Széchenyi elgondolását, az alkotmányos szabadság kiterjesztését, hogy ne csak fél millió nemes, hanem tíz millió magyar álljon annak védelmére. Azokat a törvényjavaslatokat, amelyeknek megszavazásától még nem oly régen az alkotmány felforgatását várták, úgyszólván vita nélkül fogadta el az 1847—48-i országgyűlés.

A közös teherviselésről szóló törvénycikkely kimondja, hogy az ország lakosai a közterheket különbség nélkül, egyenlően és arányosan viselik. Az urbér és az azt kiegészítő szerződések alapján gyakorlatban volt szolgálatok, dézsma és pénzbeli fizetések örökre megszűnnek. Ugyancsak megszűnik a papi tized is amennyiben annak elvesztése az alsó papság anyagi helyzetét megnehezítené, ellátásról az állam gondoskodik. A földesurak kármentesítése is az állam kötelessége, részükre az urbéri tartozásokkal felérő tőke biztosításáról a felelős minisztérium fog törvényjavaslatot beterjeszteni. Fel fogja becsültetni a minisztérium azon hasznát, mely az urbéri javadalmakból a földesúrra tényleg háramlott és ennek az értéknek a húszszorosa fogja a teljes kármentesítési tőkét képezni. A becsérték fejében a kormány státus-kötelezvényeket ad, az így elismert tartozást államadósságnak tekinti és azok kifizetésére kölcsönt vesz fel, vagy kincstári javakat fog eladni. Hogy a birtokos osztály ne szenvedjen kárt a jövedelemcsökkenés következtében, az urbéri haszonvételek következtében, az urbéri haszonvételek becsértékének összegéig kölcsönt vehet fel a felállítandó hitelintézettől. Az ősiség eltörlése által szabaddá lett a földbirtok és annak megszerzése mindenki számára lehetővé vált. Az eképpen személyileg és vagyoniilag teljesen függetlenné lett nem nemeseknek politikai jogokat is biztosított a törvényhozás az országgyűlési követeknek népképviselet alapján való választásával és a törvényhatóságok választásokban való részvétellel.²⁾

Ezzel megszűnt a régi Magyarországi rendi társadalma: a nemesség önként lemondott előjogairól s ezentúl a terhekben és a jogokban egyenlően osztozott a volt jobbágysággal. Megtörtént ez az átalakulás máshol is Európában, de a magyar nemesség fennköltségének ez a spontán megnyilatko-

¹⁾ H. M. II. 538.

²⁾ 1848: VIII., IX., XIII., XII., XIV., XV., V. t. c.

zása egyedülálló, mert önként emelte magához a jobbágyságot, míg másutt a polgárság kényszerítette a kiváltságosokat jogaik feladására. És a volt jobbágyság méltónak mutatkozott a most kapott jogokhoz: testvéri egyetértésben, vállalva küzdöttek a régi kiváltságosokkal együtt az újjáépítő munka teljes megvalósításáért.

Szellemi művelődés.

„A sötét jövőendő kizárólag csak azon feltétel alatt mutatkozik biborszinű távolban: ha a magyarság közértelmesség által fejlőd ki tökéletesen“ — mondta Széchenyi. „Mindzen lehető előmenetelünk kirekesztőleg értelmességi súlyunk nagyobbításában s csinosodóbb nemzetiségünkben verhet tartós gyökeret. Ha valami felemelheti még a hazát önboldogságára, az semmi egyéb nem lehet, mint Nemzetiség és Közértelmesség.“¹⁾

Széchenyi a nemzet szellemi nivóját nagyon alacsonynak látta, ennek emelését egyik főfeladatának tűzte ki, még pedig az igazi nemzeti műveltség, a magyar kultúra eszménye lebegett szemei előtt s a kor szellemi művelődésén tényleg a kultúra és a nemzetiség gondolata egymással összeorrvá vonul végig. Ennek a két gondolatnak az egyesülése jelzi a reformkor műveltségének általános irányát, nemcsak az egész kultúrára, hanem egyes ágaira vonatkozóan is.

A nemzeti kultúra első feltétele a kifejlett nemzeti nyelv. „A nemzet jövődősége szoros kapcsolatban áll nyelvének fiatal s kifejthető, vagy fejletlen s holt létével; a magyar nyelvnek, mely értelmi s nemzetiségi kifejlésünk legnatasabb rugója, minden esetre haladni kell.“²⁾ Hogy a tökéletesen kifejlett nemzeti nyelv az alapja a nemzeti művelődésnek, az már az első reformországygyűlésen is megnyilvánult, mert úgyszólván egyedüli reformként szerepelt még ekkor a követutásításokban a magyar nyelvnek minden téren való érvényrejuttatása. S most, hogy Széchenyi is felkarolja a magyar nyelv ügyét s a nemzeti lét fenntartó erejének állítja, még tudatosabbá válik a nemzeti nyelvért folytatott küzdelem.

A magyar nyelv fejlesztése volt az az indok, amely a

¹⁾ V. 80.

²⁾ V. 249.

nemzetiségi mozgalmakat is szította, mert annak terjesztésében a nemzetiségek elnyomására irányuló törekvést látták. Holott a magyarság nem azok elnyomását akarta elérni nyelvének kifejtésével, csak a holt latin nyelv helyett sajátját akarta érvényesíteni politikai, közigazgatási és közoktatási téren egyaránt, amihez joga volt. „Nyelv, mint nemzet tulajdona — de csakis mint olyan — szent birtok. E birtok tulajdonosa egyedül az, ki azt követelheti: mert jognak csak személyekhez lehet s azokhoz kell kötve lennie. A latin nyelvnek pedig nincs nemzete, azért joga sem lehet.“¹⁾ Ha a holt latin nyelv helyébe újat kell állítani, akkor az csakis a magyar lehet, mint az uralkodó faj nyelve. Még ha valamelyik nemzetiség nyelve felettebb volna, mint a magyar, akkor talán kérhetnék annak elismertetését, de így, amikor mind-egyiket kifejezőbbé kell tenni, csakis a magyar nyelv létjogosult.

1790-től kezdve több országgyűlés is foglalkozott a magyar előmozdításával. hoztak is üdvös törvényeket, de nem törték meg velük a latin nyelv hatalmát s nem is hajtották végre tökéletesen azokat. Így a reformkorra maradt a kérdés megoldása. Az 1825—27-i országgyűlés idevonatkozó eredménye az akadémia felállítása, „a hazai nyelvnek nemcsak terjesztésére, hanem a tudományok és művészetek minden nemében leendő kiművelésére.“²⁾ 1830-ban már mutatkozik a fejlődés: közigazgatási téren is kezd helyet kapni a nemzeti nyelv. A helytartótanács magyar nyelvű beadványokra magyarul köteles válaszolni s a körlevelek kivételével rendeleteit is magyar nyelven adja ki. Magyar nyelven fellebbezett perekben a kuria csak magyarul hozhat ítéletet. Az alsó bíróságok akár latin, akár magyar nyelven ítélkezhetnek, közhivatalt csak magyarul is tudók viselhetnek s ügyvédi vizsgára is csak azok jelentkezhetnek.³⁾

Az 1832—36-i országgyűlés a törvényhozásban a magyar nyelvnek juttatta a főszerepet, amennyiben a törvények magyar szerkezetét mondja eredetinek és vitás esetekben irányadónak. A királyi tábla előtt magyarul kezdhetők a perek s azokban a hétszemélyes tábla is magyarul ítél. A hiteles helyek okirat kiadási jegyzékét és az oly egyházak anvakönyveit, ahol magyarul prédikálnak, magyar nyelven kell szerkeszteni.⁴⁾ Még nagvobb tért nyitott a magyar nyelvnek az 1839—40-i országgyűlés. Már ezen országgyűléstől kezdve

¹⁾ Szózat. 67.

²⁾ 1827 : XI. t. c.

³⁾ 1830 : VII. t. c.

⁴⁾ 1836 : III. t. c.

magyarul szerkesztik az országgyűlési és törvényhatósági feliratokat. A helvtartótanács körleveleit is magyarul köteles kiadni. Az egyházi és világi törvényhatóságok egyedül magyar nyelven levelezhetnek egymással. Az udvari kamara magyar nyelvű levelekre ugyanúgy válaszol. Három év múlva mindenütt magyarul kell az anvakönyveket szerkeszteni. Egyházi hivatalokra csak magyarul tudók alkalmazhatók. A végvidéki magyar ezredek a törvényhatóságokkal magyar nyelven leveleznek.¹⁾

Betetőzte a nyelvi reformokta az 1843—44-i országgyűlés, mely minden téren érvényre juttatta a nemzeti nyelvet. A királvi leiratok, előadások, válaszok és intézvények, a törvények és országgyűlési tanácskozások egyedüli nyelve a magyar, csupán a kapcsolt részek követői szólhatnak még hat évig latin nyelven. A kancellária és a helvtartótanács által kiadott összes iratok magyarul szerkesztendők. Csak magyar nyelven ítékezhetnek az összes bíróságok. A kapcsolt részek törvényhatóságai latinul is írhatnak, viszont az anyaország törvényhatóságainak magyar nyelvű leveleit el kell fogadniok. Közoktatási nyelv a magyar, a kapcsolt részeken is rendes tantárgy az.²⁾

Szorosan összefügg az oktatás kérdése is a nemzeti nyelvvel, mert a korszak főtörekvése nem annyira a tanítási rendszer megváltoztatására, hanem inkább a magyar nyelvnek az érvényrejuttatására irányul. Az 1806-i Rátio szabályozta a közoktatásügyet s ez is maradt érvényben az egész korszakon át, bár történtek javaslatok annak átalakítására. Az összes nyilvános iskolák egyházi kezelésben voltak s így azok szerint csoportosíthatjuk az oktatás szerveit.

A római katolikus egyház által fenntartott intézetek: a pesti királyi egyetem, az ország egyetlen egyeteme. Élén áll az egyetemi tanács, elnöke a „nagyságos rector“, tagjai a karok dékánjai és seniorjai. 44 rendes tanszék van az egyetemen, azonkívül rendkívüli és segédoktatók is tanítanak. A felvételhez nem kell érettségi, csak hat gimnázium elvégzése. A theologiai fakultás 4, jogtudományi 3, filozófiai 2, orvosi 3 évfolyam. 1837-ben 1552 hallgatója volt az egyetemnek. Főiskolák az akadémiák és liceumok. Öt akadémia van az öt iskolakerület szerint: Pozsonyban, Kassán, Győrött, Nagyváradon és Zágrábban. Az akadémiákon mind a filozófiai, mind a jogi fakultás 2 évfolyamú, a filozofián ugyanazok a tárgyak, mint az egyetemen, a jogon valamivel kevesebb. A liceumok közül az egri és a pécsi, semmiben sem

¹⁾ 1840 : VI. t. c.

²⁾ 1844 : II. t. c.

különbözik az akadémiáktól, a többin ellenben csak filozófiai kar van. Ezek székhelyei: Nagyszombat, Szombathely, Nyitra, Vác, Szeged, Rozsnyó, Szatmár, Temesvár, Diakovár és Zeng.

A gimnáziumok közül a négy osztályu grammatikus iskola a kis gimnázium, a retorikai és poetikai osztályokkal bővült a nagy gimnázium. 1843-ban 66 katolikus gimnázium van 58 nagy és 8 kisebb. Az akadémiái székhelyeken működő gimnáziumok, valamint a budai főgimnázium. Az elemi iskolák példány, fő- és alelemi iskolákra oszlanak. A példányiskolákban az elemi ismereteken kívül rajzot, zenét és részletes hittant tanítanak. Főelemiek a 3 tanítóval működő, alelemiek a kevesebbel rendelkező elemiek. Tanítóképzésre a pécsi, veszprémi, szepesi és esztergomi mesterképző intézetek szolgálnak.

A római katolikus egyház az iskolák fenntartására jelentős alapítvánnyal bír. Ezekből az alapítványokból tartja fenn az egyház a konviktusokat, papnövendéket és szemináriumokat is. Minden egyházmegyében van papnevelő intézet, ahol a megyebeli papnövendékek nyernek kiképzést. Az egyetemmel összekapcsolt szemináriumban az összes egyházmegyékből vannak növendékek, ugyancsak a Pazmaneumban is. A görög katolikusoknak egyedül Munkácson van papnevelőjük, a többi egyházmegye növendékei a róm. kath. szemináriumokban tanulnak.¹⁾

Egyébként is a gör. katolikusoknak van a legkevesebb iskolájuk. Az eperjesi egyházmegyében 1840-ben csak öt elemi iskola van, ugyanannyi a nagyváradi egyházmegyében is. Általában a magyar anyanyelvű gör. katolikusoknál a legtöbb, az oláhoknál a legkevesebb az iskola. Tanítóképző intézetük egy van: Ungváron, de 1839-ben ennek is csak egy professzora van. Gimnáziumuk is csak egy van, a belényesi, szervezete azonos a katolikus gimnáziumokéval.²⁾

Az evangélikus tanintézetek alsó és felső iskolákra oszlanak. Alsó iskolák az elemi, vagy nemzeti iskolák. A tanítási anyag a legelemibb ismeretekre terjed ki, a tanítók között még mindig vannak mesteremberek, habár ezeket mindjobban kiszorítják a humanitási iskolát végzett ifjabb oktatók. Felsőbb iskolák a senioralis és grammaticalis iskolák, gimnáziumok, liceumok és az eperjesi collegium. A grammatikai iskolák és gimnáziumok a katolikusokéhoz hasonlóak, csak hogy gyakran két-két osztályt egyesítenek egy tanító vezetése alatt. A liceumok csak annyiban különböznek a gim-

¹⁾ F. St. III. 62—69.

²⁾ F. St. III. 97.

náziumoktól, hogy azokban még egy osztály van, a prima, melyben filozófiát, jogot és theológiát tanítanak és itt az egyes osztályokat nem egyesítik. Öt liceumot tartanak fenn: Pozsonyban, Sopronban, Késmárkon, Lőcsén és Selmecbányán. Leghíresebb iskolájuk az eperiesi collegium, mely öt professzorral működik, akik filozófiát, teológiát, történelmet, retorikát, jogot, matematikát, politikát és fizikát tanítanak. Az evangélikusok rendelkeznek ugyan iskolai alapítványokkal, de azok nem elegendők az iskolák fenntartására, a tanítók kevés fizetést kapnak s állásukat nem is tekintik másnak, mint a lekézség felé vezető lépcsőnek. A protestáns felekezetek nem fogadták el a Ratiót, amely a katolikusoknál megszabja az egységes tantervet, hanem az egyházkerületenkint, sőt gyülekezetenkint is változik s ezen Schediusnak 1841-ben elfogadott tanítási rendszere sem segített.¹⁾

A református egyháznak minden községben van elemi iskolája, ahol a lakosság anyagi helyzete megengedi. Vannak állandó tanítók is, de legtöbb helyen teológiát végzett collegiumi diákok tanítanak. A nevezetesebb alsó iskolák tulajdonképpen elemi iskolák, csak hogy a collegiumokból kiküldött tanárok latint és más gimnáziumi tantárgyakat is tanítanak s ezekből egyenesen a collegiumokba lehet menni. Gimnázium csak 8 van az egész országban, de ezeket pótolják az alsó iskolák, melyektől annyiban különböznek, hogy itt állandó professzorok tanítanak. Főgimnázium Nagykőrösön, Zilahon és Miskolcon van, legnevezetesebb a nagykőrösi, ahol gyakorlati gazdasági tanítóképző tanszék is van. Liceumot Losoncon és Szigeten tartanak fenn. A felső osztályban filozófiát, jogot és teológiát, az alsóban logikát, poetikát, retorikát, syntaxist, grammatikát tanítanak. Collegium minden egyházkerületben van, székhelyeik: Debrecen, Sárospatak, Kecskemét és Pápa. Szervezetük nagyjában megegyező, azért itt csak a debrecenit ismertetjük. Az alsó iskola 11 osztályból áll: négy elemi, hat gimnázium és egy polgári osztály kézművesek és gazdák számára. A felső iskola filozófiaia, jogi és teológiai fakultásra oszlik. Nincs a reformátusoknál sem egységes tanítási rendszer, azt az egyházkerületek vezetősége maga határozza meg.²⁾

A görög keletieknek nagyon kevés az iskolájuk, aránylag még a végvidéken van a legtöbb. E vallás híveit jórészt az ország legszegényebb rétege, az apró hegyi falvakban lakó oláhság adja s itt csak több község együttesen tud eltartani egy-egy tanítót. A szerb vidékeken sem sokkal jobb a

¹⁾ F. St. III. 74—84.

²⁾ F. St. III. 85—96.

helyzet. Felsőbb iskolájuk is kevés van: az óaradi és zombori tanítóképző, a verseci grammatikus iskola, az újvidéki gimnázium és a karlocai liceum. ¹⁾

Számra nézve a zsidóknál sem találunk sok iskolát, mivel leginkább magánúton taníttatják gyermekeiket, de a tanultaknak az össznépességhez viszonyított aránya itt a legkedvezőbb. Népesebb hitközségekben nyilvános iskolákat is tartanak fenn, sőt példány iskoláik is vannak, melyekben főleg a reális tudományokat tanítják, majdnem minden tantárgyat külön szaktanár. ²⁾

Az eddig említett iskolák vagy csak a legelemibb ismereteket nyújtják, vagy pedig tudományos pályára képesítenek. Oly iskola, melyben a reális tudományokat tanítanak elsősorban és ezzel az életre nevelnék, kevés van. Gyógypedagógiai iskola csak három van: a váci és pozsonyi siketnéma intézet és a pesti vakok intézete. Sokkal nagyobb eredményt mutat fel a reformkor a kisdedovási terén. 1828-ban alakította gróf Brunsvick Teréz az első kisdedovási intézetet, a negyvenes évek elején pedig már közel 50 volt. Amint emelkedett a számuk, szükségessé vált egy óvóképző is, mely 1837-ben nyílt meg Tolnában. ³⁾

Amit az iskolák hiányosságuk miatt nem tudtak tökéletesen megvalósítani, azt akarta elérni Széchenyi az egyesületekkel: általánossá tenni a közműveltséget. Emellett természetesen más céljai is voltak, összekapcsolta itt is a kulturális és nemzeti törekvéseket. A lóversennyel, kaszinókkal és általában az egyesületekkel közelebb akarta hozni egymáshoz a rendi társadalom egyes rétegeit, hogy megvitatva a politikai eseményeket, tisztuljon a felfogásuk a reformokat illetően és lássák be, hogy csak a nemzet egységes akarata emelheti fel az országot virágzásra.

Irodalmunkban érezhető legjobban a kulturális és a nemzeti eszmény összeolvadása. Széchenyi előtt az irodalom táplálta egyedül a nemzeti gondolatot, a reformmozgalom megindítására mintegy előkészítette az országot, majd a politikai újjászületéssel egyidőben új irányt vesz fel s belekapcsolódik a Széchenyi által öntudatra ébresztett nemzet szellemi mozgalmába. A korszak elején a klasszicizáló irányt a romanticizmus váltja fel s a negyvenes évek elejéig uralja irodalmunkat, hogy azután helyet adjon a nemzeti klasszicizmusnak. A romanticizmus a felújulás korának klasszikus irányzatával szemben a nemzeti hagyományok, a nemzeti és népies elemek és a keresztény középkor eszméinek a felkarolását jelzi. Már a

¹⁾ F. St. III. 98.

²⁾ F. St. III. 99.

³⁾ F. St. III. 59.

felújulás korának is sajátos vonása, hogy nemzeti célokért küzd az irodalom, csakhogya eddigi pesszimiztikus hangot felváltja a jövőbe vetett remény s most sokkal tudatosabbá és általánosabbá lesz a nemzeti eszmény ápolása. A nyugati romanticizmus hatása tagadhatatlan, de azért a magyar romantikus irodalom egészben véve eredeti és gondolatvilágában sajátosan magyar.

A romantikus költészet megindítója irodalmunkban Kisfaludy Károly, csúcspontját pedig Vörösmarthy Mihályban éri el. Az ő hatásuk alatt áll csaknem minden költője a romanticizmusnak. A drámai irodalom terén Kisfaludy követői: Fáy András, Gaál József és Csató Pál, Vörösmarthy nyomán működnek: Garay János, Tóth Lőrinc, Kuthy Lajos és br. Eötvös József. Tőlük függetlenül működik Katona József, a legnagyobb magyar tragédiának, a Bánk bánnak az írója. Az epikus költészet óklasszikai irányának megindítója Aranyosrákosi Székely Sándor, akinek hatására Vörösmarthy is eposz-írással kezdi működését. Az ő követője a kor többi épikusa: Horváth Endre, Czuczor Gergely, Garai János és Debreczeni Márton. Czuczor és Garai lírai verseikkel is kitűntek, főleg a hazafias líra művelői. Náluk is nagyobb sikereket ért el Bajza József, akinek lírája követőkre is talált Kerényi Frigyes, Vachott Sándor és Sárossy Gyula személyében. Legnagyobb érdeme az irodalmi kritika megalkotása a Kritikai Lapok, majd a Figyelmező c. folyóiratokkal. A vallásos líra jeles művelői: Tárkányi Béla és Székács József. A regényirodalom kiemelkedő egyénisége br. Jósika Miklós és br. Eötvös József.

Midőn Kossuth veszi át a reformok irányítását, mindinkább kifejezésre jut politikai életünkben a demokratikus felfogás, a népjogok iránti küzdelem s ez az irodalomban sem marad hatás nélkül. A nemzeti gondolat ápolása még tudatosabbá válik, az egész nemzethez akar szólni az irodalom s ezért nemcsak magyarnak, hanem magyarosnak is kell lennie. Mivel a magyar motívumot legtisztábban a népköltészet őrzi forma és gondolatvilág tekintetében egyaránt, most annak szelleme hatja át műköltészetünket is. Új irány kezdődik ezzel irodalmunkban, melyet nemzeti klasszicizmusnak, vagy a nemzeti költészet aranykorának nevezhetünk.

Valóban aranykora ez a magyar irodalomnak, mert Petőfi Sándor, Arany János és Tompa Mihály személyében oly kiváló művelői voltak a népies költészetnek, akik a világirodalomban is előkelő helyet foglalnak el. E korban kezd írni báró Kemény Zsigmond, a legnagyobb magyar történeti regényíró és Jókai Mór. A drámai irodalom terén Teleky László gróf tűnik ki, majd Szigligeti Ede, a magyar népszínmű megalapítója.

A reformkor politikai irodalmának kiemelkedő alakja Széchenyi István gróf, aki öt nagy munkában száll síkra a nemzeti átalakulás biztosításáért. Utolsó két munkáját Kossuth ellen írja, aki Feleletében válaszol. Széchenyi ellen küzdenek Dessewffy József és Aurél grófok is. Wesselényi Miklós bárónak a szláv nemzeti törekvésekkel kapcsolatos Szózata nevezetes. Eötvös József báró, Szalay László, báró Kemény Zsigmond és Csengery Antal a centralista párt írói. Nagy szerepet játszik az eszmék terjesztésében a hírlapirodalom is. Széchenyi lapja a Jelenkor, Kossuthé a Pesti Hírlap, majd a Kossuth Hírlapja, a konzervatívoké a Világ. Szépirodalmi folyóiratok az Aurora, Atheneum, Életképek, Regélő és a Honderő. Tudományos folyóiratok: Tudományos Gyűjtemény, Felsőmagyarországi Minerva. Tudománytár, Budapesti Szemle.¹⁾

A művészet az egyetlen művelési ág, amely nem tartott lépést az általános fejlődéssel, amiben jelentős része van annak, hogy nem is igen voltak meg a fejlődési lehetőségek, azaz nem volt igazi pártfogója a művészetnek. Magyarországon nem volt udvartartás, a király csak néhány napot töltött itt s így a művészet legfőbb mecenása nem lehetett hatással a művészetre. Az udvari élet Bécsben folyt le, a főnemesség az év jórészét ott töltötte, palotáikat bécsi mesterekkel építtetik, bécsi művészek festményeivel, szobraival díszítik s ha néha itthon is építtetnek, akkor is külföldieknek juttatnak minden munkát. A nemesség művészi ízlése alacsony nívón állott, szükségletei minimálisak voltak, anyagi helyzete sem olyan, hogy műpártolóvá válhasson. A városok és a polgárság is kevés megértést tanúsítottak a magyar művészek iránt. Még a katolikus egyház és a főpapság volt legnagyobb pártfogója a magyar művészetnek, habár a legnagyobb alkotásokat rendszerint külföldiekkel végeztette. A gör. kath. és a gör. keleti egyház is nyújtott némi munkaalkalmat a művészetnek, a protestáns egyházak úgyszólván semmit sem.

Ily viszonyok között a magyar művészet nem is állhatott oly fokon, mint a külföldi s nem fejlődhet ki oly művészgárda, amely a főpapság és a főnemesség kényesebb ízléseit kielégíthette volna. Nem volt az országnak egyetlen képzőművészeti főiskolája sem, csak magániskolák, melyek közül legjelentősebb Marastoni „Első Magyar Festészeti Akadémiája“, s így nemcsak a megrendelők, hanem a művészek is elsősorban külföld felé orientálódtak. Bécs és Róma voltak a leglátogatottabb művészeti központok, azonkívül Münchent és

¹⁾ V. ö. Bánhegyi: A magyar irodalom története. II. k.

Páriszt keresték még fel művészeink másutt csak elvétve fordultak meg.

A külföldön tanult magyar művésznak nagy tekintélye van idehaza, de ez még nem jelent biztos megélhetést, mert rendszerint egyik helyről a másikra vándorolva kell keresnie a művészetnek jobban megfelelő helyeket. Egyedül Pesten kezd kialakulni a korszak második felében bizonyos művészeti központ. Itt telepsznek le nevesebb művészeink s itt alakul ki oly művészi aera, amelyben megszüethetik az önálló magyar művészet. Magyar stílus a művészet egyik ágában sem fejlődött ki, még nincs magyar képzőművészet, csak egyes művészek, akik járják a maguk útjait erős külföldi hatás alatt. Kiemelkednek közülük az építészetben Pollák Mihály és Hild József, a szobrászat terén Ferenczi István, a festészetben Barabás Miklós. Még ők sem tudnak szabadulni a külföldi hatástól, de a magyar művészet szempontjából mégis van egy nagy eredménye a reformkornak. Ha gyakorlatilag nem is, de elvileg ebben a korban fejlődik ki az a nézet, hogy a művészetben is érvényre kell jutnia a magyar gondolatnak, a magyar nemzeti és művelődési eszmény összeforradásának.¹⁾

Ennek a művészgenerációnak először művészegyedeket kellett kitermelnie a magyar képzőművészet számára, magát a művészetet kellett megszerettetnie s ezt meg is tette. „Verrejtékes és szorgalmas munkával alapokat rakott a jövőendő épülete számára, utat nyitott a fejlődésnek és szervesen bekapcsolta a magyar művelődésbe a művészetet.”²⁾

Alkotmány és törvényhozás.

„Majdnem általános tapasztalás a világtörténelemben, — írja Eötvös —, hogy a legtöbb alkotmány, bármily nagy hiányai voltak legyen is, mindig akkor enyészik el, ha fennállása az állampolgárok nagyobb részének anyagi jólétével összeütközésbe jő; s az ó-alkotmány romjain mindig csak az képes új hatalmat alapítani, ki azt az állampolgárok érdekeinek biztosítására tudja felhasználni.”³⁾

A szabadelvű eszmék terjedésével Európaszerte megin-

¹⁾ V. ö. Lyka: A táblabíróvilág művészete.

²⁾ Lyka: i. m. IV. 147.

³⁾ Eötvös: A XIX. sz. uralkodó eszméinek lefolyása az álladalomra. I. 415.

dulnak az alkotmányos küzdelmek a népszabadság kivívásáért, a mozgalom hullámai hazánkba is eljutnak s meggyőzik a magyarságot arról, hogy azt az alkotmányt, amelyet századokon át változatlanul fenntartandónak ítélt, amelyet a nemzeti lét alapjának és a jövő biztosítékának tekintett a nemzet, nem lehet többé a régi formájában megtartani. Nem támadták meg gyökerében az ősi alkotmányt, hanem annak keretein belül akarták a korszerű reformokat megvalósítani. II. József alatt a kormány akart újításokat behozni és a nemzet, a forma miatt, mellyel meg akarta valósítani, igyekezett azokat megakadályozni s ragaszkodott ősi alkotmányához, most a nemzet akart a reformok terére lépni és a kormány ellenezte az újítások megvalósítását, mert a reformokban a demokratikus eszmék terjedését s az abszolút hatalomnak a veszélyeztetését látta, míg a rendi alkotmányban — bár nagy függelenséget biztosított a nemzetnek —, garanciát látott arra, hogy megakadályozhatja a rendszer változtatást s egyáltalán még sem szab gátat a kormány törekvéseinek.

A szent szövetség megkötésével biztosítva látszott Európa békéje, a francia forradalom által elindított mozgalmakon győzedelmeskedett a régi rendszer, a kormány azonban mégis félt, hogy a szabadelvű eszmék gyökeret vertek s ezért országgyűlést sem hívott össze 1825-ig, nehogy újabb mozgalmak keletkezzenek a liberális gondolatok csíráiból. A rendi alkotmány a nádor mellett az országgyűlésnek biztosította azt a jogot, hogy interveniálhasson a kormány törvényellenes intézkedései ellen s ezért 1790-ben törvényileg is biztosították az országgyűlés háromévenkénti összehívását.¹⁾ A kormány 1811 óta mégsem hívott össze országgyűlést, amely tény az alkotmányos élet felfüggesztését jelentette, a nemzet a féltve őrzött alkotmány elvesztését látta benne, s mikor a kormány újra az alkotmányosság terére lépett és összehívta az 1825-i országgyűlést, a nemzet az alkotmányos reformokra nem is gondolt, hanem legfőbb törekvése az ősi jogok biztosítása, az alkotmány körülsáncolása volt.

A magyar országgyűlés — amint azt az 1827 : V. t. c. kifejezi — „az ország jólétének és boldogulásának legfőbb eszközét, a sérelmek megszüntetése és megelőzésének üdvös orvoslását“ képezte, s most a nemzet ebben a szellemben üdvözölte az alkotmányos élet visszaállítását jelentő országgyűlés összehívását. Mielőtt alkotmányjogi szempontból vizsgálnók az országgyűlés összehívásának a jelentőségét és az ezzel meginduló törekvések következményeit, lássuk előbb azt,

¹⁾ 1790 : XIII. t. c.

hogy milyen volt a rendi országgyűlés szervezete, hatásköre és hogy mennyiben képviselte az a nemzet érdekeit.

Az országgyűlés összehívása királyi jog és azt csak abban az esetben gyakorolhatja a nádor, ha a király kiskorú. Az összehívás királyi meghívó által történik, amelyet a megnyitás előtt legalább hat héttel kell kibocsájtani és azt a kancellária köteles az országgyűlés tagjainak továbbítani. Az országgyűlés tagjai az országos rendek, illetve azok képviselői: a főpapi rend és a mágnások rendje, a nemesi rend, a papság és a városi polgárság képviselői, vagy más szóval azok, akik személy szerint tagjai hivatali méltóságuknál, vagy születésüknél fogva és akik a kiváltságot élvező autonom testületek képviselői. A főpapi és a mágnási rend alkotja a felsőtáblát, a többi az alsótáblát. A felsőtábla tagjai: a római és gör. katolikus egyházmegyes érsekek és püspökök, a címzetes püspökök, a zágrábi nagyprépost, a pannonhalmi főapát, a királyi adományi birtokkal rendelkező szerzetesrendek apátjai és prépostjai,*) a gör. keleti érsek és püspökök, akik egyházi méltóságuknál fogva vesznek részt a törvényhozásban és együttesen a főpapi rendet alkotják; a mágnási rendhez tartoznak az országzászlósok, akikről előbb már megemlékeztünk, a két koronaőr, a fiumei kormányzó és a főispánok, ezek a hivatalbeli mágnások, valamint származásuknál fogva a hercegek, bárók és grófok, a honosítottak közül pedig azok, akiknek ülési és szavazati jogot adott az országgyűlés. A felsőtáblának csak egyetlen választott tagja van, Horvátország követe. Az alsó táblának hivataluknál fogva tagjai: a királyi tábla tagjai, a horvát ítélőmester, a főpapi rendhez nem tartozó apátok és prépostok és a turopoliai gróf, választott tagjai: a káptalani követek, a vármegyei követek, a két horvát követ, a fiumei követ, a jászkun és hajdu kerületek, valamint a szabad királyi városok követei. Az alsó táblán foglalnak helyet a távollevő főpapok és főnemések képviselői is.¹⁾

A választó jog és a választhatóság nincs törvényesen rendezve. A vármegyei követeknél egyedüli kikötés az, hogy megyebeli birtokos nemesek legyenek, a többi autonom testület képviselőinek a választhatósága még ennyi feltételhez sincs kötve. A vármegyékben az összes megyebeli nemesek

* Előfordult, hogy a világi kegyurak által kinevezett apátok és prépostok is résztvehettek az országgyűlésen, így 1840-ben a dömölki apát, a hahótit pedig távollevőnek tüntetik fel. (Fényes: Magyarország statisztikája. II. 70.)

¹⁾ F. St. II. 60.

választók, rang, vagyon és képzettségi különbség nélkül, a királyi városokban, vagy a külső tanács, vagy a belső tanács, a jász-kun kerületekben a közgyűlés, Horvátországban a három megye közös gyűlése, a concursus, végül a káptalanoknál a kanonokok választják az országgyűlési követeket.¹⁾

A saját személyükben megjelenő országgyűlési tagok meghívó leveleiket a nádornál, a választott képviselők és a jelen nem lévők követői megbízó leveleiket a királyi személynőknél bemutatják, hogy igazolják részvételi jogukat. Csak az igazolás megtörténte után veszi kezdetét az országgyűlés az ünnepélyes megnyitással. Vagy a király személyesen, vagy a királyi biztos felolvassa a trónbeszédet és átadja a rendeknek a királyi propeziókat. A királyi előterjesztések azokat a tárgyakat tartalmazzák, amelyeket a király indítványozási jogánál fogva tárgyalás alá akar vétetni.

Az alsóház először kerületi ülésben vitatja meg a megyék által adott utasításokat, a királyi propeziókat és ott dönt afelett, hogy a királyi előterjesztéseket, vagy a sérelmeket kívánja-e előbb letárgyalni. A kerületi ülés határozatát azután az országos ülés elé terjesztik, ahol legtöbbször vita nélkül elfogadják azt „maradjon” kiáltással. A kerületi üléseken, amelyek csak megbeszélés jellegűek, nem vesz részt a királyi személynök és a királyi tábla személyzete s így azokon még jobban kidomborodik az ország közhangulata, mint az országgyűlésen, ahol az említettek mindig a kormány mellett vannak. A kormány nem jó szemmel nézi a kerületi ülések működését s ezért Metternich arra törekszik, hogy a kerületi üléssel szemben az országos ülés jelentőségét emelje.²⁾

Ha az országos ülés elfogadja a kerületi ülés javaslatát, akkor a határozatot írásba foglalják s az üzenetet küldöttség útján juttatják el a felsőház elnökéhez. A felsőház vagy elfogadja a törvényjavaslatot, vagy módosítja, vagy pedig teljesen elveti. Az első esetben törvénnyé válik, amennyiben a király szentesíti, a másik két esetben pedig visszakerül a javaslat az alsótáblához s ott előbb kerületi, majd országos ülésen újra megvitatják azt. Ha többszöri üzenetváltás után sem tud a két ház megegyezni a felirat szövegében, akkor vegyes üléseket tartanak, ami a reformkorban igen ritkán történt meg, mert inkább elhalasztották az ilyen kérdés tárgyalását. Vegyes üléseket tart az országgyűlés a királyi leírat és felírat ügyében, a nádor és a koronaörök megválasztása céljából.

Hogy a vegyes üléseket lehetőleg elkerülték, illetve csak akkor tartották, amikor az csupán csak formális jellegű volt, vagy egyhangú állásfoglalásra volt kilátás, annak legfőbb oka

¹⁾ F. St. II. 62.

²⁾ Ballagi: i. m. 129.

a két tábla közötti viszony rendezetlensége. Nem volt tisztázva ugyanis az a kérdés, hogy a felsőház és az alsóház tagjai valamennyien egyenlő szavazattal bírnak-e s igyekeztek a kérdés felszínre kerülését megakadályozni.¹⁾ A felső- és alsótábla közötti viszony szabályozatlanságából és általában a házszabályok hiányából más tekintetben is igen sok hátrány származott a törvényhozás munkájára nézve.

A tanácskozások menetét nagyon meglassította az a körülmény, hogy az országgyűlés két háza között nem egyszer jelentéktelen stílárius eltérések miatt is ellentét merült fel, a reformkérdésekben pedig elvileg is eltért az alsó- és felsőtábla felfogása s igen sokszor határozathozatal nélkül vették le a napirendről azt a tárgyat, amelyre vonatkozólag nem tudtak megegyezni. Az országgyűlés, amint azt egyik követ 1825-ben kifejezte, tulajdonképpen „egy testet képez s csak a tanácskozások megkönnyítése végett vált két részre.”²⁾ felsőtábla mégis legtöbbször az alsóházzal ellentétes véleményt vallott, holott szellemi fölényénél fogva éppen a kiegyenlítő-dés szolgálatába kellett volna állania, amint azt Eötvös meghatározta: „A felsőház feladata a pillanat valódi és képzelt rohamában a történeti jogot képviselni. Nem a haladás akadályozása végett van szükség felsőházra, hanem csupán, hogy annak irányát meghatározza, közvetítő legyen a múlt és a jelen között, a fennálló viszonyok rájárába beilleszse, ami elutasíthatatlan szükséggé vált.”³⁾ Ennek a feladatnak azonban csak később felelt meg a felsőház, míg az első reformországgyűléseken az alsó tábla szemében ténylegesen a haladás kerékkötőjének látszott.

Nem volt az országgyűlésnek rendes házszabálya, ami szintén sok zavart szült. Az egyes kérdések feletti vitatkozásokban mindenki annyiszor szólalhatott fel, ahányszor akart, egyszerre többen is beszéltek, sőt a hallgatóság is beleszólt a vitába. Az országgyűlés ülései ugyanis mind az alsó, mind a felsőtáblán nyilvánosak, a karzaton bárki megjelenhetett, magyar ruhában még a tanácsteremben is helyet foglalhattak.⁴⁾ A hallgatóság legnagyobb része az országgyűlési ifjúságból állott, amelynek — mint alább majd látni fogjuk — a reformországgyűléseken egyes kérdésekben döntő befolyása volt a követek állásfoglalására.

Hogy az országgyűlés mily lényeges szerve volt a rendi Magyarországnak, azt a hatáskörébe tartozó tárgyak eléggé bizonyítják: 1. Az országgyűlésen történik a király koroná-

¹⁾ F. St. II. 65.

²⁾ Ballagi: i. m. 130.

³⁾ Eötvös: i. m. II. 171.

⁴⁾ F. St. II. 69.

zása. 2. A nádorválasztási jog révén az ország első közjogi méltóságát az országgyűlés választja, ugyancsak itt választják a koronaöröket. 3. Azokat a külföldieket, akik az ország érdekében kifejtett munkásságukkal arra méltóknak mutatkoztak, nemzetiségre való tekintet nélkül, ¹⁾ honfiakká fogadhatja, az országgyűlésen ülési és szavazati jogot adhat nekik. 4. Királyi városi kiváltságot a király adományoz ugyan, de a kiváltsággal járó jogokat csak az országgyűlési becikkelyezés után lehet gyakorolni. 5. A hadüzenés felségjog, a hadi adó megajánlása, a kiállítandó ujoncok számának, szolgálati idejének és a kiállítás módjának a meghatározása azonban az országgyűlés hatáskörébe tartozik. Azáltal, hogy a hadi adó szükségességet megindokoltatja, tulajdonképpen ezt a felségjogot vindikálja magának a törvényhozás, illetőleg korlátozza azt. 6. A nemesi subsidium és általában minden adó csak az országgyűlés hozzájárulásával vethető ki és még a só árának a megállapítása is az országgyűlés feladata, holott az királyi monopólium. ²⁾ Ugyancsak részt kér az országgyűlés a harmincadok megállapításából is. ³⁾ 7. A nemesi felkelő sereg fegyverbeszólítása a király joga, a táborozás módját már az országgyűlés határozza meg. 8. Mint fentebb láttuk, az országgyűlés képezte a „sérelmek üdvös orvoslását”, akár a kormány, akár más részéről érte is az a nemzetet. Ez volt az a jog, amellyel leginkább meg lehetett akadályozni az abszolutisztikus törekvéseket és amely a legtöbb ellentétet szülte a kormány és a törvényhozás között. 9. A királyt és az országgyűlést közösen illeti a törvényalkotás joga. Az országgyűlésen alkotott törvények csak a király szentesítése után váltak kötelezőkké s így a kormánynak módja volt rá, hogy megakadályozza az olyan törvények életbeléptetését, amelyekben az ország közrendjét veszélyeztető lehetőségeket látott. ⁴⁾

A törvényhozásban a felsőház csak a közvetítő szerepét játssza a nemzet és a király között s az átalakulásban indítványozási jogánál fogva az alsóháznak jutott a főszerep. Itt azonban a követek politikai magatartását nem az egyéni fel fogás, hanem a küldöik által adott utasítások szabályozták, amelyekhez ragaszkodniok kellett a követeknek, mert ellenkező esetben megvonhatták tőlük a megbízást. „A részletes utasítás-adás — mondja Fényes — valódi képtelenség, mert így követek küldése s országgyűlés tartása valóban felesleges s elég lenne csak a törvényhatósági utasítások összeszedésére

¹⁾ 1827 : XXII. t. c.

²⁾ 1790 : XX. t. c.

³⁾ 1807 : V. t. c.

⁴⁾ F. St. II. 73.

egy választmányt nevezni, hogy az ország akaratát megtudhassák.¹⁾ Az a tény, hogy az utasítások révén az országgyűlés tényleg a nemzet, illetve az annak igazi arculatát mutató köznemesség akaratát képviselte, de egyúttal nem képviselte az ország érdekeit. Előfordult ugyanis, hogy elvileg megegyeztek az utasítások, de a kivitel módjára vonatkozólag már eltértek s így a szétforgácsoló vélemények között a kormány jobban tudta érvényesíteni a maga akaratát. Amelyik tárgyra vonatkozólag pedig nem bírtak a rendek utasítással, azt nem lehetett tanácskozás alá venni, amíg a pótutasítást meg nem kapták.

A részletes utasítások ellen már az 1827-i országos választmány is felszólalt, de a vármegyék — főleg az ellenzökiek — ragaszkodtak ahhoz, sőt később esküvel fogadtatták meg az utasítás megtartását, hogy a kormány kitüntetésekkel és hivataladományozásokkal a maga pártjára ne nyerve őket. Csak az utolsó reformországgyűlés előtt látták be a vármegyék, hogy a részletes instrukciók hátráltatják a rendek munkáját és Pest megye példáiára a legtöbb megye elhatározta, hogy csupán általános utasítást ad követeknek, „mely csak az eljárásukban követendő irányt és szellemet határozza meg“, de azt esküvel fogadtatták meg, hogy hat évig nem fogadnak el semmiféle kormányhivatalt.²⁾

Amikor az 1825-i országgyűlést összehívták és ezzel nyilvánvalóvá lett, hogy a kormány az alkotmányosság terére lép, a megyék követutasításaikban általában egy célt tűztek a követek feladatául: „Orvosoltatni kell az elmúlt évek alatt szenvedett sérelmeket; körül kell bátyázni az alkotmányt a multakhoz hasonló minden kényuralmi megtámadtatások ellen.“³⁾ Reformokkal alig 1—2 utasítás foglalkozott s az sem ütötte meg azt a mértéket, amelyet már 1790-ben szükségesnek látott a nemzet.

Hogy az alkotmány elavult, hogy keretei szűkek és hogy az csak a nemzet igen kis részének az érdekeit védi, azt lassan belátta mindenki. De egyrészt a rendi kiváltságoknak önlétekből eredő védelmezése, másrészt az ország függetlenségének a feltétele arra késztették a rendeket, hogy annak az alkotmánynak a fenntartásáért küzdjenek, amely a korszellem folytán sokáig fenn nem maradhatott. Az alkotmány, amely a Mária Terézia korabeli gondolkozásnak megfelelő volt, a XIX. század szellemében elavultnak tűnt fel és a haladás ke-

¹⁾ F. St. II. 68.

²⁾ Kerékgvártó: i. m. 192.

³⁾ H. M. I. 141.

rékkötőjének látszott, csakhogy felül kellett emelkedni az előítéleteken ahhoz, hogy valaki azt elismerje.¹⁾

Széchenyi nem tagadja, hogy az alkotmány a nemzet államiságának a biztosítéka s maga is úgy látja, hogy azt megvédeni feltétlenül szükséges a nemzeti lét biztosítása érdekében, de egyuttal azt is látja, hogy az elavult állami gépezet rozsdás alkatrészeit újakkal kell felcserélni, az alkotmányt minél szélesebb alapokra kell fektetni, ha az ország a fejlődő nemzetek sorában meg akarja állani a helyét. A nemzetnek haladni kell, hogy az ősök mulasztásait pótolja, de az az alkotmány átalakítása nélkül lehetetlen, mert „gyökeres javításoknak homlokkal állanak ellen legsarkalatosabb törvénycink.”²⁾ „De sok ember előtt a régi rendszabások s törvények több hitelűek, mint az újak s ekként velem a törvények változtatásáról, vagy megsemmisítéséről egy értelemben nincsenek.”³⁾ „A XIX. századbeliak ahelyett, hogy a maguk esze szerint cselekednének, behunyják szemeiket s a XVIII. századbeliak által vezetetik magukat minden ellenvetés nélkül.”⁴⁾ Az előítéleteket kell legyőzni, mondotta Széchenyi, hogy a haladás általános legyen. A gondolkozásmódnak ez irányban való tisztulása meg is töri a régihez való ragaszkodást s ezt a folyamatot eléggé szemlélteti a politikai pártok alakulása és küzdelme.

Széchenyi politikai szereplése az 1825-i országgyűlésen kezdődik, az ő izgatása folytán meginduló reformszellem azonban csak az 1832—36-i országgyűlésen érezteti hatását és alakítja ki hazánkban az elvi alapokon nyugvó politikai pártokat, a konzervatív és liberális pártot, melyek ekkor Európa országaiban szemben állanak egymással. Hazánkban is e két párt küzdelme jelzi az alkotmányos jogokért való harcot és közülük a liberális párt kerül ki győztesként, mint amelyik az új alkotmányt az állampolgárok érdekeinek a megvédésére akarja felhasználni.

1825-ben a rendek között csak az alkotmány, a nemzeti-ség és a kiváltságok kisebb, vagy nagyobb fokú védelmezése tett különbséget s eszerint alakult az udvari és ellenzéki párt. A felső tábla nagyrészt a kormány híve volt, az alsó táblán a káptalani követek, a királyi tábla tagjai és a városi követek képezték az udvari pártot, míg a megyei követek kevés kivétellel ellenzékiek voltak. Határozott programmu ellenzéki párt azonban még nem alakult ki ekkor, csak az alkotmány védelmezése és a sérelmi politika képezte az összekötő kapcsot a

¹⁾ H. 261.

²⁾ V. 71.

³⁾ H. 195.

⁴⁾ H. 191.

követek között.¹⁾ A két párt között nagy az ellentét és már ez a tagozódás magában hordja a konzervatív és liberális pártok kialakulásának a csíráját, ha 1830-ban rövid időre közeledni látszik is egymáshoz az udvari párt és az ellenzék. Az 1830-i országgyűlésen ugyanis a párisi forradalom hatására az ellenzék a kormánnyal karöltve kelt az alkotmány védelmére, nehogy a terjedő demokratizmus lerombolja azt. „A magyar nemesség az ország függetlenségét, alkotmányát, nemzetiségét a kormánytól mindig féltvén, egy megkövesedett, megcsontosult testületté alakult, mely egyrésről a kormánnyal dacolni mindig kész volt, másrésről a nemzet nagyobb részét, a nem nemeseket az alkotmány sáncaiból kizárá, mert tapasztalván azt, hogy az alkotmányba felvétellett királyi városok, talán azért, mert polgárai nagyrészt németek voltak, minden alkalommal a kormány mellé állottak, félt az alkotmány sáncain többek beeresztése végett rést nyitni, nehogy valami leselkedő ellenséges erő az ugysis töredékeny alkotmányt halomra döntse.“²⁾ Most a demokratizmusban látták ezt az ellenséges erőt s azt az ellenzék vezére, Felsőbüki Nagy Pál a török-tatár dúlásnál is nagyobb veszélynek mondta és inkább a kormánnyal való szövetkezést ajánlotta, amely mégis kevésbé veszélyesebb.³⁾ Az 1830-i országgyűlés tárgyalásai is a régi sérelmi politika jegyében folytak le, ha jóval mérsékeltebb formában is, de evvel véget is ért a rendi országgyűlések régi politikája és helyet adott a reformrendszernek.

Az eszmék terjedése, a szereplő egyéniségek felfogásának a tisztulása már 1825-től kezdve megindult s ha az 1830-i diétán még nem is nyert kifejezést, az azt követő országgyűléseken már megnyilvánult s az 1832—36-i országgyűlésen kialakította a konzervatív és reformpártot. A választási küzdelem, az ekkor kezdődő korteskedés, — mely később annyira elfajult, hogy fegyveres összeütközésekre is sor került, ami miatt pl. 1843-ban Deák nem fogadta el a mandátumot — és az a törekvés, hogy a pártok a legkitünőbb egyéniségeket akarták mandátumhoz juttatni, már előre jelezték az elkövetkezendő országgyűlés sorsdöntő küzdelmeit. Az ellenzéknek, illetve most már reformpártnak, eddig határozott vezérégyénisége nem volt, ezen az országgyűlésen állt a párt élére Deák Ferenc s vezette azt a következő országgyűlésen is, 1843-ban azután Kossuth fogalta el a helyét, hogy diadalra vigye a reformokat.

A reformpárt tagjainak a számát nagyon nehéz meghatározni, mert az utasítások egyik-másik kérdésben az egyéb-

¹⁾ H. M. I. 150.

²⁾ F. M. H. 57.

³⁾ H. M. I. 226.

ként elvileg megegyező követeket is elválasztották egymástól a reformok módját és mértékét illetően. Az alsó táblán mégis többségben volt a reformpárt, melynek az alkotmányjogi reformokért folytatott küzdelme főleg két szempontból jelentős. Az egyik az, hogy egyrészt itt tűnt ki a felsőtábla politikájának helytelensége, másrészt a nemzet belátta, hogy mindaddig nem érhet el jelentős eredményeket, amíg a felsőtáblán nem alakul meg a felsőtáblai ellenzék. Az alsó táblán folytatott küzdelmek másik jelentősége pedig az, hogy a kormány is elhatározta politikájának a megváltoztatását, belátta, hogy a teljesen negatív álláspontját fel kell adnia és a felső táblán szervezendő „fontolva haladó” konzervatív pártnak kell a reformok irányítását kezébe vennie.¹⁾

Az eredmény az 1839/40-i országgyűlésen érezhető is volt: a konzervatív párt már nem volt többé vak eszköz a kormány kezében, hanem határozott programmal vette fel a küzdelmet és a mérsékelt reformokat szükségesnek tartotta, élén gróf Dessewffy Auréllal, de kialakult már a főrendi ellenzék is gróf Batthyányi Lajos vezetésével.

1843-ban már mindkét táblán határozott elvi alapokon szervezkedett pártok állanak szemben egymással, a küzdelem azonban már itt eldőlt végleg a reformpárt javára: Kossuth áll annak élére s ragadja magával az egész országgyűlést, hogy rohamlépésekkel vezesse nemzetét az átalakulás felé. Már nem Széchenyi programja az irányadó, a reformpárt továbbment annál, amint maga Széchenyi írja: „az ellenzék engem hagyott el, nem én az ellenzéket, vagy inkább a mai ellenzék soha nem fogott fel s politikai eljárásomat soha nem követte.”²⁾ Hibásnak látja a reformpárt politikáját, az a meggyőződése, hogy a kormánnyal szembeni „tagadó állásból ki kell lépnünk az élet aktív és cselekvő mezejére”,³⁾ de ez csak egy új felfogású párt segítségével lehetséges. „Egy független pártnak kell alakulnia Magyarországon, melyet csak egy vezéreszme lelkesít: Magyarország magyar szellemű és alkotmányos kifejtése, mely pártnak azonban soha nem szabad felejtetni és számításból kihagyni, hogy összeköttetéseinknél fogva némieket nem érhetünk el és ekkép ilyesekkel egyenesen fel kell hagynunk, némieket pedig egyedül az idő érlelhet, s így ezek viszont csak ápolásainknak, öntöztetéseinknek lehetnek tárgyai.” Egyedül Deák egyéniségében lát oly erőt, amellyel Kossuth hatalmát meg lehetne törni: „Barátom, Deák, Ön az, kiből minden lehetőség összpontosul oly pártnak élére állhatni, mely Magyar-

¹⁾ H. M. I. 544.

²⁾ P. P. T. 55.

³⁾ Sz. II. C. II. 405.

országot minden bajaiból, temérdek önmegtagadás, munka és állhatatossággal ugyan, de elvégre bizonyosan kivezetheti.”¹⁾

Széchenyi terve nem valósult meg, a Kossuth vezetése alatt álló reformpártot többé nem lehetett megállítani. Az adminisztrátori rendszer hatása folytán ugyan még az 1847/48-i országgyűlésre is elég nagyszámú konzervatív követel vonultatott fel a kormány s az „Ellenzéki Kör” ellensúlyozására a „Gyülde” nevű klubot szervezte, de jelentős eredményt nem tudott elérni. Haladni akart a konzervatív párt is, csak hogy a kormányhatalom megszilárdításával és annak segítségével, a reformpárt anélkül is. A két párt közötti különbséget Kossuth fejezte ki igen találóan: „Haladni akarunk mindnyájan, de midőn a konzervatív párt Bécsnek tart, mi Budapest felé kívánnunk haladni.”²⁾ Így szükségszerűen is annak a pártnak kellett az ó-alkotmány romjain az újat felépíteni, amely Budapest felé haladt.

Az országgyűlés az útasítások révén a vármegyék hangulatát tolmácsolta ugyan, de mégis szükségesnek látták a rendek a megyék tudósítását a törvényhozás minden eseményéről hogy mindig tudjanak a reformok állásáról s hogy minél nagyobb érdeklődést keltsenek azok iránt. Ezért a reformországgyűlések során állandó kívánság az országgyűlési ujság megindítása, de a főrendeknél mindig megbukik ez a kérdés. Az 1832/36-i országgyűlésen abban állapodott meg a rendek többsége, hogy legalább a kerületi ülések tárgyalásait ismertessék s a hetenként kétszer megjelenő írott „Országgyűlési tudósítások” szerkesztésével Kossuth Lajost bízták meg, akinek evvel megkezdődött a politikai szereplése. Az „Országgyűlési Tudósítások” nagy sikerén felbuzdulva, Kossuth az országgyűlés befejezése után Törvényhatósági Tudósítások címen adta ki lapját. A kormány nem jó szemmel nézte ezt s a nádorral betiltatta az ujság szerkesztését, de Kossuth még hónapokon át kiadta azt, mire elfogták és öt évi fogságra ítélték.³⁾

Az országgyűlési hírlap hiányát az ifjúságnak az országgyűlésen való megjelenése igyekezett pótolni. Sok követ jurátus ifjakat vitt magával, hogy az iratokat lemásolják, tulajdonképpen pedig azért, hogy tudomást szerezzenek az eseményekről s jártassággal birjanak a közéletben. Az országgyűlési ifjak nemcsak néma hallgatói voltak a tárgyalásoknak, hanem tetszésük, vagy nemtetszésük nyilvánításával érzelmeiknek kifejezést is adtak, miáltal nagyon befolyásolták a közhangulatot. Főleg az 1832/36-i országgyűlés ifjúsága nevezetes, mert

¹⁾ Sz. H. C. II. 665.

²⁾ Kerékgyártó: i. m. 197.

³⁾ H. M. I. 499.

egyrészt ezen jelentek meg legnagyobb számmal, másrészt pedig ekkor már az ifjak is határozott politikai elveket vallottak s annak megfelelően bírálták el a követek eljárást. A francia „Société des droits de l'homme“ mintájára Társalkodási Egyesületet alakítottak s az így megszervezett ifjak azután a későbbi országgyűléseken még nagyobb szerepet játszottak.¹⁾ 1836-ban a kormány elfogatta ugyan vezetőiket, de nem sok eredményt ért el vele. Továbbra is résztvettek az országgyűléseken s a követek szónoki képességén kívül politikai magatartásukat és felfogásukat is kritikával illették. Akik nem az ő nézeteiket vallották, azokat háttérbe szorították s így a reformpárt Kossuthral az élén támogatta őket. Az 1847/48-i országgyűlésen végre Apponyi kancellár erőves rendszabályokat alkalmazott az ifiúsággal szemben, de annak eddigi szereplése már annyi háttérbe szorította a kormánypártot, hogy a reformpárt diadala nem volt kétséges. Az országgyűlési ifiúságnak mind nagyobb térfoglalása még a pártok alakulásánál is jobban érvényre jut a reformok megvalósításában, mert az ifiúságot nem kötötték útásítások, szabadon kifejezést adhattak felfogásuknak. Ha sorban mérlegeljük az egyes országgyűlések által alkotott törvényeket, azt látjuk, hogy az 1832/36-i országgyűlésen kezdődik tulajdonképpen a tényleges reformok megvalósítása, amikor már kialakult a reformpárt s az országgyűlési ifiúság is szerephez jutott.

Az 1825/27-i országgyűlés, mely 45 cikkellyel gyarapította törvénytárunkat, 1825 szeptember 11-től 1827 augusztus 18-ig tartott. Fontosabb alkotásai: az alkotmány biztosítása, az 1790 : X., XII. és XIX. t. c.-nek a megerősítése, az országgyűlés három évenkénti összehívása és az Akadémia felállítása.

1830 szeptember 8-án kezdődött Pozsonyban a második reformországgyűlés s tartott ugyanazon év december 20-ig. Az ekkor alkotott 17 törvénycikkely közül az unioncájánlásról, illetve annak feltételeiről és a magyar nyelv használatáról alkotott törvények jelentősek.

Leghosszabb a harmadik országgyűlés, 1832 december 16-tól 1836 május 2-ig tartott. Eredménye 49 törvény, melyek között alkotmányjogi szempontból nevezetese: a magyar nyelvről, az urbéri viszony és földesúri törvényhatóság rendezéséről, az urbanialis nemesség megadóztatásáról, a nememesek büntető ügyeiben való fellebbezésről, a Partium visszacsatolásáról és az országgyűlési költségeknek a nemesség által való viseléséről szóló cikkelyek.

Az 1839 június 5-ére összehívott országgyűlés 1840 május 13-án ért véget s 55 új törvényt eredményezett. Alkotásai

¹⁾ H. M. I. 488.

közül a magyar nyelvről, az urbéri törvényt módosításáról, a váltótörvényekről és a csödejárásról hozott törvények emelkednek ki.

Az ötödik reformországgyűlés 1843 május 18-tól 1844 november 20-ig ülésezett s aránylag kevés törvényt alkotott, de az itt hozott 13 cikkely között igen jelentősek vannak. A magyar nyelvről, vallásfelekezetekről, a nemesi javaknak nem nemesek által való birásáról, nem nemeseknek közhivatalokra való alkalmazásáról és a közmunkák szabályozásáról alkotott törvények kiemelkedők.

Eredmény tekintetében legfontosabb az utolsó reformországgyűlés, mely 1847 november 7-től 1848 április 11-ig folyt. A felelős minisztérium, unió Erdellyel, a jobbágyság felszabadítása, közös teherviselés, az ősiség eltörlése jelzik a legfontosabb reformokat a rendi országgyűlésnek népképviselőivé való átalakításával együtt.

Ezentúl Pest az országgyűlés székhelye, évenként ülésezik, rendszeren a téli hónapokban. A követek megbízása 3 évig tartó egy országgyűlésre szól, s minden harmadik évben, a következő országgyűlés megnvítása előtt hat héttel kell új választásokat tartani, az új választójog alapján, mely az eddigi nem nemeseknek is megadja ezt a jogot. Akik eddig választójoggal bírtak, továbbra is megmaradnak annak élvezetében, azonkívül választó minden benszült, vagy honosított, legalább 20 éves atyai, vagy más hatalom alatt nem álló férfi valláskülönbség nélkül, ha a következő feltételeknek megfelel: 1. Sz. kir. városban, vagy r. t. községben 300 frt. értékű ingatlannal rendelkezik, egyéb községekben urbéri értelemben vett $\frac{1}{2}$ telket, vagy ehhez hasonló földet bir. 2. Azon kézművesek, gyárosok és kereskedők, akik saját műhellyel, gyárral, vagy teleppel bírnak, vagy folytonosan legalább egy segéddel dolgoznak. 3. A fentiekén kívül mindazok, akik földbirtok, vagy tőke után évi 100 forint jövedelmet élveznek. 4. Jövedelemre való tekintet nélkül: az orvosok, ügyvédek, mérnökök, tanárok, akadémiai tagok, lelkészek, segédlelkészek, gyógyszerészek, tanítók és jegyzők. 5. Az összes eddigi városi polgárok. Választható minden 24 éven felüli férfi, aki választójoggal bír és magyarul tud.

A képviselőház tagjainak a száma 377, Erdély külön 69 követet küld. Az egyes választókerületek között a népességi, területi és közgazdasági viszonyok figyelembevételével osztották fel a képviselőket, akik egyenlő szavazattal bírnak. A felsőház elnökét és másodelnökét a király nevezi ki, a képviselői tábla elnökét, két alelnökét és a jegyzőket maga választja titkos szavazással tagjai sorából. Mindkét tábla legelső feladata

a házszabályoknak megalkotása, hogy a törvényhozás rendje biztosítva legyen. ¹⁾

A népképviselői országgyűlés gondolata nem sokkal előbb még időelőttinek tűnt fel, s maga Kossuth is úgy látja, hogy először a megyék útján kell bevinni az alkotmányba az abból kizártakat, elsősorban a szabados községeket és honoratiorokat és akik nem szabadok, azokat előbb szabadságra kell vezetni s csak azután lehet gondolni a képviseltetésre. ²⁾ Még 1844-ben is annak a véleménynek adnak kifejezést, hogy „a föld népének igen nagy többsége felette durva és műveletlen, polgári emancipációra még nagyon gyermek. Országgyűlési külön reprezentációt adni a parasztságnak soha nem volna jó és helyes, legfeljebb csak a vármegyei polgárkodásról lehet szó.” ³⁾ Az események azonban sokkal gyorsabban fejlődtek, mint azt várták, az 1848-i alkotmányozó országgyűlés az összes követeknek megadja a megyei követekkel egyenlő szavazati jogot, — amiért már eddig is küzdöttek a városi követek — hogy népképviselői színezetű legyen a rendi országgyűlés addig is, amíg az a legszükségesebb alkotmányjogi reformok letárgyalása miatt fel nem osztható, s össze nem ülhet a népképviselőten alapuló parlament.

Belügyi kormányzat, közigazgatás.

Az ország legfőbb közigazgatási fóruma a király mellett működő és Bécsben székelő magyar királyi udvari kancellária, melynek útján gyakorolja a király felségjogait a hadügy és külügy kivételével. Amellett, hogy az első királyi kormányzék, önálló közigazgatási hatóságként is szerepel s így hatásköre két irányú: egyrészt a királyi rendeletek továbbítója, másrészt a hozzátartozó ügyekben önállóan, minden más kormányzékától függetlenül intézkedik. Összekötő szerv a király és a többi kormányhivatalok között, melyek a kancellária útján tehetik meg előterjesztéseiket. A király is ezúton adja ki rendeleteit s azokat vagy saját maga írja alá, vagy az ő rendeltére a kancellária adja ki, mint decretum aulicumot. A királyi jogok gyakorlása folytán a kancelláriához tartoznak azok az ügyek, amelyekről a király szabadon rendelkezik, egyházpárt-

¹⁾ 1848 : IV., V. t. c.

²⁾ K. B. I. III. 53.

³⁾ Palugyay: Megyerendszer hajdan és most. I. 90

fogási, főfelügyeleti és végrehajtó hatalma következtében. Önálló hatáskörében is nagy kiterjedésű működési területe. Fontosabb jogai: hiteles hely, birtok visszahelyezési, urbéri és nemességi perekben legmagasabb ítélőszék, a királyi jogok ép-ségben tartására és a törvények végrehajtására felügyel, a kisebb közigazgatási hatóságoknak rendeleteket adhat ki, stb. A kancellária vezetője a főkancellár, helyettese az alkancellár s mellettük mintegy másfélszáz főnyi személyzet működik.¹⁾

Mivel a király és kancellária Bécsben székel, az országban az első belügyi hatóság a magyar királyi helytartótanács. Szék-helye Buda, elnöke a nádor, vagy a királyi helytartó, ezek tá-vollétében az országbíró, vagy a tárnok, vagy a legidősebb világi tanácsos. A helytartótanács egész személyzete 1784-ben 94, 1843-ban már 267 főt számlált. Hatáskörét Fényes 3 cso-portra osztja: közpolitikai, státusgazdasági és rendőrségi, va-lamint biztossági ügyekre. Közpolitikai tekintelben hatáskö-rébe tartozik a vallás- és közoktatás ügyre, az adófelosztásra, a megyei törvénykezésre és a börtönügyre való felügyelet, nép-összeírás, az urbéri szerződések felülvizsgálása, nemességi és urbéri perekben való ítélkezés, a zsidó türelmi adó behajtása. A második csoportba tartozó ügyek: egy közigazgatási rend-szer kidolgozása, a népesség előmozdítása, vámügy rendezése, útlevelek kiadása, a közlekedés biztosítása, a postaügy igaz-gatása, erdősítés, a kereskedelem, műipar és mezőgazdaság felvirágoztatása, folyószabályozás, közegészségügyi felügyelet, stb. Végül biztossági hatáskörénél fogva: a katonaság beszál-lásolására és élelmezésére, az adózó nép által tett szolgálatok kifizetésére, illetve adójukba való betudására és a tartományi biztosságokra felügyel.²⁾

A kancellária és a helytartótanács névleg ugyan függet-len kormánytestületek, valójában azonban az osztrák kormány és a Staatsrath alárendeltjei voltak. A helytartótanács a kan-celláriához, az pedig kormányhoz intézte előterjesztéseit s a felsőbb rendeletek is ezúton jutottak el a törvényhatóságok-hoz. Így az ország érdekei sohasem érvényesülhettek, ha :zok ellentétben álltak a kormány központosító törekvéseivel. Ezért a kancellária és a helytartótanács nem volt népszerű az ország-ban s egyes rendeletekkel, mint pl. az adminisztratori intéz-mény megszervezésével, általános elégedetlenséget keltettek. Mindenki érezte, hogy nincs az országnak önálló közigazga-tása, hogy azt tulajdonképpen az összbirodalmi érdekeknek meg-felelően kormányozzák, arra azonban ekkor még nem gondol-tak, hogy megváltoztassák a rendszert, mert az eddigi belügyi

¹⁾ F. St. II. 124.

²⁾ F. St. II. 127.

kormányzat a municipalis alkotmány egyik sar'kköve. Ez az alkotmány biztosította ugyanis a vármegyéknek azt a jogot, hogy a kormány törvénytelen rendeleteinek a végrehajtását megakadályozhatták, s így félték a közigazgatási rendszer megváltoztatására törekedni, nehogy a vármegyék hatalma ki-sebbedjen.

A vármegye élén áll a főispán, akit a király nevez ki a főnemesi, vagy nemesi rendből. A kinevezett főispánokon kívül vannak örökös főispánok is, akik születés, vagy főhivatal ré-vén nyerik el e méltóságot. *) A főispán az egész közigazga-tás, közbiztonság s adóügy főfelügyelője, a törvények és hely-tartótanácsi rendeletek végrehajtója. A vármegyei közgyűlé-seket ő hívja össze, azokon elnököl, háromévenként tisztújító közgyűléseket tart. Ha a főispán kiskorú, vagy ha egyéb el-foglaltsága miatt nem tartózkodhat a székhelyén, akkor a király által kinevezett főispáni helyettes látja el a főispáni te-endőket. A helyettes a vármegyei közigazgatásban a főispán-nal egyenlő jogkörrel bír, közjogilag azonban nem s így nem tagja az országgyűlésnek.

Az első alispán a vármegye első választott tisztviselője, a főispán távollétében a közgyűlés elnöke. Felügyel a megyei tisztikar munkájára, az adóbehajtásra, a megyei pénzkeze-lésre, a katonaság beszállásolására és a közrendre, a vár-megyei törvényszéken elnököl. A második alispán az első he-lyettese s annak távollétében jogait gyakorolja. A járások élén áll a főszolgabíró egy, vagy több alszolgabíróval. Az alis-pán az ő közreműködésükkel gyakorolja hatalmát a járások-ban, a helytartótanácsi és megyei rendeleteket ők hajtják végre a községekben. A többi vármegyei tisztviselők: a megyei hites táblabírók, esküdtek, fő- és aljegyzők, főügyész, alügyé-szek, fő- és aladószedők, számvevő, levéltárnok, várnagy, stb. A tisztviselőket a megyei közgyűlés választja főispáni kijelö-lés alapján, a választásban az egész vármegye nemessége részt-vesz.

A vármegyei közigazgatást tulajdonképpen a közgyűlés és a kisgyűlés intézi. A közgyűlést rendszeren negyedévenként hívják össze, rendkívüli esetekben lehet többször is. Az ülések nyilvánosak, mindenki megjelenhet ott, szavazati joggal azon-ban csak a megyebeli nemesek bírnak. A közgyűlések fonto-

* Esztergomban az esztergomi, Hevesben az egri érsek, Pestmegyében a nádor, Turócbán a báró Révay, Pozsonyban a gróf Pálffy, Sopronban herceg Eszterházy, Vasban gróf Batthyányi, Varasdban gróf Erdődy, Komáromban gróf Ná-dasdy, Szepesben gróf Csáky és Beregben a gróf Schönborn családok seniorjai.

sabb tárgyai: követválasztás, útasításadás, a felsőbb rendeletek felett való tanácskozás, azok elfogadása, vagy a felírás feletti határozás, az adónak a községek közötti felosztása, statutumalkotás, stb.¹⁾ A megyei kisgyűlést akkor hívják össze, amikor oly sürgős ügyeket kell letárgyalni, amelyeket nem lehet halasztani a következő közgyűlésig. Tagjai a megyei tisztviselők, táblabírák, de megjelenhetnek mindazok, akik a közgyűlésen résztvehetnek.²⁾

A vármegyék helyhatósági joggal bíró, önálló, egymástól független testületek. Hatással vannak a törvényhozásra, mert követük útján képviseltetik ott magukat, az útasítások révén befolyásolják a törvényhozók munkáját s végül az alkotott törvényeket is a vármegyék hajtják végre.³⁾ A statutumalkotási, követküldési és útasításadási, valamint a végrehajtói és az ezzel kapcsolatos vétőjog biztosították a vármegyéknek azt a hatalmat, hogy mindig az alkotmányosság védőbástyáiként szerepelhettek s a reformkorbéli politikai szereplésükkel nagyban hozzájárultak az átalakulás kivívásához. Megyéinknek ez a politikai szerepe nem tartozik ugyan szorosan e fejezethez, de itt emlékezünk meg róla, mert összefügg a fentebb említett jogokkal s az először közigazgatási jellegű tanácskozásokból fejlődtek ki a vármegyei „reform-gyűlések.”

Az alkotmányosság felfüggesztése idején, 1825 előtt is, vármegyéink állhattak ellent egyedül a kormány törekvéseinek s az 1823-i meczgalomnak nagy része van abban, hogy a kormány politikát változtatott. A rendeletek végrehajtása felett ugyanis a közgyűlés döntött s ha azokat törvényellenesnek találta, akkor „tisztelettel félretette”, végrehajtásukat felfüggesztette és feliratban kérte visszavonásukat, vagy megváltoztatásukat.⁴⁾ A megyék éltek is ezzel a jogukkal, általában a sérelmi politikát képviselték s egyedüli törekvésük az alkotmány körülsáncolása volt. Széchenyi ezért nem tudott megbárátkozni a vármegyei rendszerrel és azt — előnyeinek elismerése mellett — az ország hátramaradásának egyik okául állítja. Oly intézmény az szerinte, mely „egy serleggel életet és halált nyujt”, s ezért helyteleníti a politikájukat, pedig később éppen a vármegyék lettek a reformok legfőbb harcosai, a közgyűlések a közigazgatás helyett politikai kérdésekkel foglalkoztak s így mintegy az átalakulás előkészítői lettek.

Már a harmincas években is élénken foglalkoztak a reformokkal, de főleg az 1839/40-i országgyűlés után lettek a re-

¹⁾ F. St. II. 132.

²⁾ Magyarország nyilván- vagy közjoga. 254.

³⁾ Palugyai: i. m. I. 129.

⁴⁾ Kerékyártó: i. m. 44.

formtörekvések gócpontjai a vármegyék. A közgyűlések már nem csupán adminisztratív jellegűek, hanem az összes politikai és egyéb reformkérdések megvitatásával országgyűlési jellegűekké váltak. A nagyjelentőségű kérdések feletti tanácskozások felkeltették a megyebeli nemesség érdeklődését s még azok is figyelemmel kísérték az eseményeket, sőt aktív részt vettek a megyei életben, akik azelőtt teljesen visszavonultak a közügyektől. A vármegyék nagy jelentősége éppen az, hogy a reformgondolatokat a legszélsőbb rétegekben is elterjesztették s így elősegítették azt, hogy az átalakulási mozgalom ténylegesen országos jellegűvé váljon.

Nagy tömegek tódultak a megyegyűlésekre, mindenki részt akart venni a tanácskozásokban, akár értett a közügyekhez, akár nem s így a mozgalom, előnyei mellett, sok káros következményt is szült. A felmerülő kérdések feletti vitában pártokra oszolva vettek részt s az egyik párt a másik szónokát nem akarta meghallgatni, állandó közbeszólásokkal kísérték a beszédeket, mindenki egyszerre akart hozzászólni a tárgyhoz s ez a zűrzavar sokszor nyílt veszekedéssé fajult. A gyűléseken a hallgatóság is kifejezést adott tetszésének, vagy nemtetszésének, még más megyebeliek is megjelentek a hallgatóság soraiban, hogy közvetve hatást gyakoroljanak a határozatokra.¹⁾ A megyegyűléseken is kifejlődött a korteskedés s nemcsak a választásoknál, hanem minden egyes kérdésben oly nagy harc alakult ki a pártok között a tömegek megnyeréséért, hogy a korteskedés egyik legveszélyesebb jelensége lett a magyar közéletnek.

Az országgyűlések eddig is a megyegyűlések összpontosított visszhangjai voltak, a negyvenes évektől kezdve azután ez a jelenség még jobban kidomborodott azáltal, hogy a megyék állandó bizottságokat választottak a reformkérdések és az országgyűlésen felveendő tárgyak megvitatására és előkészítésére. A reformkérdéseket és a javaslatokat a bizottságok azután a megyegyűlések elé terjesztették, hogy ott határozzanak véglegesen az illető kérdésekben. Hogy a határozatok ténylegesen a megye közhangulatát tolmácsolják, egyes megyék Pest megye példájára, a honoratiorokat is szavazati joggal ruházták fel s így újabb rétegeket nyert meg a reformoknak.²⁾

A reformok általános elterjedését s a megyéknek az átalakulási mozgalomban elfoglalt álláspontját látva, a kormány országgyűlési többséget akart magának szerezni, hogy a reformok irányítását kezébe vegye. Ezzel a céllal léptették életbe 1844-ben az adminisztratori rendszert. A vármegyékben eddig

¹⁾ Palugyai: i. m. I. 213.

²⁾ H. M. II. 4.

a főispánok voltak a kormány bizalmi emberei, de azok csak nagyon ritkán vettek részt aktíve a közigazgatás vezetésében, az őket helyettesítő alispánok pedig legtöbbször reformpártiak voltak. A kormánynak jogában állott a megyéiktől távollevő főispánok helyébe helyettest kinevezni s már előbb is küldött egyes megyékbe adminisztrátorokat, de azok nem sok eredményt értek el, amit a bars megyei példa is bizonyít. Most nemcsak a távollevő főispánok helyébe, hanem általában a liberális érzelmű megyékbe küldtek ki királyi helytartókat, adminisztrátorokat, amivel a megyei autonómiát korlátozták, sőt Varasd megyében az örökös főispánság intézményét is megsértették. A kormány azzal indokolta az új intézmény szervezését, hogy a közigazgatás nehézségeit s a megyei kicsapongásokat akarja megszüntetni, valójában többséget akart szerezni a megyékben s ezáltal az országgyűlésen. Az adminisztrátorok e cél érdekében a közigazgatás és a törvénykezés minden ágát önkényesen magukhoz akarták ragadni, a közgyűléseket egyszerűen felfüggesztették, ha nekik nem tetsző határozatokat akartak hozni, a megyi tisztviselőket bizalmi embereik közül saját maguk nevezték ki. Ezért az eljárásukért „Kreisthauptmann“-oknak nevezte el őket a közvélemény.¹⁾ Azt elérte a kormány, hogy egyes ellenzéki megyékből kormánypárti követeket tudott bevenni az országgyűlésre, a reformmozgalmat azonban már nem tudta megakadályozni vele. Sőt volt az adminisztratori rendszernek egy üdvös hatása is: az autonóm vármegyei közigazgatással szemben a középponti kormányzás gondolatát juttatta előtérbe s ettől kezdve hangoztatják általánosan a népképviselői országgyűlésen alapuló felelős minisztérium szükségességét, holott azelőtt éppen a vármegyei autonómia miatt félték annak bevezetésétől.²⁾

A vármegyei törvényhatóságok alá rendelt községek élén áll a bíró, akit a földesúr 3 jelöltje közül választanak. A jegyzőt, az esküdteket és a kisbírókat 1836-tól kijelölés nélkül választják. Választhatók a községben házat, vagy földet bíró lakosok, a választásban az egész lakosság résztvesz. Ha a földesúr jelölési kötelességét elmulasztaná, akkor a szolgabíró állít bírójelölteket. A bíró az esküdtekkel együtt felügyel a község vagyonára, útakra, hídakra, ő a közrend őre, kisebb kihágásokbana, polgári keresetekben ítél, az adót a földesúrral egyetértésben kivetí a lakosokra.³⁾

A szabad királyi városok, mint testületek, közjogilag egy nemes embert képviselnek s ilyen minőségben bírják az összes

¹⁾ Kerékgyártó: i. m. 145.

²⁾ Erdélyi: Magyar történelem. 171.

³⁾ 1836 : IX. t. c.

nemesi kiváltságokat. Ez a kiváltság azonban nem vonatkozik az egyes polgárookra s így azok viselik a közterheket. Minden szabad királyi város koronai birtok, a király a földesuruk, akiknek kiváltságaik fejében királyi censust fizetnek.

A közigazgatást a belső és a külső tanács végzi. A belső tanácsot a főbíró, polgármester, kapitány és tanácsnokok alkotják, ez utóbbiak száma a város népessége szerint 4—12 között váltakozik. A polgármester a közigazgatást és a gazdasági ügyeket intézi a tanács felügyelete mellett, a főbíró az igazságszolgáltatás vezetője, a kapitány a közrendre és a tanácsí határozatok végrehajtására ügyel. A külső tanács a polgárság képviselőiből áll a lakosság számához viszonyítva 4—125 taggal, akiket a város egész polgársága választ, elnöke a „népszószóló”. A város privilégiumait és pénzügyeit illető kérdéseket a belső tanács ide terjeszti jóváhagyás végett. Itt választják az országgyűlési követeket és a városi tisztviselőket. Tisztújítást évenként kellene tartani, de rendszeren 3 évenként, vagy még hosszabb időközökben választják újra a tisztviselőket. A két tanácson kívül még egész sereg tisztviselő végzi az adminisztrációt, külön ügyosztályok és szerződötett hivatalnokok szolgálnak az egyes munkakörök betöltésére.

A szabad királyi városok közigazgatásilag a helytartótanácshoz, gazdaságilag a kamarához, bíraskodás szempontjából pedig a tárnoki, vagy a személynöki székhöz tartoznak. Ha oly ügyek merülnek fel, melyekben a helytartótanács és a kamara hatásköre összeütközik, akkor vegyes bizottságot küldenek ki a kérdés elintézésére. A tulságos nagy adminisztráció és a tisztviselőknek a munkával aránytalan, csekély fizetése mellett ez a kettős függés és a vegyes bizottságok lassú munkája a hátránya a városi közigazgatásnak.¹⁾

A szabad kerületek kétfélék: vagy közvetlenül a helytartótanács alá vannak rendelve, vagy a vármegyék útján kormányozzák azokat. Az első csoportba tartoznak a Jász-Kun kerületek, a hajdú kerület, a szepesi városok és a tengerpart, a másodikba a turopolyai kerület, az egyháznemesi székek, a tiszai koronai és a nagyikindai kerületek.

A jász-kun kerületek legfőbb ura a nádor, ő a jászok és kunok főbírája és grófja, a helytartótanácshoz nem tartozó ügyekben az első belügyi kormányzó is. A közigazgatást végző tisztviselők köz, vagy nádoriak, kerületiek és községiek. A nádori tisztviselők a három kerület közös ügyeit intézik. Közülük a nádori fő- és alkapitányt és a táblabírákat a nádor nevezi ki s élethossziglan viselik tisztségüket, a többi tisztvise-

¹⁾ F. St. II. 138.

lőket, nevezetesen a fő- és az aljegyzőt, fő- és alügyészt, levéltárnokot stb. a kerületi tisztviselők közül a kapitányt, az esküdteket és biztosokat háromévenként választja a közgyűlés a községek szavazatain alapuló nádori jelöléssel. A községi tisztviselőket, a főbíró, másodbíró, tanácsnokokat, adószedőt, stb. a birtokos lakosság választja. A közigazgatás legfontosabb szerve a jászberényi közgyűlés, amelyen a nádori és kerületi tisztviselők és a községek képviselői birnak szavazati joggal. Elnöke a nádori fő-, vagy alkapitány, ülései nyilvánosak, határozatai mind a három kerületre kötelezőek. 1836-ig csak a főkapitány levelezhetett a felettes hatóságokkal és a többi közigazgatási szervekkel, ettől kezdve a kerületek saját nevükben levelezhettek.¹⁾

A hajdúvárosok összessége külön törvényhatóságot képez, önálló közigazgatással és tisztikarral. Élén áll a közgyűlésen választott főkapitány, aki a többi kerületi tisztviselővel, az alkapitánnyal, a táblabírákkal, főjegyzővel, főügyésszel stb. az összes városok közös ügyeit intézi. A városok kormányzását a hadnagy végzi az esküdtekkal. A tisztviselőket és az országgyűlési követeket a főkapitány elnöklete alatt álló, Böszörményben székelő közgyűlés választja. A felettes hatóságokkal, közigazgatási tekintetben a helytartótanáccsal, bíráskodás szempontjából az udvari főtörvényszékkel, pénzügyi kérdésekben a kassai kamarai igazgatósággal csak a főkapitány levelezhet.

A szepesi városok közigazgatását királyi adminisztráció végzi, melynek székhelye: Igló. A kerület főtisztviselője a királyi adminisztrátor, aki közigazgatási és pénzügyi tekintetben vezeti az összes városok ügyeit s a helytartótanáccsal érintkezik. A többi kerületi tisztviselők: a tartományi gróf, a táblabírók, fő- és aljegyzők, a tartományi ügyész, külső ügyészek, adószedők, stb., akik közül a tartományi gróft háromévenként, a többieket élethossziglan választják a városok bírái és népszószólói az adminisztrátor jelölése alapján. Az egyes városok közigazgatása az sz. városokéhoz hasonló.²⁾

A magyar tengerpart, a fiumei kormányzóság, vezetője a fiumei főkormányzó, a karmányszék főbb tagjai az ülnökök, titoknokok, levéltárnok, stb. A kormányzóság mellett működik a kormányzéki biztosság, kamarai pénztár és a vízépítő igazgatóság. Fiume és Buccari autonóm testületek, önálló közigazgatással birnak. Fiume ügyeit a patriciusi és a városi tanács intézi. A patriciusi tanácsot meghatározatlan számú (Fényes szerint 50) patricius és a polgárság képviselője, a népszószóló,

¹⁾ 1836 : XII. t. c.

²⁾ Magyarország nyilván-, vagy közjoga. 262.

alkotja. Elnöke a kormányzó, mint Fiume város főkapitánya.¹⁾ A városi tanácsban a három igazgató bíró vezeti az ügyeket, közülük a rangidős elnököl az üléseken. A tisztikar tagjai a titoknokok, altitoknokok, kancellár, ügyész, adószedő, stb. Két királyi hivatal is működik Fiumében: a kikötő kapitányság és az egészségügyi felügyelőség.²⁾

A szabad kerületek második csoportját részben, vagy egészben a vármegyei törvényhatóságok kormányozzák. Pl. a turopolyai nemes kerületben, mely Zágráb vármegyéhez tartozik, a megyei statutumok mind a nemes, mind az adózó lakosokra épűgv kötelezőek, mint a többi megvebeliekre, azzal a különbséggel, hogy itt nem a vármegye, hanem a turopolyai gróf hajtja azokat végre.³⁾

A végvidék kormányzása a katonai kormánysszékek hatáskörébe tartozik, csupán a katonai szabad községek birnak önálló közigazgatással. Élűkőn áll a városi tanács, melyet a polgármester, két törvényszéki jegvző, tanácsjegvző, 2—5 tanácsnok, bátorsági biztos, stb. alkotnak. A tisztviselők egyűttal katonák is és így a király nevezi ki őket. Zengnek és Carlopagonak nem a polgármester a főtisztvisleője, hanem a városbíró, aki mellett Zengen az alvárosbíró és a tanácsnokok, Carlopagoban a tanácsnok és a tiszteletbeli ülnökök vezetik a város ügyeit a kisebb tisztviselőkkel. Mindkét helyen van kikötői hivatal és egészségűgyi tanács. A katonai szabad közsécek felűgyelő hatósága a brigádpáráncsnokság, vezetűje a brigadéros, aki főleg katonai tekintetben ellenűrű, de a közigazgatásra is felűgyelhet, mint örűkűs királyi biztos.⁴⁾

A rendi Magyarországának ez a közigazgatási szervezete fennmaradt egészen a korszak végűg, annak ellenűre, hogy nyilvánvalű volt a fűkormánysszéceknek Bécstűl való fűgűűése és a kisebb közigazgatási szervek rengeteg hibája. Még Kossuth sem tűrekedett a régi rendszer megvűltoztatására — a vármervei autonűmia elűnvei miatt. A kormánv központosítű politikájának és a teriedű demokratizmusnak a hatására azonban mind inkább kitűnik a népképviselűti országgyűlésen alapűlű felelűs miniszterűm szűksűgűessűge. Most már Kossuth is azért küzd a centralista párttal karűlűtve s az utolsű rendi országgyűlés meg is alkotia azt.

A király, vagy távollétűben a nádor, mint királyi helytartű, a végrehajtű hatalmat ezentűl csak a fűgűetlen magyar miniszterűm útján gyakorolhatják, bárműyen rendeleteik csak az illetűkes miniszter aláírásával ervűnyesek. A kancellaria, a

¹⁾ I. m. 260.

²⁾ F. St. II. 143.

³⁾ F. St. II. 144.

⁴⁾ F. St. II. 139.

helytartótanács és a kaamra megszűnnek s azon tárgyakban, melyek eddig e kormánysszékek hatáskörébe tartoztak, azaz minden polgári, egyházi és katonai ügyben csakis a minisztérium útján gyakorolható a végrehajtó hatalom. Az egyházi és országzászlósi kinevezés, kegyelmezés, nemesség és címadományozás továbbra is a király szuverén joga a személye körüli miniszter ellenjegyzésével.

A minisztérium székhelye Budapest, tagjainak száma az elnökön kívül nyolc. A miniszterelnököt a király, vagy az ő jóváhagyásával a helytartó nevezi ki, a minisztereket a kormányelnök terjeszti fel legfelsőbb megerősítés végett. A király személye körüli miniszteren kívül a következő miniszterek vannak: belügy, pénzügy, közmunka és közlekedésügy, földművelés-, ipar- és kereskedelemügy, vallás- és közoktatásügy, igazságügy és hadügy. Az egyes minisztériumokban a miniszter maga határozza meg a munkarendet, a fontosabb ügyeket azonban, melyekben az összkormány állásfoglalása is szerepet játszhat, minisztertanácson is megtárgyalják, amelyen a miniszterelnök elnököl. Az ország közügyeiről az államtanács fog tárgyalni, melynek végleges megszervezése a következő országgyűlésre maradt. Ebben az államtanácsban foglaltak volna helyet a megszüntetett kormánysszékek főtisztviselői és tanácsosai.

Mindegyik miniszter felelősséggel tartozik minden hivatalos eljárásáért és rendeletéért. A miniszterek az országgyűlés mindkét tábláján megjelenhetnek és felszólalhatnak, szavazati joggal csak akkor birnak, ha a felső táblának törvény szerint, az alsó táblának pedig választott tagjai. Az országgyűlés bármelyik táblájának a felszólítására kötelesek felvilágosítással szolgálni s hivatalos irataikat felülvizsgálásra bemutatni. Felelősségre vonhatók az ország függetlenségét és alkotmányát sértő tettekért, kötelességmulasztásért, sikkasztásért, stb. A miniszterek vád alá helyezését az alsó tábla rendelheti el szótöbbséggel, a bíraskodást viszont a felső tábla tagjaiból választott bíróság gyakorolja felettük. A felsőház e célra 36 tagot választ. akik közül 12-t az alsó tábla, 12-t a vád alá helyezett miniszter vethet vissza s a megmaradt 12 tag hoz ítéletet. Nem hivatalos vétségekért a rendes bíróságok előtt vonhatók felelősségre a miniszterek is.¹⁾

1848 március 17-én a király szentesítette a felelős minisztériumról alkotott törvényt, de az udvar rábeszélésére hamarosan visszavonta azt a nádor végrehajtó hatamával együtt. Főleg a pénz- és hadügyminisztérium ellen foglalt állást az udvar, de a többi minisztériumok is csak a kormánysszékek alárendelt szerepét játszhatták volna. A kormánysszékeknek ek-

¹⁾ 1848 ; III. t. c.

kor már nem volt meg a régi hatalmuk, az új minisztérium még nem léphetet hivatalba s így féltő volt, hogy a közcselebizottságok nem tudják a rendet fenntartani. E válságos pillanatokban szükség volt egy erőskezü belügyi hatóságra s ezért a nádor március 23-án egy Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottságot szervezett, tagjaivá Klauzál Gábor és Szemere Bertalan designált minisztereket nevezte ki, akik mellé Batthyányi gróf Nyári Pált és Pulszky Ferencet delegálta. A bizottság március 25-től április 20-ig végezte a rendfenntartás munkáját, melyben a nemzetőrség volt elsősorban segítségére, mert a katonaságra nem számíthatott. Összeköttetésben állott a Bizottság az összes hatóságokkal s ahol legkisebb zavargás történt, ott azonnal intézkedett a rend helyreállítására kiküldött telihatalmú kormánybiztosok által. Egy hónap alatt visszaállította a nyugalmat a Bizottság s mikor a minisztérium hivatalba lépett, „egy szabadságért lelkesülő, dolgozni szerető s nagyot akaró országot kapott tőle.”¹⁾

A felelős minisztérium felállításával szükségessé vált az egész eddigi közigazgatási rendszer megváltoztatása, annak a népképviselettel való összhangba hozása. Az 1847/48-i országgyűlés csak ideiglenesen rendezi a belügyi kormányzást, amíg arra vonatkozó kimerítő javaslatot a minisztérium a törvényhozáshoz elé nem terjeszti.

A vármegyék az országgyűlés berekesztése után kötelesek közgyűlést tartani, amelyen szavazati joggal bírnak mindazok, akik eddig az alkotmány, vagy a vármegyei statutumok alapján élvezték ezt a jogot, azonkívül a megyei lakosok által községenként választott képviselők. Ez a közgyűlés egy állandó bizottságot választ, amely a főispánnak, vagy az alispánnak az elnöklésével és a megyei tisztviselők közbejöttével ideiglenesen mindazokat a jogokat fogja gyakorolni, amelyek eddig a közgyűlést illették. A bizottság ülései nyilvánosak, a tanácskozás nvelve magyar, a kapcsolt részeken anyanyelvüket is használhatják. Az állandó bizottság mindaddig gyakorolja a hatalmat, amíg a törvényhozáshoz nem rendezi a vármegyei közigazgatást.²⁾

A szabad királyi városok, mint önálló köztörvényhatóságok, továbbra is autonóm testületet képeznek, melyeknek rendőri, büntető és magánjogi tekintetben a megyei székházakat és katonákat kivéve a város határában lévő egyének és javak alá vannak rendelve. A városok nagy, közép és kis városokra oszlanak, aszerint, hogy a lakosságuk 30000-nél több, 30000 és 12000 között van, vagy az utóbbinál kevesebb. A tisztviselőket és

¹⁾ Meszlényi: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése. 757.

²⁾ 1848 : XVI. t. c.

városi képviselőtestület a város nagykorú, semmiféle hatalom alatt nem álló férfilakosága választja bizonyos vagyoni census alapján, mely szigorúbb, mint amelyet az országgyűlési képviselők választására a választójog feltételül megállapítottak. A választójogot csak személyesen lehet gyakorolni, a választás titkos. A belső és külső tanács utolsó, együttes ülésén megválasztják az összeíró választmányt, a választási elnököt és a kijelölő választmányt s meghatározzák a választás napját, amelyen egy formális ülésen lemond a régi tanács és tiszttakar s megválasztják az új tiszttikart kijelölés alapján, valamint a képviselőtestület tagjait jelölés nélkül. A képviselőtestület kis városokban legalább 30, középvárosokban 82, nagyvárosokban 157 tagból áll, akiknek száma bizonyos arányszám szerint emelkedhet. A városi tanács a megyei kisgyűlések, a közgyűlés a megyei közgyűlések régi hatáskörével bír. A közgyűlést a polgármester elnöklésével a tiszttakar és a képviselők alkotják, határozathozatalra 20, 30, illetőleg 40 tag jelenléte szükséges, aszerint, hogy kis, közép, vagy nagy város. Közgyűlést havonta kell tartani, de lehet többször is.¹⁾

A szabad királyi városokra vonatkozó rendelkezéseknek a választásokról, választókról és képviselőkről szóló része a szeptesi városokra és a rendezett tanácsú községekre is kiterjed. Egyébként a rendezett tanácsú községek közigazgatása a régi marad, a többi községek ideiglenes igazgatásáról pedig a megyék fognak intézkedni.²⁾

A jász-kun kerületekben a kerületi tisztviselőket ugyanazok választják, akik az országgyűlési képviselők választására jogosultak, a közgyűlési képviselőket pedig a községi választók, a községi képviselők közül négyet-négyet. A kerületi tisztviselőket jelöléssel, a közgyűlési képviselőket jelölés nélkül választják, titkos szavazással. A jelölést a régi közgyűlés által kiküldött jelölő bizottság végzi, ugyancsak az küldi ki az összeíró választmányt is. A tisztújítást már az új közgyűlés fogantatosítja, az új képviselőknek a közreműködésével. A közgyűlés elnöke a nádori főkapitány, tagjai a kerületi tisztviselők és képviselők, valamint a községek főbírói és főjegyzői. Közgyűlést negyedévenként egyszer kell tartani, de lehet többször is.³⁾

A haidúkerület ideiglenes közigazgatási hatóságait is az előbbihez hasonlóan szervezik meg. A választást megelőző intézkedéseket itt is a régi közgyűlés teszi meg. Miután az egyes városokban megválasztották a városi képviselőtestület tagjait és a tisztviselőket, a főkapitány összehívja a kerületi tisztújító közgyűlést. A közgyűlés elnöke a főkapitány, tagjai a

¹⁾ 1848 : XXIII. t. c.

²⁾ 1848 : XXIV. t. c.

³⁾ 1848 : XXV. t. c.

kerületi tisztviselők, a városok képviselői, valamint minden város főhadnagyja és főjegyzője. Itt is negyedévenként kell a közgyűlést összehívni. A Hajdu-kerületben működő királyi biztosság megszűnik s hatályukat veszti a kerületre vonatkozó törvénytelen kormányrendeletek.¹⁾

Fiume és Buccari szabad kerületek egymástól független, külön törvényhatóságokat képeznek, belügyeikre vonatkozólag statutumokat alkothatnak. Mindkét kerületben az alkapitány a törvényhatósági főtisztviselő, ő a közgyűlésnek és a kapitányi törvényszéknek az elnöke. Közös főkapitányuk a tenger melléki kormányzó, aki a tisztújító és a követválasztó gyűléseknek az elnöke, a tenger melléki kormányzóság vezetője. A két kerületi alkapitány csak a törvényhatóságok közvetlen közigazgatása tekintetében intézkedhet önállóan. A kerületi tisztviselőket jelöléssel, a képviselőket jelölés nélkül, titkos szavazással választják. Választók azok, akik a szabad királyi városokra nézve megállapított választási képességgel bírnak, azonkívül a patricius tanácsnokok, hajóskapitányok és hajósírnokok. Választható a kerület bármely letelepedett lakosa. Csak a kerületi bírót és a képviselőket választják ezen törvény szerint, a többi tisztviselőket mindaddig, míg az országgyűlés erről intézkedik, a főkormányzó helyettesíti. A közgyűlés tagjai a választott képviselőkön kívül a tisztviselők és azok a patriciusi tanácsnokok, akik eddig tagjai voltak, a jövőben azonban újak nem nevezhetők ki. Minden hónapban kell közgyűlést tartani, ha a szükség úgy kívánja, többször is lehet. Fiume és Buccari kikötői minőségüknél fogva a hajózás és kereskedelem felvirágoztatása érdekében mentesek a katonaságtól.²⁾

Hadügy, külügy.

A francia háborúk küzdelmei után hosszú béke következett. A nemzet az államalkotás terén munkálkodik, az alkotmány biztosítása, az ország politikai és gazdasági felvirágoztatása a főcél s ezt a reformmunkát nem zavarja meg semmiféle ellenséges támadás. Napoleon leverésével elült a harci zaj, de csak a fegyverek pihennek, mert a diplomácia kohóiban tovább folyik a munka, a nagyhatalmi és a nemzetiségi törekvések állandóan táplálják a háboru szunnyadó tüzét és 1848-ban kirobbantják azt. Ekkorra azonban már befejeződött az

¹⁾ 1848 : XXVI.

²⁾ 1848 : XXVIII. t. c.

újjáépítő munka s a nemzet nehezen kivívott jogainak, az új Magyarországnak a megvédéséért száll harcba.

Az ország haderejének az alapját az állandó katonaság képezi, ennek kiegészítő része a végkatonaság, míg a nemesi felkelésnek már nincs jelentősége e korban, bár lényegileg fennáll egészen a korszak végéig, de gyakorlatilag 1809 óta nem jön számításba. Ekkor vot ugyanis az utolsó nemesi felkelés és így ennek alapján ismertethetjük csak, hogy kik kötelesek felkelni és mik voltak a felkelés módozatai.

A nemességnek egyedüli kötelessége kiváltságai fejében, az ország védemezése, a határon belül saját költségén köteles hadbaszállni, a határon kívül csak az országgyűlés hozzájárulásával és akkor is a király zsoldján. Részleges felkelésről a király is intézkedhetik, általános felkelést csak az országgyűlés rendelhet el. 1808-ban szükségesnek látja az országgyűlés előre gondoskodni a haza biztonságáról és ezért felajánlja a királynak, hogyha 3 éven belül — de azon túl nem — oly ellenséges támadás érné az országot, amelyet az állandó hadsereg nem képes visszaverni, akkor előleges országgyűlés nélkül is elrendelheti az általános felkelést. Megállapította a törvényhozás a felkelés módjait is s ezek alapján szállt táborba az utolsó nemesi felkelés 1809-ben.

Ekkor minden egyes nemes ember családjából egy egyén volt köteles hadbaszállni s ez a felkelési kötelezettség kiterjedt az örökös tartományokban lakó indigénákra is. Amennyiben a honosítottak önként nem indulnak táborba, az 1723:XII. t. c. szerinti büntető eliárást ellenük is le kell folytatni. Jövedelméhez képest mindenki lovas, vagy gyalogos szolgálatot köteles teljesíteni, mégpedig a 3000 forint jövedelemmel bírók a lovasághoz, 1000 forint jövedelemmel a gyalogsághoz szállnak táborba. Akiknek 2000 forinton felüli jövedelmük van, azok mindkét fegyvernemhez csatlakozhatnak — a saját költségükön —, akik pedig 2000 forinton aluli jövedelemmel lóval szállnak hadba, azoknak a lótartást az insurrectionális pénztár fizeti. A kellő vagyonnal nem rendelkező hadköteles nemesek ellátása és zsoldja teljesen a hozzájárulási pénztárt terheli.

Ha apa és fiu, vagy a testvérek közös háztartásban élnek, akkor csak az egyik köteles felkelni. A személyes felkelési kötelezettség alól a következők menthetők fel: testi hibában szenvedők, aggkorúak, súlyos betegek, több kiskorú gyermekkel bíró családapák, a család egyetlen fia, vagy örököse, egyházi személyek, tanárok, tanítók és tanulók, hacsak szülői beleegyezéssel önként nem jelentkeznek, törvényhatósági szolgálatban álló orvosok és sebészek, özvegy nők és kiskorú árvák, a politikai és kamarai kormányshékeknel nélkülözhetetlen tisztviselők és a tényleges katonai szolgálatban állók.

Akik nincsenek felmentve, azok személyesen kötelesek

felkelni, helyettest egyáltalán nem küldhetnek. A felmentettek — kivéve a katonai szolgálatot teljesítőket és a szegényeket — egy lovast, vagy gyalogost tartoznak maguk helyett állítani vagyonukhoz mérten. Minden káptalan, mint testület, egy lovast állít ki, a káptalan tagjai, jövedelmükhöz viszonyítva egy-egy lovast, vagy gyalogost. A címzetes püspökök, apátok, prépostok, javadalmas főesperesek, birtokos monostorok, rendházak, székházak és conventek szintén egy-egy lovast kötelesek állítani. A szabad királyi és bányavárosok is egy-egy lovast fegyvereznek fel, a nemesek módjára hozzájárulnak a felkelési pénztárhoz, azonkívül a belbiztonság védelmére polgárőrséget szerveznek. A jász-kun kerületek, hajdú-városok és a többi kiváltságos kerületek minden 3000 forint jövedelem után állítanak és tartanak el egy-egy lovast, polgárőrséget alkotnak, a felkelési pénztárhoz azonban nem járulnak hozzá.¹⁾

A fölkelő sereget csak akkor lehet az ország határain kívül vinni, ha az ellenség már betört valamelyik örökös tartományba s Magyarországot is veszély fenyegeti. Kivezetés esetén a zsoldot és az ellátást a királyi kincstár viseli. A lovas napi zsoldja 16 krajcár, a gyalogosoké 12 krajcár, a tisztek az állandó katonaság tisztjeivel egyenlő fizetésben részesülnek. A nemesi sereg fővezére a nádor, Horvátországban a bán, tényleges vezetője a király által kinevezett két kerületi parancsnok. A lovasságnál ezredesig, a gyalogságnál őrnagyig a nemesség maga választja tisztjeit. Az egész nemesi fölkelő sereg kb. 50.000 főből állott, amelyből 17.214 lovast és 21.230 gyalogost a magyar nemesség állított ki, a többit a horvát felkelők, a királyi tüzérek, szekeresek és az önkéntes vadászok alkották.²⁾

Hogy a nemesi sereg jobban megfelelhessen céljának, az 1808-i országgyűlés három évre hadi szemlét rendelt el.³⁾ 1811-ben állandósítani akarták a hadiszemlét, az 1825-i országos választmány pedig azt javasolta, hogy minden katonáskodásra alkalmas nemes ifjú két esztendeig szolgáljon az állandó hadseregben,⁴⁾ de egyik terv sem valósult meg. Először a király nem válaszolt a rendek feliratára, másodszor már tárgyalás alá sem vették a választmány javaslatát.

A hadiszemlén minden katonaköteles nemes tartozik megjelenni a lakóhelyéhez legközelebb eső gyülekezőhelyen. Az első szemlén jelöli ki a szemlebizottság, hogy kik kötelesek személvesen felkelni és kik állíthatnak maguk helyett helyettest. Az első szemle után a nádor csapatokba és századokba

¹⁾ 1808 : II. t. c.

²⁾ F. St. II. 149.

³⁾ 1808 : III. t. c.

⁴⁾ 1827 : XV. t. c.

osztja a felkelőket, meghatározza a szükséges tisztek és altisztek számát. A második szemlén már teljes fegyverzetben kell megjelenni, a lovas a tökéletesen felszerelt lovon kívül két pisztolyt, egy kardot, egy fokost és löportartót visz magával, a gyalogos puskát, szuronyt, kardot és löportartót. Mind az öltözetnél, mind a felszerelésnél tilos az arany és ezüst díszítések alkalmazása a fényűzések elkerülése miatt. A felkelők kioktatása anvanyelvükön, a parancskiosztás és a vezénylet csak magyarul történik. A katonai gyakorlat csak a legszükségesebb ismeretekre és gyakorlatokra szorítkozhat s 14 napnál tovább nem tarthat.¹⁾ A felkelés idejére vonatkozó fegyelmi szabályok a szemle alatt is érvényesek, a szemle alkalmával elkövetett vétségeket azonban enyhébben bírálják el mint a felkelés idején.²⁾

A nemesi felkelés mellett még inkább feledésbe ment az, hogy kik kötelesek bandériumot kiállítani. Már a 1808-i országgyűlés küldött ki egy bizottságot, hogy törvényekből, okiratokból és hiteles történelmi emlékekből állapítsa meg, kik vannak a bandériumállítás kötelezettségének alávetve és a tizeddel bírók hogyan szolgálják az ország védelmezését. Az 1827-i országos választmány is foglalkozott a kérdéssel és történelmi kutatások alapján megállapította, hogy a „bandériumoktól a megyei zászlóaljok csak abban különböztek, hogy nem a bandériumot kiállítani köteles, hanem a vármegye zászlaja alatt keltek hadba.”³⁾ Arról azonban nem tesz ez a választmány sem említést, hogy kiknek kell bandériumot kiállítani.

Az állandó katonaság nem nevezhető önálló hadseregnek, mert beolvadt a birodalmi katonaságba s az országgyűlés hatáskörében egyedül az ujoncaianlás és a hadiadó megszavazása maradt meg, a vezetés teljesen a király, illetőleg a bécsi fődaditanács kezében volt. A nemzeti állam biztosítéka éppen egy önálló nemzeti hadsereg volna s ezért a reformkor folyamán többször is felmerült a magyar tisztek által vezetett, magyar nyelven vezényelt, nemzeti hadsereg gondolata, de annak megvalósítása nem sikerült egyszer sem.

Az állandó hadsereg gyalogságból és könnyű lovasságból áll, az egyéb fegyvernemek hiányzanak. Mind a lovasság, mind a gyalogság ezredekbe van sorozva, a további felosztás már eltérő. A gyalogezred 2 gránátos és 18 közönséges századból áll, két század alkot egy osztályt, három osztály egy zászlóaljat. 3—3 ezred gránátos századai pedig egy külön zászlóaljat képeznek. A huszárezred 8 századból áll s 2—2 század alkot egy osztályt. Minden ezrednek van tulajdonosa s az egyes

¹⁾ 1808 : III. t. c.

²⁾ 1808 : XI. t. c.

³⁾ Bárczay: A hadügy kifejlődésének története. II. 556.

ezredek megjelölésére a sorszámom kívül az ezredtulajdonos nevét is használják. Így pl. a 9. sz. Miklós orosz cár huszárezred, vagy 52. sz. Ferenc főherceg gyalogezred. Az ezredtulajdonképpen parancsnoka a tulajdonos, tényleges vezetője az ezredes. Az ezredek békelétszámát egy 1816-i királyi leírat szabályozta, amely szerint a gyalogezred 3693, a huszárezred 1792 főből áll s így a magyarországi haderő békelétszáma a végkatonasággal együtt meghaladja a százezret.¹⁾

A hadsereg kiegészítésének rendes módja a toborzás és hadfogadás, az u. n. verbunk, amelyre az országgyűlés bizonyos évi összeget szavaz meg. Ha így nem sikerült betölteni a hadsereg létszámát, akkor a szükséges katonaságot az országgyűlés ajánlja meg subsidium formájában, amennyiben ténylegesen igazolva látják a rendek a hadisegély szükségét és ezt sorozás útján hajtják be.²⁾ A katonaillesztés kétféle módja között csak abban volt különbség, hogy toborozni nemest is lehetett, az ujoncozás csak a nem nemesekre vonatkozott, egyébként az eljárás hasonló volt egészen 1840-ig s azt katonafogdosásnak nevezhetjük.

A „verbuválást” rendszeren vásárok, búcsúk alkalmával tartották s a legkülönbözőbb fogásokkal igyekeztek rávenni mindenkit a hadseregbe való belépésre. „A jobbmóduak és értelmesebbek a toborzó piacot elkerülték s így az ujoncok többnyire a szegények, az ügyefogyottak s rossz erkölcsűek közül kerültek ki”,³⁾ de nem egyszer még nemeseket is sikerült megfogniok. Nagy visszaélésekre nyújtott alkalmat az ujoncaillesztés is. Az országgyűlés ugyanis csak az egyes vármegyékre eső ujoncok számát határozta meg, a kiállítás módjáról azonban nem intézkedett részletesen s így a hatóságok vezetői önkényesen járhattak el. Rendszerint télen tartották az ujoncozást, amikor a mezeti munka szünetel és mindenki otthon tartózkodik s még ekkor is titokban tartották az ujoncozás napját, nehogy megszökhessen előle valaki. A sorozás előtti napon a községi bírók összefogdostatták a katonaköteles legényeket s közülük válogatták ki a községre eső ujoncokat. Ily módon természetesen a hatóságok vezetőitől függött, hogy ki legyen katona és ki ne s ezért 1840-ben az ujoncaillesztésnél a sorshúzást léptették életbe. A katonaköteles egyéneket sorshúzás útján megállapított sorrendben vetik orvosi vizsgálat alá és ezt addig folytatták, míg a szükséges ujoncokat ki nem állították.⁴⁾

A reformkorban a király kétszer kért az országgyűléstől

¹⁾ F. St. II. 153.

²⁾ H. M. I. 237.

³⁾ Ballagi: i. m. 226.

⁴⁾ 1840: II. t. c.

subsidiumot, ami mindkétszer heves vitákat szült, mert a rendek először a sérelmek orvoslását kívánták letárgyalni, a kormány pedig a hadisegélyt, arra számítva, hogy annak megszavazása után könnyebben elintézheti a gravameneket. A főrendek minden alkudozás nélkül meg akarták szavazni a kért hadisegélyt, az alsó táblának mégis sikerült bizonyos feltételekhez kötni azt. 1830-ban 48.000 ujoncot szavaztak meg, de ebből csak 28.000-et vehetett a kormány azonnal igénybe, a fennmaradó ujoncokat csak ellenséges támadás esetén lehetett besorozni s akkor is a háboru befejeztével azonnal el kell bocsájtani őket. A szolgálati időt 10 évben állapítják meg. Akikre odahaza feltétlenül szükség van, azokat hamarabb is le kell szerelni s az így támadt hiány pótlását nem követelheti a kormány. A sorozásnál nem a szépségre, vagy a mértékre kell tekintettel lenni, hanem a testalkatra s más ujoncok hiányában még a kisebb hibában szenvedőket is be kell sorozni. A hadsereg nemzeti jellegének szempontjából a legfontosabb eredmény az, hogy a magyar ezredek élén csak magyar tábornokok és törzstisztek állhatnak.¹⁾ Az 1840-ben megajánlott 38.000 ujonc kiállítását is hasonló feltételekhez kötötték, annak a hozzáadásával, hogy a kiállítandó ujoncok csak magyar ezredekben szolgálhatnak és nem magyar ezredekhez semmiféle ok miatt nem lehet áthelyezni őket. A kormány ugyanis a nemzeti törekvések ellensúlyozásául a magyar katonákat idegen ezredekbe soroztatta, a magyar ezredek nagyrészét külföldre helyezte, Magyarországon pedig elsősorban idegen huszárezredek helyezett el, ami anyagilag is hátrányos volt az országra, mert a lovasság eltartása sokkal költségesebb.²⁾ Ez ellen is küzd az országgyűlés s 1848-ban el is érnek annyit, hogy a magyar ezredek csak a király rendelheti az ország határain kívül, a király személye körüli felelős miniszter ellenjegyzése mellett.³⁾

Zsold tekintetében különbség van itt is a gyalogos és lovas között. A gyalogos közvitéz napi zsoldja 4—5 ezüst krajcár, egy alapa * kenyér, hadakozás alkalmával 1 krajcár pótlék, a lovas közember néhány krajcárral többet kap. A tisztek havonta kapják fizetésüket s a különbség itt is megvan gyalogos és lovas között: ezredes 2134—4033, alezredes 1600—2600, őrnagy 1200—2200, főkapitány 932—1708, főhadnagy 430—921, alhadnagy 380—605 ezüst forint fizetést kap.

Elszállásolás tekintetében síkon fekvő és őrhelyeken, vagy várakban táborozó katonaságot különböztetünk meg. A síkon

²⁾ F. M. H. 44.

³⁾ 1848 : III. t. c.

¹⁾ 1830 : VII. t. c.

* Egy és háromnegyed font.

fekvő katonaság a vármegyék költségén felállított kaszárnyákban, vagy a nem nemeseknél száll meg. Az őrhelyeken állami épületek vannak. Ilyen őrhelyek a végvidéki várak, Eger, Székesfehérvár, Arad, Buda, Komárom, Kassa, Eperjes, Eszék, Győr, Leopoldvár, Lőcse, Munkács, Nagyvár, Pétervárad, Esztergom, Szeged, Temesvár, Trencsén, Pozsony, Pest és Fiume. Árva, Érsekújvár, Nyitra, Huszt, Murány, Szigetvár, Sziget, Szolnok, Sümeg, Veszprém és Ungvár városokat is ide kellene számítani egykori váraik miatt, de e helyeken nem tartózkodik katonaság. Az összes többi helységek, a városok is, a síkhoz tartoznak. Hadi tekintetben is számbajöhető erőssége csak egy van az országnak: Komárom. Kisebb várak: Pétervárad, Bród, Gradiska, Károlyvár, Arad, Leopoldvár, Temesvár és Eszék.¹⁾

Hőstettek jutalmazására tiszti rendjelek, érdemrendek, előléptetés és nemességadományozás szolgálnak. Csak főtisztek kaphatják meg az Erzsébet rendkeresztet és a Terézia keresztet, tiszti kitüntetések a Lipót és a vaskoronarendjel. A tábori papok a „Piis Meritis” érdemkeresztrel, a legénységek az ezüst és arany vitézségi éremmel jutalmazhatók. Kiváló tettekért nemesi címerlevelek és apróbb jószágok is adományozhatók.²⁾

Az ország haderejének jelentős része a végvidéki katonaság. Szervezetileg hat vidékre, generálságra oszlik az egész magyar végvidék: 1. károlyvárosi generálság a likkai, otto-szaczai, ogulini és szluini ezredekkel, 2. báni generálság az első és a második báni ezreddel, 3. varasdi generálság a szentgyörgyi és körösi ezreddel, 4. szerémi generálság a brodi, gradiskai, pétervárad-i ezredekkel és a csajkások zászlóaljával, 5. bán-sági generálság az oláh és bán-sági ezredekkel és a bán-ság-illyr zászlóaljjal, 6. erdélyi generálság az első és második szé-kely, első és második oláh gyalogezreddel és a székely huszár-ezreddel. A gyalogezred 2570, a lovasezred 1792 főből áll, a békelétszám 17 gyalog, egy huszárezred és 2 zászlóalj, tehát az egész védőrség 46.795 főre tehető.³⁾ Ezredtulajdonosai nincsenek a végezredeknek, amint az a sorkatonaságnál van, s így a sorszám mellett az ezred székhelyéről, vagy nemzetiségéről nevezik el azokat. Egyedül a báni ezredeknek van örökös tulajdonosa: a horvát bán.

Minden végvidéki katona személyesen köteles szolgálni, nemcsak a kordonon belül, hanem azon kívül is. A végőrség célja az ország határának, a kordonnak, az őrzése, aminek többféle rendeltetése van: a veszteglő intézetek őrzése s ezáltal a pestis behozásának megakadályozása, a török csapatok be-

¹⁾ F. St. II. 158.

²⁾ 1840 : II. t. c.

³⁾ F. St. II. 184.

törésének meggátolása, a szökevények elfogása, stb. Hogy a végőrség rendeltetésének jól megfelelhessen, több, mint 4000 fegyveres állandóan szolgálatban van s egyrészt az őrházakban, az u. n. csárdákban teljesít szolgálatot, másrészt az egyes őrházak között alkotnak mozgó őrjáratot. A végőrök fegyvergyakorlata — a kordoni szolgálat miatt — úgyszólván az egyes kiképzésekre szorítkozik, vagy csak kisebb csapatokban történik és így háború esetén nem alkalmazhatók ugyanolyan hadműveletekre, mint az állandó katonaság. A hadi szolgálaton kívül is van csekély eltérés a végkatonaság és a sorkatonaság szervezete között. Különbség van a zászlóalj beosztásában, a legénység nyugdíjában, — itt ugyanis a közemberek nem élveznek nyugdíjat, hanem a végház tartja el őket, — a gránátosok helyett a végezredeknél pattantyúsok és lövészek vannak, az utóbbiakat a károlyvárosi és báni ezredeknél szeressanuskoknak nevezik. A tisztek minden tekintetben egyenlők az állandó katonaság tisztjeivel, a fegyelmi szabályzat és a katonai parancsnokságok is ugyanazok mindkét katonaságnál.¹⁾

A magyarországi haderő kormányzás tekintetében szorosan összefügg a birodalmi hadsereggel. A legfőbb katonai kormánysszék a Bécsben székelő főhaditanács, amely katonai, politikai, gazdasági és bíraskodási szempontból is a legmagasabb politikai fórum. A főhaditanács 14 osztályban működik, 10 katonai, politikai és gazdasági és 4 bíraskodási osztályban. Magyarország 4 kerületre oszlik: magyarországi, egyesült károlyvárosi, báni és varasdi, szerémségi és bánsági. A kerületek élén állnak a hadi kormánysszékek, vagy vezérparancsnokságok, Buda, Zágráb, Pétervárad és Temesvár székhellyel. A vezérparancsnokságok hatásköre csak a kerületükre terjed ki s azokban a főhaditanács után a legfőbb katonai hatóságok. Négy osztályban intézik kerületük ügyeit: katonai, politikai, gazdasági és élelmezési, valamint bíraskodási osztályban. Ez utóbbi mellett működik a „Judicium delegatum militare”, amely elsőfokú bíróság az ezredek és katonatestületek hatósága alól kivett katonai személtvek polgári és nemességi ügyeiben, úgyszintén az ezredek, mint testületek ügyeit is itt bírálják el elsősorban. A hadi kormánysszékek kiegészítő részei a tábori orvosi igazgatóság és az egyházi tábori főnökség.²⁾

A katonai igazságszolgáltatásnak három fóruma van. Elsőfokú tőlőszékek: a hadikormánysszékek bíraskodási osztályai, a judicia delegata militaria, az ezredi törvényszékek és a katonatestületi bíróságok. Másodfokú katonai ítélőszék a bécsi fellebbviteli katonai törvényszék, a legfelsőbb fórum pedig a már említett főhaditanács. Polgári perekben legnagyobb részt szóbeli eljárást alkalmaznak, fenyítő ügyekben írásbelit. Az előb-

¹⁾ F. St. II. 187.

²⁾ F. St. II. 191.

bieket lehetőleg egyezség útján intézik el, a büntető ügyekben a következő büntetések alkalmazhatók: kötél, vagy golyó általi halál, házi-, profosz-, stokházi-, vár- és fenyítőházi fogság, sáncmunka, közmunka, vesszőzés, botbüntetés, rangvesztés és becsületvesztés.¹⁾

Nem tartozik szorosan a hadügyhöz a nemzetőrség felállítása, de itt is meg kell emlékeznünk róla, mert a szabadságharcban az képezte a magyar honvédség alapját. Az 1847/48-i országgyűlés a személyes és vagyonbátorság, a közcsend és belbéke biztosítását a vagyoni és jövedelmi census alapján felállítandó nemzetőrség feladatává tette. A nemzetőrség tagjai a magyar rendes katonaság hasonló fokozatú tagjaival egyenlő rangban voltak, fegyvert azonban csak szolgálatban viselhettek és csak a polgári hatóságoknak tartoztak engedelmeskedni.²⁾ Midőn a külföldön állomásozó magyar ezredekhez eljutott a nemzetőrség felállításának a híre, a honszeretettől vezérelt katonák igyekeztek visszajönni hazájukba, hogy a nemzetőrség zászlaja alá álljanak. Nem ritkán egész századok kísérelték meg a szökést, mire a hadvezetőség a magyar ezredek még távolabb helyezte el az ország határától.³⁾ Ekkor ugyanis csak rövid idő kérdése volt a reakció által támogatott nemzetiségi háború kitörése, amit a diplomácia már egyébként is jó előre előkészített.

A reformkorszak elején az 1815-i bécsi megállapodás lett volna hivatva arra, hogy Európa külpolitikáját irányítsa s az egyes államok egymáshoz való jogviszonyát rendezze. A bécsi kongresszuson azonban nem sikerült a kérdést véglegesen rendezni, mert Törökországnak a szent szövetségből való kihagyásával megoldatlanul hagyták a keleti kérdést s ezzel oly politikai bonyodalmaknak vetették meg az alapját, amelyek hazánkat is közelebről érdekelték. A bomladozó török birodalom ugyanis politikai, gazdasági és stratégiai szempontból is nagyon fontos terület volt, amelynek megszerzésével a távolabbi kelet felé is megnyílt volna az út s így az európai nagyhatalmak igyekeztek minél nagyobb tért hódítani a Balkánon. A keleti kérdésben főleg Ausztria és Oroszország konfliktusa érintette hazánkat, mert az osztrák hadvezetőség már 1828-ban megszervezte itt az állandó katonai határőrséget, — a pestis elleni védekezés címén. Valójában az volt az ok, hogy az orosz-török háború kitörésekor az orosz csapatok a magyar határszáron vonultak fel Törökország felé. Magyarországra nézve a keleti kérdés annyiban birt jelentőséggel ekkor, hogy Ausztria beavatkozása esetén az orosz csapatok bizonyára hazánkon

¹⁾ F. St. II. 194.

²⁾ 1848:XXI. t. c.

³⁾ Kerékgyártó: i. m. 347.

keresztül támadtak volna, amely esetben Ausztria is innen irányította volna a védekezést.¹⁾

A keleti kérdés nem nyert megoldást, fegyveres összetűzésre azonban még sem került sor a két állam között, mert a terjedő demokratikus eszmék egy táborba kényszerítették a szembenálló feleket, hogy egyesült erővel küzdjenek a fennálló jogrend megvédéséért. Az 1833-i münchengräzti szerződésben kötelezi magát Ausztria és Oroszország, hogy amennyiben Lengyelországban forradalom törne ki, fegyveresen segítik egymást s ugyancsak fegyveres támogatást ígért az orosz cár 1837-ben egy esetleges magyar felkelés leverésére is.²⁾ Ezen az alapon avatkozott bele Oroszország a szabadságharcba és nem a magyarságnak a lengyelek iránt tanúsított magatartása miatt, mert az legfeljebb elősegítette a beavatkozást és a külföld előtt hangoztatható indokot szolgáltatta.

Oroszország ezzel is nagyhatalmi törekvéseinek a megvalósítását célozta s ugyanaz vezette a szláv mozgalmak felidézésében is, amelyekről már részletesen beszéltünk az első fejezetben. A korszak diplomatáinak nagy hibája, hogy ennek a keletről fenyegető veszélynek nem tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, pedig Wesselényi már 1843-ban rámutatott az orosz terjeszkedés lehetőségeire és ugvanekkor valóságos látónoki erővel jósolja meg, hogy egy esetleges európai háború miképpen állítaná szembe az európai államokat. Külpolitikai éleslátására vall, hogy jóslata sok tekintetben beteljesedett s így nem érdektelen annak a megemlítése, hogy miképpen látta ekkor egy magyar politikus Európa jövőjét.

„Oroszország, — mondja Wesselényi — nem legitimításon alapszik. Hódítások adták létét, növelték, táplálták.”³⁾ És amint eddigi politikáját a terjeszkedés jellemzi, éppenúgy az vezeti a jelenben és fogja irányítani a jövőben is. Oroszországnak létfeltétele a hódítási politika s ebben a munkájában nem riad vissza a forradalmi izgatásoktól sem, amint a szláv propaganda mutatja, csakhogy ügyesen leplezi azt, sőt a conservatív eszmék előharcosaként iparkodik szerepelni. „Ezért Oroszország béke idején többet árkhat, mint más hatalom nyílt ellenségül; s ármánya veszélyesebb fegyverénél.”⁴⁾

Európa békéjének a fenntartása minden államnak érdeke, mert „a kiütendő háború Európát s a világot két ellenséges táborra osztaná, abban minden államnak teljes erejével kellene résztvennie s minden hatalomra nézve nemcsak eldöntő fontosságú, hanem létfeltételező és akarat ellen is cselekvésre

¹⁾ Horváth J.: i. m. 8.

²⁾ Horváth J.: i. m. 9.

³⁾ Szózat. 163.

⁴⁾ Szózat. 165.

ragadó lenne.“¹⁾ A békének „engedés és simulás” általi fenn-tartását kívánja az egyes országok anyagi helyzete, az esetleges győzelem, vagy nyereség mérlegre tétele is amellet szól, mert amit nyerhetnek Oroszországgal szemben, az korántsem oly nagy, mint amit veszhetnek. De ezzel szemben áll az, hogy a folytonos békével többet veszít Európa, elsősorban Ausztria és Poroszország, mint egy többé-kevésbbé szerencsétlen háborúval, mert a forradalmi szláv propaganda „rágó mér-gével emésztve fog hatni több ország belsejére közvetlenül s közvetve egész Európára.“²⁾ Annyira felőrli ez majd az egyes országok erejét, hogy Oroszország fegyveres támadás nélkül is nagy tért hódíthat Európában. Ha valamelyik országban szláv forradalom törne ki, vagy bármilyen forradalmi mozga-lom kezdődne, Oroszország bizonyára nem fog késni a meg-támadott ország segítségére lenni, — de előbb hagy elég időt a forradalmároknak, hogy az illető országot kellőleg meggyen-gítsék.³⁾ És a belharcokban kimerült országokban a megmen-tés bére — esetleg az orosz felsőség elismerése lehet.

Ha az európai országok nem fogják tétlenül nézni Orosz-ország törekvéseit s háborút indítanak ellene, akkor abban „cselekvő szerep nélkül bajosan maradhatna Európának vala-melyik hatalma.” És „avatatlan is láthat annyit, miszerint ily háború esetében Franciaország hihetően az orosz mellett len-ne”,⁴⁾ mert hiába szabadszellemeű Franciaország, a politiká-ban elvek ritkán határoznak, csak az érdek. Oroszország első-sorban Németország és Anglia ellen támadna, azon országok ellen, amelyek leginkább veszélyeztetik a francia érdekeket is s ebben a háborúban Franciaország könnyen fellázíthatja Lom-bardiát Ausztria ellen, míg maga Németországra támad, hogy ezáltal megkönnyítse a szláv elemekre is számító Oroszország munkáját. „Ez az, mi ellen jó előre kell készülni” és aminek megelőzése Európa érdeke.⁵⁾

A szláv propaganda elleni védekezés lehetősége egyedül az alkotmányos szabadság kiterjesztésében rejlik, ezzel lehetne a készülő mozgalmakat leszerelni s ez lenne Oroszország ellen is a legerősebb fegyver. Ott ugyanis nem lehetne azt keresztül-vinni, mert — bár nincs elég forradalmi elem — az alkotmá-nyos jogok kiterjesztése az orosz birodalmat — „mint Isten neve a gonoszt — földre sujtaná.”⁶⁾ Oroszország ellen a vele összeköttetésben nem álló nemzetiségeket kell együvé kap-

¹⁾ Szózat. 168.

²⁾ Szózat. 171.

³⁾ Szózat. 180. ,

⁴⁾ Szózat. 174.

⁵⁾ Szózat. 176.

⁶⁾ Szózat. 183.

csolni s erre leghívatottabb a német faj, mint amelyet a veszély is legközvetlenebbül is fenyeget. Ausztriának és Németországnak kell egyesülnie, a birodalmukban lévő nemzetiségekre egyaránt kiterjesztve az alkotmányos szabadságot s ebben az egyesülésben Ausztriának lehet a vezetőszerp. De vigyázni kell, „nehogy Poroszország megelőzze azon vezérség felvállalásában”, mert ez oly helyzetet idézhet elő, hogy Ausztria „sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek között ingadozó hatalom tengetné még darabig sinlődő létét.”¹⁾

Ha nem is teljesültek be Wesselényi külpolitikai meglátásai mindenben, mégis több figyelmet érdemeltek volna nemcsak a korabeli, hanem a későbbi politikusoktól is, mert az általa ajánlott politikával esetleg nemcsak a szabadságharc kimenetelét, hanem későbbi eseményeket is más irányba lehetett volna terelni. Hogy ez nem sikerülhetett, abban természetesen közrejátszott az a körülmény is, hogy a birodalom diplomáciai képviselői mellett nem voltak önálló magyar diplomaták is, akik kizárólag a közjogi Magyarországot képviselték volna és így elsősorban az ország érdekeit tarthatták volna szem előtt. Ezen a helyzeten külpolitikai szempontból nem változtatott a magyar minisztérium felállítása sem. A nemzetközi jog szerint az államfőt képviselik a követek s az ő nevében tárgyalnak a külföldi államok vezetőivel. A minisztérium kinevezésekor nem változtatták meg a régi diplomáciai rendszert s a császárt — s egy személyben a magyar királyt — továbbra is a birodalmi követek képviselték és így Magyarország csak az ő személyükön keresztül vehette volna fel a külfölddel a diplomáciai kapcsolatot.²⁾

Önálló magyar diplomáciáról tehát nem beszélhetünk e korban, a birodalmi képviselők közt azonban találunk magyar diplomatákat is. Az 1790 : XVII. t. c. értelmében kötelessége a királynak a külügyi képviselettel magyarokat is megbízni, de képességeik alapján is alkalmasak lehettek erre, mert sokszor a legbefolyásosabb udvarban teljesítettek szolgálatot.

Apponyi György gróf, előbb toscanai és nápolyi követ, 1826-ban kerül a párisi követség élére és egészen 1848-ig vezeti azt, amely idő alatt a legmagasabb körök szeretetét és tiszteletét vívta ki magának. Egyideig mellette van fia: Apponyi Rudolf gróf is, követségi titkárként, majd Eszterházy herceg mellé helyezik Londonba s innen nevezik ki 1846-ban a lisszaboni követség élére.

Eszterházy Pál herceg 1816-tól 1842-ig vezeti a londoni kö-

¹⁾ Szózat. 233.

²⁾ Horváth J.: i. m. 28.

vetséget. A korszak legnagyobb sikereket elért diplomatája, amit jellemez az a körülmény, hogy maga IV. György angol király kérte a visszatartását, amikor 1825-ben Párisba akarták áthelyezni. Ferenc császár is kedvelte, X. Károly francia király koronázásán személyének képviselővel bízta meg s az 1830-i londoni konferencián is ő vett részt a császár képviselőtében. 1842-ben visszavonult a diplomáciai pályáról. Horváth Jenő szerint ezt nem saját jószántából tette, hanem azért, mert Széchenyi reformeszméinek a pártfogása s a pesti angol konzulátus felállítása körül kifejtett buzgólkodása miatt felhívta maga ellen Metternich ellenszenvét, aki attól félt, hogy a Széchenyi által pártolt angol-magyar gazdasági kapcsolatot Kossuth politikai célokra fogja felhasználni.

Az Eszterházy családnak még három tagja szerepel a diplomáciában. Eszterházy György gróf, miután követségi titkárként több helyen működött, 1846-ban karlsruhei követ lett, a következő évben pedig Apponyi György grófot váltja fel Lisszabonban. Eszterházy Mór gróf 1832-től 1840-ig nápolyi követ, ekkor a stockholmi, négy év múlva a hágai követség élére került. Stockholmban Eszterházy Bálint gróf váltja fel s működik ott 1847-ig, amikor Münchenbe helyezik át.

Zichy Károly gróf a római követség éléről kerül 1824-ben Berlinbe, onnan 1826-ban Szent-Pétervárra. Reviczky Ádám gróf 1836—42-ig flórenci követ. Huszár Konstantin, az egyedüli magyar diplomata, aki nem a főnemesi rendből kerül ki, 1841-ben rövid ideig a konstaninápolyi követséget vezeti.¹⁾

A magyar diplomaták, mint birodalmi képviselők, elsősorban a birodalmi érdekeket képviselték s ezért a magyarság nem jó szemmel nézte működésüket. Pedig nagy szolgálatot tettek az országnak, amint Eszterházy herceg példája is bizonyítja, s „éppen ők voltak azok, akik az európai udvarokban ismertté lett magyar viseletükkel és társadalmi összeköttetéseikkel az osztrák császár személyében a magyar királyt is képviselték és a történelmi Magyarország létezésének tudatát Európa mentalitásába belevitték.”²⁾

Adó és pénzügy.

Alig volt egyetlen megoldásra váró problémája a reformkornak, mely oly élesen szembeállította volna a konzervatív és liberális eszmék híveit és amelynek oly nagy jelentőséget tu-

¹⁾ Horváth J.: i. m. 3—15.

²⁾ Horváth J.: i. m. 2.

lajdonítottak volna, mint éppen az adó kérdése. Az eddigi adózási rendszert a szabadelvű gondolkozás igazságtalannak és a haladás kerékkötőjének tartotta, amely miatt — Kossuth szerint — „a surlódásnak, gyűlötségnek, ellenszenvnek oly eleme dül nemzetünk keblében, mely egy nemzettestté forrnunk soha nem enged.“¹⁾ A megyei és országgyűlési tanácskozásokon, valamint a hírlapirodalomban is erősen követelték előbb a nemességnek részbeni adózását, majd az általános közös teherviselést s ebben a küzdelemben az osztályérdekek nem egyszer legyőzték még az egyébként szabadelvű gondolkozásuk igazságérzetét is. A reformeszmék terjedésének és a gondolkozásmód tisztulásának a hatására azonban meggyőződött a nemesség arról, hogy a nemzet társadalmi, gazdasági és kulturális fejlődésének egyik csírája a közös adózásban rejlik s végül is maga küzdött a kormánnyal és a főrendek konzervatív többségével azért, hogy feladhassa kiváltságait és terhet vehessen saját vállaira. Az adózó nép helyzetén való könnyítés és az egyenlő teherviselés mellett ugyancsak erős küzdelem folyik az adórendszer megváltoztatásáért és egy új adózási kulcs megállapításáért. Főképpen a hadi és háziadót tartotta sérelmesnek a szabadelvű gondolkozás, mert egyrészt csak a nemteleneket sujtotta, másrészt pedig ezen adók kivetetésénél ütköztek ki legjobban a régi adózási rendszer hibái.

A hadi adó az állandó katonaság tartására szolgál s annak mennyiségét az országgyűlés állapítja meg. Ez az ajánlás azonban csak az egész országra eső összegre vonatkozik, annak részletes felosztásáról nem intézkedik a törvényhozás, csupán az egyes vármegyékre, szabad kerületekre és kir. városokra eső összeget határozza meg.²⁾ Ezzel szemben a régi adózási rendszer mindig az egyes egyedekre eső adómennyiségen alapult s megvolt az az előnye, „hogy egy adózó ember a másikért soha sem fizethetett, hanem csak annyit, amennyi reá országosan kivettették.“³⁾ Itt az volt a hátrány, hogy soha nem tudta előre az ország az adó összegét, amelyet az új rendszer szerint pontosan megállapítanak, de így meg azt nem lehet előre tudni, hogy vajjon mennyi adó esik egy adóalanyra és hogy a rájuk rótt összeget meg tudják-e fizetni az adózók.

Az adó kivetése porták szerint történik. Az egész ország 6346 $\frac{1}{8}$ portára van felosztva, amely szám nem felel meg ténylegesen a porták számának, hanem csak mint adókulcs használatos. Az anyaország vármegyéire esik 5279 $\frac{1}{8}$ porta, a szabad kerületekre 182 $\frac{1}{8}$, a szabad királyi városokra 650 $\frac{2}{8}$, a partiumra 98 $\frac{1}{8}$, végül Horvátországra 135 $\frac{4}{8}$. A hadi adó

¹⁾ K. B. I. III. 267.

²⁾ F. St. III. 13.

³⁾ K. B. I. III. 271.

összege 1843-ban 4.395,244 forint, amelyből a hadfogadási járulékkal együtt cca. 700 forint jut egy-egy portára. A hadi adó megajánlása csak egyik országgyűléstől a másikig érvényes, annak összegét soha nem iktatja törvénybe az országgyűlés s nem is garantálja teljes egészében való befolyását.¹⁾

A fentebb vázolt körülményeknek az a következménye, hogy az országgyűlésen minden egyes követ arra törekszik, minél kevesebb portát vigyen haza törvényhatóságára, a megyékben a szolgabírók ugyancsak arra törekszenek, hogy az ő járásukra kevesebb, tehát a többi járásokra több adó jusson; a járásokban azután újra kezdődik a vetélkedés az egyes helységek, azokban pedig az egyes lakosok között. Így bő alkalom nyílt alapuló új adókulcs megállapításával lehetett volna megszüntetni. Az 1825/27-i országgyűlés el is rendelte az országos összeírást s ennek alapján történtek kiigazítások a porták elosztásában, de azért még továbbra is egyenlőtlen maradt a felosztás és éppen ez a körülmény az, „ami az adózó népet jobban nyomja, mint maga az adó összes terhe.“²⁾ Az egyenlőtlen elosztás mellett még az is sérelmes, hogy figyelmen kívül hagyják a föld termőképességét, mit pedig még igazságos elosztás mellett is figyelembe kellene venni. Így előfordul, hogy „az árva megyei hod földre közel négyszer annyi jut, mint a fejmegyeyi canaanra.“³⁾ Ezen az állapoton csak felmérés, kataszter és azokon alapuló osztályozás útján lehetne segíteni, amint azt Széchenyi és Kossuth is megállapították adójavaslataikban.

Szükséges volna az új adókulcs a nemesi subsidiumok elosztásánál is, ahol szintén a porták számát vették alapul. Ebben van itt is az igazságtalanság, mert a porták a nem nemesi adózó értékeket képviselik és mégis azok arányában osztják fel az egyes törvényhatóságokra eső subsidiumot, holott éppen azokra a vármegyékre kellene kevesebb subsidiumot kivetni, ahol a legtöbb a porták száma s azokra a legtöbbet, ahol több az allodium és a puszta.

A hadi adó mellett a házi adót is teljesen a nemtelenek viselik. Hajdan a megyékben csekélyek voltak a beligazgatás költségei, az adminisztráció fejlődésével és a közállapotok megjavítására irányuló törekvésekkel azonban emelkedtek a törvényhatóságok kiadásai s így a házi adó is súlyos tételt jelentett az adórovatokban.⁴⁾ A házi adó összege vármegyénként változik, mert nem az országgyűlés, hanem a vármegye állapítja meg. Kivetése porták szerint történik s ugyanolyan

¹⁾ F. St. III. 14.

²⁾ K. B. I. III. 273.

³⁾ K. B. I. III. 275.

⁴⁾ F. St. III. 16.

visszaélésekre nyújt alkalmat, mint a hadi adó kirovása. Az országgyűlési költségeknek és a házi adónak a nemtelenek által való viselését már Széchenyi is sérelmesnek tartotta s a XII. törvényben mindenki által való egyenlő viselésüket követeli. Tényleg ez a követelés lesz először általánossá s ezzel indul meg az a küzdelem, amely végeredményben a közös adózáshoz vezetett.

Az adózó nép terhein való könnyítés már az első reform-országgyűlésen is szóba került, de ekkor még nem emelkedett a nemesség a politikai érettség és nagylelkűség oly fokára, hogy magára vállalja a terhek egy részét és készebb volt az elszegényedett jobbágytelken lakó nemestársait adózás alá vetni, akik pedig az alkotmány szerint a birtokos nemességgel egyenlő jogokat élveztek. Elvileg már ez az országgyűlés megegyezett a kérdésben s a kiküldött bizottság a nemesek által lakott portákat is az adóalaphoz sorolta, hová azután az 1832/36-i országgyűlésen véglegesen kimondják az urbéri nemesség adózását.¹⁾ A birtokos nemesség egyedül az országgyűlési költségek viselését vállalta magára, természetesen az urbáriális nemességgel együtt s így az még több terhet viselt, mint a jobbágytság.

A jobbágytelken lakó nemesség megadóztatása nagy jelentőségű a közös adózás kérdésében, mert ezáltal megszűnt az egységes nemesi kiváltság elve, különbséget tettek nemes és nemes között s azt csak az általános közös teherviselésben lehetett újra eliminálni. A bocskoros nemesség most már a közös teherviselésért küzdött, hogy megszűnjön ennek az adózásnak a személyes éle s hogy — ha már nem élvezheti kiváltságait csorbítatlanul — legalább az egész nemesség adózzék. Egyes megyékben azonban, ahol a közös adózástól megriadt nemesség megakadályozta e törvény végrehajtását, még tulzabb konzervatív felfogású lett az urbarális nemesség, mint eddig.²⁾

A szabadelvűek nem voltak megelégedve az eredménnyel s követelték az egész nemességnek a házi adóban résztvételét, mert „ezt kívánja az örök igazság, a jog, törvényesség, alkotmányunk józan szelleme, ezt a méltányosság és az önérdék.“ Gr. Sztáray Albert a „Századunk“-ban azt javasolja, hogy a közigazgatás költségeit egyedül a nemesség viselje s a háziadó összegének megállapításában, kivetésében és behajtásában azok birjanak döntő szavazattal, akik a legtöbb adót fizetik.³⁾ Kossuth abban egyetért Sztárayval, hogy az eddigi rendszer igazságtalan, a kivitelt nézve már nem osztja a véleményét, mert a születési arisztokrácia mellé még egy pénzbeli arisztokráciát

¹⁾ 1836:XI. t. c.

²⁾ H. M. I. 209.

³⁾ K. B. I. II. 164.

is nevelne s nem az egybeolvadás, hanem a társadalmi elkülönülés eszméjét szolgálná.¹⁾ A háziadó fizetésében — Kossuth szerint — nem osztályok szerint kell résztvennie az ország lakosságának, hanem személy szerint. Fizessen mindenki személye után, nemes és nemtelen egyenlően, a szabad földbirtok és a termékenységi osztályzat alapján megállapított adókulcs szerint. Akik fekvő vagyonnal nem bírnak, azok is járuljanak hozzá a háziadóhoz tőke és jövedelem adó révén.²⁾

Egy országos házipénztár eszméje már a XVIII. század első felében is felmerült, azóta több bizottság is foglalkozott azzal s tett javaslatot az ország közszükségleteit fedező pénztár megalapítására, de az mindig meghiusult. Gr. Dessewffy Emil az „Alföldi levelek“-ben újra felvetette az indirekt adók útján felállítandó országos pénztár gondolatát s azt Kossuth is pártolta. Már az 1715-i országos választmány is tett olyan javaslatokat, amelyeket mind Dessewffy, mind Kossuth megszívlelendőknek és megvalósítandóknak tart. Ilyen a harmincadon felüli félharmincad, az örökösödési és adásvételi illeték és a fényüzési adó. Az 1802-i országgyűlési bizottság a kiváltságos osztályok által fizetendő 5 millió forintnyi tőke előteremtését javasolja nemzetgazdasági célokra s ugyanazt a tervet fogadja el az 1827-i választmány is az összeg meghatározása nélkül. Ennek a tőkének a kamatait kívánja a javaslat beruházásokra fordítani, de így csak nagyon lassan lehetne megvalósítani a tervezett reformokat s ehelyett Kossuth minden fél forint háziadó után 1 krajcár, az u. n. „toldalékfillér“ szedését javasolja. A toldalékfillérek és a sójövedelemnek az országos pénztár számára lekötendő részéből egy oly tőke felvétele volna biztosítva kamataival együtt, amelyből már jelentős beruházásokat lehetne eszközölni.³⁾

Kossuth a toldalékfillért tartja az egyetlen egyenes adónak, amelyet az országos pénztár céljaira ki lehet vetni, indirekt adók kivetését azonban szükségesnek és igazságosnak véli. Ilyeneknek tartja az 1715-i választmány javaslatai mellett az 1802-i bizottság által javasolt adózási kútfőket: minden királyi taksa után egynegyed rész toldalék és az országos költségen épített úton mérsékelt vám fizetését, természetesen a társadalmi helyzetre való különbség nélkül, mindenkitől egyenlő arányban.⁴⁾ Szóba került még a bélyegadó is Dessewffy tervében, de ezt Kossuth nem tartja alkalmasnak⁵⁾

Ezek voltak általánosságban a tervek, amelyek felmerül-

¹⁾ K. B. I. II. 170.

²⁾ K. B. I. II. 167.

³⁾ K. B. I. II. 304.

⁴⁾ K. B. I. II. 305.

⁵⁾ K. B. I. II. 307.

tek a háziadónak kizárólag a nemesség által, illetőleg mindenki által való egyenő fizetésére. A hadi adónak az ország egész lakossága által való arányos viselését még időelőttinek tartották, a házi adónak egyenlő vállalását azonban fontos lépésnek vélték a közös adózás felé. Elvileg el is fogadta a közös teherviselés eszméjét az 1843/44-i országgyűlés mindkét háza, de az elv alkalmazására még nem kerülhetett sor, mert a követútasítások nagy többsége nem tartalmazta azt. Még a háziadó egyenlő viseléséről szóló javaslat is megbukott, bár a közös adózást elvileg szükségesnek is tartotta az országgyűlés. Széchenyi már előre látta az eredményt s az „Adó és két garas” c. cikksorozatában új adótervvel lépett fel, de ennek a megvalósítása sem sikerült.

Széchenyi abból indul ki, hogy „Magyarország mindenben nagy parlag”, s ha ebből a parlagból virágzó országot akarnak teremteni, akkor mindenekelőtt jó törvényekkel kell azt elősegíteni s ezek között is első helven állion a közös adózás behozatala, mint a további munkának a bázisa. Addig is az ország felvirágoztatására megfelelő tőkére volna szükség s ennek az előteremtését célozza Széchenyi telekdíjas adóterve.

Tervének alapja az, hogy „általján mindeki fizessen két garas évenkénti telekdíjat, minden holdjától” a következő feltételek mellett: „Ne örökre kösse le magát a nemzet eféle telekdíj fizetésére és ekkép azon summa már magában viselje az amortisatio elvét.” Az így befolyt összeg egyedül az ország gazdasági és kulturális céljaira fordítható és annak befektetéséről csak az országgyűlés intézkedhetik. A pénzt egy országos kincstári hivatal kezelje s felhasználásáról az országgyűlésnek tegyen jelentést.

A kétgarasos telekdíj alapján 6.239,850 forint folyrna be az „investmentalis” kincstárba, a könnyebb egybevetés végett azonban csak öt milliót vesz fel számításának alapjául. Ebből az összegből nagyon kevés beruházást lehetne megvalósítani, „ez csak rák előmenetelt eszközölhetne, e bizonyos öt millió fejében ennélfogva fel kellene venni pénzt.” Három és fél százalékos kamatra 100 millió forintot lehetne felvenni, amely a telekdíjakból befolyt összegből 35 év alatt kifizethető. Hogy minél többet gyümölcsözzön ez a tőke, annak egy részét kölcsön kell adni kamatra, s „bizonyos előre meghatározandó időszakokként a tőkének csak valamelyes részét investálni a honba.” A felveendő 100 millióból kilencvenet kölcsön lehet adni a bajba jutott földbirtokosok felsegítésére öt percentes kamatra, ami négy és fél milliót jövedelmezne évenként s így voltaképpen már az első három évben is nem 10, hanem 23,5 millió forint állna az ország rendelkezésére.¹⁾

¹⁾ Sz. II. C. II. 42—53.

Széchenyi tervét Kossuth is pártolja azzal a feltétellel, hogy a telekdíjas adó számára bizonyos szellemi alapot is kell teremteni, melynek megvalósítását így látja: „Az adómentesség polgárilag lealacsonyító privilégiumáról, mellyel más civilizált világrészben csak a koldús, nálunk pedig a nemesség bír, akként mondjunk le, hogy lemondásunk legelső lépése által, a különböző néposztályok között érdekegvesztést varázsoljunk elé, a népet magunk iránt kiengeszteljük s a néphez leszállva őt a közös teher állandó együttviselésével magunkhoz testvérrileg felemeljük.¹⁾ Széchenyi javaslata az adózó nép terhén semmit sem enyhít s így az első benyomás „csak egy új teher érzete” lesz számára, amit még avval sem lehet enyhíteni, hogy a nemesség önként elvállalja az új adó egy részét. Ha a teherviselésben osztozik a nemesség a jobbágysággal, akkor az abból eredő jogokban is osztoznia kell, tehát világosan ki kell mondani, hogy a jobbágyság is részesüljön a „hypothecalis bank” jótéteményeiben s a kölcsönadandó összeg felerészére nézve „elsőséggel birjon a földművelő adózó nép, e közt pedig azok, kik magukat megváltani, s a kölcsönt örökváltság végett tenni akarják.²⁾

Kossuth a kétgarasos adó pártolására számvetést is készített, egyet a portális kivetés alapján, melyben a jobbágytelkekre eső adó egvharmaidát a földesúr fizetné, a nemesi birtokra pedig azon táblázat szerint vetnék ki az adót, melyet 1840-ben a nemzeti színház építésére szolgáló 450.000 forint megajánlásakor készítettek. Ez volna a kivetésnek a legrosszabb módja és még ezt is könnyen el lehetne birni mindenkinek. A másik adókivetés terve termékenységi osztályozás alapján készült, a megyéket négy osztályba sorozza s az első osztályban 10, a másodikban $7\frac{1}{2}$, a harmadikban $3\frac{1}{2}$, a negyedikben pedig $1\frac{1}{2}$ krajcár adót tervez egy-egy nemesi hold után.³⁾

Hiába pártolta Kossuth is a javaslatot, mégis megbukott az, pedig Széchenyi „Magyarország kiváltságos lakosaihoz” c. kiáltványában az eredeti két garast holdankénti 1 garasra is leszállította volna.⁴⁾ Nem került kivitelre Fénys Eleknek az adóterve sem. Ő is abból indul ki, hogy a nemességnek feltétlenül adóznia kell, a közös teherviselésre azonban elő kell készíteni a közvéleményt, politikailag éretté kell tenni arra a társadalmat. Addig is adózzon a nemesség subsidium formájában, mégpedig minden országgyűlés ajánljon meg 12 millió forintot gazdasági és kulturális célokra. Így húsz év alatt fej-

¹⁾ K. B. I. III. 252.

²⁾ K. B. I. III. 268.

³⁾ K. B. I. III. 279.

⁴⁾ Sz. H. C. II. 277.

lett anyagi és szellemi kultúrát lehet teremteni az országban.¹⁾

Elvetették ugyan az említett adójavaslatokat, de azért az adó kérdése nem bukott meg véglegesen, sőt most már az általános közös teherviselés eszméje került előtérbe. Kossuth is emellett emeli fel szavát, mert „a közös adó ügye, az igazság ügye s ezt földhöz lehet sujtani, de agyonverni nem, mivel az igazság minden pillanatnyi veszteségből új erőt merít.”²⁾ Most már nem az a cél, hogy akár a háziadóval, akár a telekdíjjal, vgy bármilyen módon a nemesség is adózzék. nem a jobbágyság terhein való némi könnyítés, hanem az általános közös teherviselés a vezérlő elv az adó kérdésében. Már nem a méltányosság nevében követeli ezt a liberalizmus, nem is annyira az igazság, hanem elsősorban a világszellem, az általános európai helyzet kényszerítő hatása folytán. Az egész Európában a polgári lealacsonvítás jele az adómentesség, egyedül Magyarországon privilégium az. már pedig két ennivre eltérő felfogás nem férhet meg egymás mellett. valamelyiknek meg kell változnia és az csakis az adómentesség magyar fogalmazása lehet, „mert azt talán csak senki sem hiszi, hogy Magyarország maroknyi nemességre fogja Európát a maga privilégiális fogalmaira áttéríteni.”³⁾

Már Széchenyi megmondja az „Adó és két garas”-ban, hogy „adót fizetni fogunk, s pedig rövid idő múlva, az előttem axiomai világosságban áll. A különbség csak az, hogy vagy mi magunk fogjuk azt vállunkra venni, vagy idegen hatalom fogja a műtétet végbevenni.”⁴⁾ Kossuth már forradalmi hangon izgat. Megbuktathatja a nemesség a közös adózást, amíg nincs a nének szava, de saját magának és vele vermet, mert ha önként elvállalja a terheket, akkor az igazságnak fog adózni s továbbra is birtokos marad, ha nem teszi meg jószántából, akkor is adózni fog, mert ezt kívánja a történeti szükségyszerűség, de akkor aigha marad birtokos.⁵⁾

A szabadelvű birtokos nemesség körében visszhangra talált az adó melletti izgatás és a tolnamegyei Bezerédy István kezdeményezésére többen önként vállalták az adófizetést, ami a konzervatív körökben nagy ellenszenvet szült. De felszólalt az ellen maga Széchenyi is „A pisztoly időelőtti elsütése” c. cikkében, azt mondva, hogy ezáltal csak széthúzást okoznak a nemesség kebelében, már pedig a cél éppen az, hogy békés úton, törvényes erővel vigyék diadalra a közös adózás ügyét.⁶⁾

¹⁾ F. M. H. 79.

²⁾ K. B. I. II. III. 480.

³⁾ K. B. I. III. 481.

⁴⁾ Sz. H. C. II. 207.

⁵⁾ K. B. I. III. 481.

⁶⁾ Sz. H. C. II. 458.

A siker nem is maradt el. Az 1847/48-i országgyűlés — bár itt is voltak ellenzői — törvénybe iktatta a közös teherviselést Magyarország és a kapcsolt részek minden lakosára nézve.¹⁾

Az adótervekből azt látjuk, hogy azok elsősorban az ország nemzetgazdasági céljait kívánják szolgálni. Szükséges tehát annak a megállapítása, hogy a kir. kincstár mily jövedelemmel bír, mennyi az ország kiadása és aktív mérleg esetén mily összeget lehetne a nemzet felvirágoztatására fordítani. Fényes a státus tiszta jövedelmét 23 millió ezüst forintra becsüli, ami nagyjában megegyezik Springer becslésével, a kiadás pedig kb. 16 millió forint. Az ország jövedelmei három csoportra oszthatók: a katonai és kamarai birtokok jövedelmei, a királyi haszonvételek és egyedáruságok s végül az egyenes adók.

A szent korona örökös tulajdonai a szabad királyi városok, a jászok, kúnok és hajdúk kerületei és a szepesi városok. Ugyancsak örökös koronai birtokok a budai, diósgyőri és visegrádi uradalmak. Huszt, Técső, Visk, Hosszúmező és Nagysziget, valamint a tiszai koronai kerület. A kamarai jószágok a királyi kincstárra visszahámló birtokok, amelyeket a király szabadon elajándékozhat.²⁾

A kincstár jövedelmének nagy részét az országos egyedáruságok és a királyi haszonvételek szolgáltatják. Ilyenek a só, bányászati, pénzveretési haszonvétel, harmincadvám, a posta, lotterie és zálogházak jövedelmei, a magvaszakadási örökségek, a külföldiek örökösödési illetékei, a megürült egyházi birtokok jövedelmei, a talált értékek egyharmada, birságok, stb.³⁾

Egyenes adó a hadi és háziadón kívül a zsidó és türelmi adó, valamint a városépítésre szolgáló papi segedelem. Ezek közül a türelmi zsidóadót, az 1840-i országgyűlés el akarta törölni, mivel kivetése nem az országgyűlésen történik, de a terv nem valósult meg. Ide számítja Fényes a deperditákat is, mint a háziadó tartozékait. A deperdita a katonaság ellátására és beszállásolására szolgáló természetbeni adó. Bizonyos szolgáltatásokat megtérít ugyan a kincstár, de azt is a valódi értékénél alacsonyabb áron. Tulajdonképpen „az a különbség, mi az adózó nép által szolgáltatott természetnyelveknek regulamentális ára és valóságos piaci értéke között van, továbbá a törvényhatóságok által egészen ingyen adott alkalmazások összege, a deperdita.”⁴⁾

Az ország jövedelmeiről és kiadásairól még nem készített-

¹⁾ 1848 : VIII. t. c.

²⁾ Magyarország nyilván-, vagy közjoga. 284.

³⁾ F. St. III. 10.

⁴⁾ F. St. III. 26.

tek e korban pontos statisztikát s így csak megközelítőleg lehet a költségvetést összeállítani. Az államháztartás mérlegét Fényes a hozzáférhető adatok alapján a következőképpen állítja össze:

Jövedelem:

Koronai és kamarai uradalmak	1.600.000	forint
Só	4.985,440	"
Bányászat és pénzveretési jog	1.096,400	"
Pósta	80.000	"
Harmincad és vám	4.000.000	"
Lotteria	155,750	"
Fiscalitások	41,982	"
Hadi adó	4.395,244	"
Hadfogatási adó	75,000	"
Házi adó	3.485,203	"
Deperdita	910,040	"
Türelmi zsidóadó	158,700	"
Szepesi városok censusa	18,221	"
Királyi városok censusa	18,031	"
A kath. főpapság subsidiuma	50,136	"
A katonai végvidék jövedelme	1.509,230	"
Rendkívüli jövedelmek	500,000	"
Összesen:	23.079,397	forint.*

Kiadás:

Királyi udvartartás	1.500.000	forint
Állandó katonaság	6.828,000	"
Végőr katonaság	1.398,617	"
Vármegyei és városi közigazgatás	3.485,203	"
Végvidék közigazgatása	1.157,390	"
Főkörmányszékek és törvényszékek	1.098,000	"
Adóhátralék	445,568	"
Összesen:	15.912,778	forint.*)

A költségvetésből azt látjuk, hogy a jövedelem bőven fedezi az ország szükségleteit s mégis hangzott el oly vád,** hogy Magyarországon az állam jövedelme még a katonaság ellátá-

* A jövedelem kezelési költségek levonásával értendő.

2) F. St. III. 33.

** Wildner: „Ein Haupthinderniss des Fortschrittes in Ungarn.”

sára sem elegendő s a társországok támogatására szorul.¹⁾ Ezzel szemben tény az, hogy 1. Magyarországon az egyházi rend és az iskolák egy fillérjébe sem kerülnek az államnak, mert egyrészt alapítványok szolgálnak e célra, másrészt a hívek tartják fenn, 2. a pénznek nagyobb értéke van, mint az élelmiszereknek s így a tisztviselőknek kevesebb fizetés is elegendő, 3. a municipiális közigazgatási szervezet igen egyszerű, kevés tisztviselőt igényel, 4. nyugdíjat csak a szorosan vett királyi tisztviselők és a katonaság élveznek, az pedig más országokban is igen jelentős kiadási tétel, 5. jóval olcsóbb a katonatartás is, mint pl. az örökös tartományokban. Nyilvánvaló tehát, hogy nem szorul az ország pénzügyileg a társországok támogatására, sőt mintegy két millió forintot fizet a bécsi centrális pénztárba. Ha ebből levonjuk a királyi udvartartásra — erre egyébként is van másfél millió biztosítva — és a diplomáciai képviselőkre eső összegeket, amelyeket Wildner szerint Magyarországnak is fizetnie kell, még akkor is fennmarad 5 millió forint.²⁾

A másik vád az, hogy Magyarország a birodalom státusadósságaiból semmit sem vállal magára, ezzel hálálja meg azt, hogy a német tartományok saját vagyonukkal és vérükkel védelmezték meg az országot a franciák ellen.³⁾ Az alkotmány értelmében csak oly státusadósságot ismerhet el az ország, melyet az országgyűlés beleegyezésével vett fel a kincstár, az enélkül felvett adósságokért azonban nem lehet a nemzetet felelőssé tenni, mint „sine nobis de nobis” történet dolgokért. Még ennek ellenére is fizet az ország a státuskölcsön kamataira évenként egy milliónál többet s a birodalmi kincstárba befolyó 5 millió is valószínűleg annak a törlesztésére szolgál.⁴⁾

Az ország legfőbb pénzügyi hatósága a magyar királyi udvari kamara, hatáskörébe tartozik az összes rendes és rendkívüli jövedelmek kezelése, kivéve természetesen a bányászatot és az adót, melyekre a bányász-kamara, illetve a helytartótanács ügyel fel. Közvetlenül a királynak van alárendelve a kamara, minden más kormányszéktől független. Felügyelete alá tartoznak a kisebb kamarai hivatalok, mint a kamarai igazgatóságok, főnökségek, a nagyváradi királyi igazgatósági ügyviselőség, a kerületi vámfelügyelőiségek és a harmincadhivatalok, a kamarai sóigazgatóság és a sófelügyelőiség, a sóeladási felügyelőiségek és a sóházi hivatalok. A felelős minisztériumról alkotott törvény elvileg megszünteti az udvari kamarát s a pénzügyek vezetését a pénzügyminisztériumnak

¹⁾ F. M. H. 23.

²⁾ F. M. H. 44.

³⁾ F. M. H. 7.

⁴⁾ F. M. H. 45.

adja át. Az ország pénzével kizárólag csak a törvényhozás rendelkezhet oly formában, hogy a minisztérium a költségvetést felülvizsgálás, illetőleg jóváhagyás végett köteles bemutatni az alsó táblának.¹⁾ Az új törvény tényleges alkalmazására azonban csak a kiegyezés után került sor.

Önálló magyar pénzverésről nem beszélhetünk e korban, mert I. Ferenc német felíratú érmekeket hoz be, amelyeket az egvedüli magyar pénzverőben, Körmöcön is gyártanak. Vannak ugyan forgalomban magyar aranyak, tallérok és huszasok is, de leginkább a birodalmi pénzek használatosak. Csak 1848-ban készítenek magyar felíratos érmekeket, addig nagyrészt a bécsi bank pénzjegyeit használják, mivel ércpénz kevés volt.²⁾ A magyarság az 1811-i törvénytelen devalváció miatt nagyon bizalmatlan volt a birodalmi pénzjegyekkel szemben, ami érthető is, mert az államháztartáson még a devalváció sem segített s hogy azt egyensúlyban tudja a kormány tartani, az ércfedezet értékénél jóval több bankjegyet bocsájtott ki. Ez okozta azt, hogy a francia forradalom kitörésének a hírére, egy újabb devalvációtól félve, mindenki igyekezett pénzjegyeit ércpénzre beváltani, ami valóságos pénzügyi pánikot szült.³⁾ A bizalmatlanság annyira fokozódott, hogy az nemcsak a bécsi bankot fenyegette bukással, hanem a kormányt is nehéz helyzetbe hozta. A szabadelvű párt ugyanis a pénzügyi bukást és általában a francia forradalom által előidézett zavart arra akarta felhasználni, hogy minél jobban körülbástyázza az alkotmányt és a nemzeti függetlenséget.

1823-ban az egész birodalomban ugyanazt a pénzrendszert léptették életbe. A pénz nemek felosztása és súlyának bélyegzése nem mindenütt egyforma, de a különféle értékekkel való számolás mégsem ütközik akadályokba, mert a konvenciók érték és az aranynak az ezüsthöz való aránya egységesen van megállapítva. Ezen konvenciók érték szerint egy kölni finom márka ezüsből 20 forint, vagy 13 $\frac{1}{2}$ birodalmi tallér verhető. Az ezüst márka = 16 lat, 1 lat = 18 grän, az arany márka = 24 karát, 1 karát = 12 grän. Aranyból vert pénzek: az egyszerű császári, vagy körmöci arany 4 frt. 30 kr. konvenciók értékű, ilyen egy márkából 80.4 drb. állítható elő, a kettős arany, a souverändor 13 frt. 20 kr. értékben és a fél souverändor. Ezüsből tallért 2 frt., forintost 60, huszast 20, tízest 10, ötöst 5, garast 3 kr.-értékben készítenek. Rézpénzek a krajcár, félkrajcár és negyedkrajcár, valamint a bécsi értékű aprópénzek, amelyeket 1811-ben szállítottak le 30, 15 és 3 kr. értékről 6, 3 és 2 kr.-ra. A valóságos ércpénzekon kívül van-

¹⁾ 1848 : III. t. c.

²⁾ Berecz: Magyarország művelődésének története. 222.

³⁾ H. M. II. 569.

nak képzeleti pénzek is, amelyek csak a kereskedelmi életben használatosak, mint számítási értékek. Ilyenek: a szepességi paraszt forint = $49\frac{1}{2}$ kr., vagy 33 poltúra; magyar, vagy kurta forint konvenciós értékben 50 kr., vonás forint = 3 máriás, vagy 51 krajcár; birodalmi tallér = $1\frac{1}{2}$ forint, vagy 30 garas; ott a parasztforintnak negyedrésze kb. 12 krajcár, szintén csak a Szepességben használatos. A papírpénzek közül az állami bankjegyek 1, 2, 5, 10, 20 és 100 forint értékűek, melyeknek a konvenciós ezüst pénzhez való aránya $2\frac{1}{2} : 1$. A bécsi bank pénzjegyei 5, 10, 25, 50, 100 és 1000 forintosok, teljes névértékűek.¹⁾

A mérték és súlyrendszerben a hossz-, terület- és a súlymértékre nézve a bécsi, az űrmértékre nézve pedig a pozsonyi mérték az irányadó. Hosszúságmértékek: a magyar mértföld nincs pontosan meghatározva, ezért a német mértföld használatos. Egy német mértföld = 4000 bécsi öl, 1 bécsi öl = 6 láb, 1 láb = 12 hüvelyk, 1 hüvelyk = 4 vonás = 8 nyolcad. A hüvelyk felosztását csak az ujoncsorozásnál használják. Ló-mérték a marok = 4 hüvelyk; 2.465 láb = egy bécsi rőf. A Dráván túl arsimmal mérnek, mely egy könyöknyi = $\frac{3}{4}$ rőf.

Területmértékek: a hold akkora terület, amelybe 2 pozsonyi mérő gabonát lehet belevetni, rendesen 1100—1300 négyszögöl. A Bánságban, a Végvidéken és még néhány helyen 1600 négyszögöl. Verőcze és Szerém megvében a szántóföld holdja 2000, a rété 1000 négyszögöl, a diakovári uradalomban 1684, illetve 1317 négyszögöl, Pozsega megyében mindkettő 1296 négyszögöl. A szőlőföldek mérésére is nagyon különböző egységek szolgálnak: a legelterjedtebb kapás és a Biharban használatos nyilas mennyisége meghatározatlan, a Szerémségben és a Drávántúl a motika = 200, Budán a fertály = 800 és Sopronban a pfund = 80 négyszögöl.

Űrmértékek: 1. A száraz testekre nézve: az ó-pozsonyi mérő = 75 pozsonyi itce víz; 1 itce esővíz = $1\frac{1}{2}$ font és 100 gran bécsi súly = 46 köbhüvelyk. Az új pozsonyi mérő 11 itcével kevesebb. A pozsonyi mérő fele a véka. A pesti mérőben 3, a debreceni köbölben 4 véka van. A kiló Miskolc vidékén 1 köböl, egyebütt 1 pozsonyi, a Drávántúl $3\frac{1}{2}$ —4 pozsonyi mérő s 8 oszmakból áll. A károlyvárosi generálságban a gabonát kulpenikkel, a sőt caballal mérik, mindkettő = $\frac{2}{3}$ pozsonyi mérő; 60 cabal = 1 carro. A tenger melléken a gabona mértéke a star, vagy stajo = $1\frac{1}{3}$ pozsonyi mérő, Felső-Magyarországon a korec = véka. Egy passi fa a tenger melléken $1\frac{1}{2}$ bécsi öl, ennek $\frac{1}{2}$ része egy carro fa. 2. Folyékony testekre nézve nagyon különbözők a mértékek: Az akó Sopronban és Bécsben 84 itce, seprő nélkül 80, Pozsonyban

¹⁾ F. St. I. 282.

és Pesten 64, illetve 60 itce. A tokaji hordó 176 itce, fele az antal, vagy átalag. A Biharmegyében divatos nagy cseber 100, a kis cseber 50, a kanta 10 itce. A vasmegyei veder 52 itce. Az erdélyi köből 64 pint, az akó 16 erdélyi itce. A tenger-melléki baril $1\frac{1}{2}$ pozsonyi akó, a báni végvidéken a nagy, közép és kis akó 50, 42 és 32 pozsonyi pint. Egy pint 2 itcére, az itce 2 meszelyre oszlik.

Súlymértékek: a mázsa = 100 font, 1 font = 16 unczia = 32 lat, 1 lat = 4 nehezék. A gyógyszer-tári font 12 uncziából áll, 1 unczia = 8 drachma, 1 drachma = 3 scrupulus, 1 scrupulus = 20 árpaszemnyi súly. A Horvátországban és a Bánátban használatos okka $2\frac{1}{4}$ font, 120 okka egy kiló. A bánsági nagy, közép és kis schinek 80, 60, illetve 50 okkából áll 2, $1\frac{1}{2}$, $1\frac{1}{4}$ mérővel számítva. A hajóforgalomban a tonna a súlymérték, 1 tonna = 20 mázsa.¹⁾

Gazdasági élet.

A közértelmesség terjedése és a kulturális fejlődés mellett a virágzó közgazdaságot állította Széchenyi a nemzet elé azon bázisul, amelyre a politikailag független, liberális Magyarországot fel lehet építeni. A XVIII. századi európai fejlődés látszólag Magyarországot is magával ragadta s mégis Széchenyi a reformkor elején kétségbeejtőnek látja az ország gazdasági helyzetét: „Aránylag alig van ország, melybe annyit lehetne dús nyereséggel investálni és mely mégis aránylag ahhoz, mi lehetne, mindenben hátra egy ily fertelmesen poros, mocsáros haza volna, mint a magyar hon.”¹⁾ A magyarságnak ugyanis a XVIII. század folyamán a török uralom folytán beállott gazdasági elmaradást kellett behoznia, mialatt a többi országok már a modern gazdasági kultúra felé haladtak. Az előző állapotokkal szemben tényleg fejlődött az ország közgazdasága, a földművelés és az állattenyésztés virágzásnak is indul, de ez magában véve még nem elég, s ez sem közelítette meg az európai nívót. Az ipar és kereskedelem, amelynek virágzása, vagy pangása nagy befolyása van egy ország anyagi helyzetére, teljesen elenyésző. Ezek nélkül egy bizonyos fokon a mezőgazdasági fejlődés is megáll és ez okozta azt, hogy a XIX. század elején az ország gazdasági viszonyai

¹⁾ F. St. I. 286.

¹⁾ Sz. H. C. II. 22.

nem voltak olyanok, mint azt fekvése, természeti adottságai megengednék.

Széchenyi rámutat minden téren a fejletlenségre, megvilágítja az elmaradottság okait és azokat az utakat is, amelyeken ezek kiküszöbölésére kell haladnia a nemzetnek. Rámutat arra, hogy nem várhatjuk mástól az ország felvirágoztatását, „hogy minden idegen segedelem nélkül egyedül magunktól függ ránk, mienkre és hazánk legtöbb lakosaira nemcsak életjavakat s életkellemeket, hanem annyi lelki s testi táplálékot is hozni, hogy Hunnia valóban egy kis paradicsom lehetne, melynek párját ugyancsak keresni kellene.“¹⁾

A mezőgazdálkodás volt az a gazdasági ág, mely a XVIII. századi fellendüléssel legjobban virágzásnak indult, a természeti adottságok folytán a gazdasági termények, főleg a gabonaneműek szolgáltatták úgyszólván egyedüli kiviteli cikünket, de még ez sem állott oly fokon, amilyennek kellett volna lennie. „Magyarországban a termékeny föld kiterjedése s mennyisége oly bő, hogy annak haszon nélkül fekvő része is gazdaggá tenne más nemzetet. Hogy pedig nem találkozik könnyen ország, melyben számosabb nevezetes birtokosok javaikra nézve napról-napra nevetségesebben, vagy szomorúbban aljasodnának el, mint magyar hazánkban, azon se lehet egy cseppet sem kételkedni.“²⁾

Pedig Magyarország elsősorban földművelő ország, „sokáig egyedüli s még most is csaknem egyedüli táplálónk a földművelés; s derüljön bár ránk egy jobb időszak, mely minden szunnyadó erőt gyümölcöző virágzásba hozand, még akkor is mindig legfőbb, legnyomatékosabb tényező marad. És a kopár mezőkön gyakran beköszönt az inség hozzánk s a temérdek föld mellett nyomorúságban lézeng a többség.“³⁾ Az ország legnagyobb része a földművelés után él, még az iparos és kereskedő elem is, mert csaknem egyedüli vevője a földművelő. A mezőgazdálkodást kell tehát elsősorban előmozdítani, de ehhez fel kell ismerni az ország javait, hiányait és azokat a módokat, amelyekkel a hibákat ki lehet küszöbölni.⁴⁾ A gazdasági szakismeretek hiánya, az ösiség, a hitelviszonyok, a legelők, faizás és a birtokok osztatlansága, az egyetértés hiánya, a robot és a dézsma azok a legfőbb okok Széchenyi szerint, amelyek a mezőgazdaság fejlődését hátráltatják.⁵⁾

A magyar gazdák nagy többsége nem ismeri — vagy ha

¹⁾ V. 169.

²⁾ H. 21.

³⁾ K. B. I. III. 293.

⁴⁾ H. 64.

⁵⁾ H. 83.

ismeri is, nem érti — azokat a módokat és eszközöket, melyekkel a civilizált országokban kevésbbé termékeny földeken is oly virágzó földművelést tudnak teremteni, melyet Magyarország csak néhány vagyonos nagybirtokos ér el. Az okszerű gazdálkodás első feltétele az volna, hogy „a gazda ismerje meg földjei fekvését, minéműségét s ne vigye gazdaságát sovány földeken úgy, mintha azok kövér telkek volnának, a szűk s népes határon nem úgy, mint a lélektelen tágas pusztán, stb.¹⁾ Már ebben is jelentkezik a magyar földművelő tudatlansága, nem veszi figyelembe a helyzeti adottságokat és így nem is alkalmazkodhatik a föld fekvésének megfelelő gazdasági rendszerhez. „Hány gazda találkozik nálunk — mondja Széchenyi — ki Alföldön úgy viszi gazdaságát, mintha Felföldön lakna s viszont? S ugyan hány van, kirel azt lehetne mondani, hogy szikes, vagy vizenyős földei, sovány domboldalai, vagy sűrű rengetegei s még legjobb szántóföldei s rétei is a lehető legnagyobb tiszta jövedelmet hoznak? Hány ismeri igazán mezeit, lapányit, hegyeit, mocsárit, tavait, öszszeköttetéseit, szomszédait, hazáját, éghajlatát, stb.“²⁾

Egyedül azokon a nagybirtokokon van modern agrikultúra, ahol külföldi gazdatisztek vannak alkalmazva s az ilyen birtokosok földjei elütnek az ország nagy részétől. „Gazdáink egy része századát előzi meg s úgy cselekszik, mintha már 1901-ben élne; másrésze pedig úgy gazdálkodik, mint II. András idejében volt szokás. Egynek mezei olyanok, mintha erővel hozták volna oda Belgiumból, másoknak síkjai pedig oly ábrázatlanok, hogy azokon tevével, vagy dromedárral találkozni nem volna meglepő. S ezen előmenetek, vagy hátramaradások nem mindig a körülállásoktól, de többnyire a birtokosok gondolkozásmódjától függenek.”³⁾

Sokat lendített a gazdasági szakoktatás terén a gróf Fesetich György által alapított keszthelyi „Georgicon”, amely az első gazdasági főiskola Európában, majd az 1818-ban létesített magyaróvári gazdasági tanítóintézet, mely Albert herceg alapítása. Ez a két intézmény azonban nem érhetett el az egész nemzetre kiható eredményt s főleg a földműves néposztály nem vehette annak gyakorlatilag hasznát. A tanárok nagyrészt németek voltak, a tanítás nyelve is német volt s nem is alkalmazkodtak a tanításban a speciális magyar viszonyokhoz. E téren sokkal nagyobb hatást ért el az 1835-ben keletkező Magyar Gazdasági Egyesület, amely azelőtt Álatenyésztő Társaság néven működött. Már előbb is voltak gazdasági ismer-

¹⁾ H. 79.

²⁾ H. 79.

³⁾ H. 81.

reteket terjesztő egyesületek: a „Vasmegyei Gazdasági Társaság”, Nógrádi Gazdasági Egyesület“ és a „Tolnai Gazdasági Küldöttség”, de ezek nem voltak országos jellegűek. Az Országos Gazdasági Egyesület célja „a magyar mezőgazdálkodás minden ágát tudományosan gyarapítani és a köznép között az ismereteket terjeszteni.” Hatását az egymásután keletkező fiókgazdasági egyesületek bizonyítják: Vas, Hont és Szatmár-megyei, Szarvasi Gazdasági Egyesület, stb.¹⁾ Kiadványa közül a „Magyar Gazda” folyóirat a tudományos földművelést szolgálja, a „Mezei Naptár”, a „Gazdasági Kistükör” és az „Okszerű Gazdálkodás” a nép között terjeszti az ismereteket.²⁾ Megvalósítja a Kossuth által felvetett gondolatot: pályatételeket tűz ki mintagazdaságok leírására, jutalmakat tűz ki mintagazdaságok leírására, jutalmakat oszt ki gazdasági eszközök feltalálásáért. Ugyancsak Kossuth veti fel a középponti gazdasági intézet tervét, melyben magyar szellemben magyar gazdákat nevelnének.³⁾ Ennek felállítását 1848-ra tervezte a Gazdasági Egyesület, a kiszemelt tanárokat már el is küldte külföldi tanulmányútra, de kivitelét megakadályozta a szabadságharc kitörése.

Ha terjednek is a gazdasági szakismeretek, a rendezetlen hitelviszonyok mellett senki sem javíthatja meg földjeit oly mértékben, mint az szükséges volna. „Ha jó alkalom fordulna elő jószágot szerezni, vagy az ősieket nagy s bizonyos nyereségre instruálni lehetne, kapunk-e arra oly könnyen s bátor-sággal, mint azt birtokunk szerint találni kellene, elégséges pénzt?”⁴⁾ — mondja Széchenyi — „A pénznek, földnek s minden egyébnek csak úgy van lehető legnagyobb haszna, ha egyiket s másikat minden pillanatban arra fordíthatom, amire tetszik.”⁵⁾ A hitel hiányát állítja Széchenyi a gazdasági fejlődés egyik legnagyobb akadályául. A régi adóssági törvények és az elavult perrendszer mellett azonban, amely inkább az adósnak fogja pártját, nem is lehet igazi hitelről beszélni, az ősiség miatt pedig nem lehet birtokot eladni, vagy venni, azokon kellő beruházásokat eszközölni. Ezeken segített részben az 1840 : XV. t. c., mely hatálvon kívül helyezi az 1792 : XVII. t. c.-et s az örökös tartományokra érvényes vádtörvények helyett új magyar váltókodeket léptet életbe. Az új váltótörvényt kiegészíti, illetve módosítja az 1844 : VI. t. c. Az ősiség eltörlésével pedig felszabadul a földbirtok, a régi hűbéres bir-

¹⁾ F. St. III. 49.

²⁾ K. B. I. III. 292.

³⁾ K. B. I. III. 308.

⁴⁾ H. 46.

⁵⁾ H. 42.

tokrendszer megszűnik s így e téren is megindulhat a szabad fejlődés.¹⁾

A legelők, faizás és a birtokok osztalansága is káros a mezőgazdálkodásra Széchenyi szerint. Pedig „mennél nagyobb a műveltség, annál több ágra oszlik minden tudomány minden mesterség s mennél jobban eloszlik, annál magasabb lépcsőre emeltetik, mert minden ágán külön ember lévén, azt legnagyobb tökéletességre bírhatja. S csak azon földön lehet a gazda megjutalmazva, melyen egyedül maga s nem más is gazdálkodik, melyen önmagára legel csak s nem minden bítang ront és tobzódik.“²⁾ A törvényhozás ezen a bajon is segíteni kívánt s előbb a határbeli közös haszonvételekre részve gyakorlatból behozandó arányúságról,³⁾ majd az összesítésről, legelő elkülönözésről és faizásról szóló törvényekkel⁴⁾ ezt az akadályt is elhárította a fejlődés útjából.

A robot és ezzel kapcsolatban a dézsma és egyéb adózások eltörlése is sokat lendíthetne a földművelésen, mondotta Széchenyi, mert azok miatt a „kézimunka iszonyu nagy veszteséget szenved, minden esztendőben. 60 ezer robot egy esztendőben szintazon munkát viszi végbe, melyet 20 ezer napszámmal könnyen el lehetne végezni. A manipuláns gazda soha nem tudja ott, hol robottal dolgoztat, a munka s erő között a helyes arányt megtalálni s vagy igen sok, vagy igen kevés munkást rendel.” Nem is dolgozhat senki oly erővel a más földjén, mint a sajátján s nem is lehet az oly serény, kinek jutalma mindig ugyanaz, akár fárad, akár henyél, mint aki becsületes úton állhatatos munkásságának hasznát is látja. A kényszerű munkával nem lehet virágzó földművelést teremteni, mert „se bot, se vessző nem hozott még egy országot is virulásra s csak halvány s rosszillatú virágokat természet a kényszerítve dolgozó kéz.”⁵⁾ Az 1847/48-i törvényhozás ezt az utolsó akadályt is elhárította a mezőgazdaság útjából s így minden irányban megnyíltak előtte a fejlődési lehetőségek.

Már említettük, hogy egy agrárországban, amilyen Magyarország is, az ipar a mezőgazdaság szoros függvénye, mert annak egyedüli vevője a földművelő. A mezőgazdasági élet pangott, tehát az iparnak is el kellett maradnia. Csakhogy az ipar még mélyebb ponton maradt el és jóformán csak a legszükségesebb háziiparra korlátozódott, mert az osztrák kormány vámpolitikája arra irányult, hogy Magyarország lássa el

¹⁾ 1848 : XV. t. c.

²⁾ H. 93.

³⁾ 1836 : XII. t. c.

⁴⁾ 1848 : X. t. c.

⁵⁾ H. 100.

Ausztriát nyers anyagokkal és ezzel szemben osztrák iparcikkeket vásároljon.¹⁾ Egyedül városaink voltak azok, melyekben az ipar úgy-ahogy meghonosodott s ott sem volt az magyar ipar, mert a városi polgárság nagy része német volt.

Az ipar fejletlenségének azonban magában az országban is kereshetők az okai. Gyáralapításra alkalmas, bérbekapható épületek nincsenek s így először csak a holt falakba kell beépíteni gyümölcsözetlenül oly összeget, amellyel — a már kész gyár forgalmának emelésére felhasználva — a külföldi gyárakkal szemben is fel lehetne venni a versenyt. Gyárépítésre külföldön olcsó kamatra lehet pénzt kapni, nálunk magasabbra is bajos, tehát a hitel hiánya itt is érezteti hatását. Nincsenek szakmunkások s a gyárosnak először munkásait kell drága pénzen taníttatnia. Gyári és ipari gépeket, felszereléseket Magyarországon nem tudnak előállítani, külföldről kell hozatni azokat három-négyszeres áron. A legnagyobb baj pedig az, hogy hiányzik a „tehetős középrend”, amely az ipar kifejlődésének elengedhetetlen feltétele. „Az ország nemesége többnyire méltósága alattinak tartja az ország javára iparvállalatokkal foglalkozni, azon nemesség, mely kiváltsággal birja mindazon szabadságot s szabadalmakat, mik nélkül gyáripar lehetetlen. A földművelő mind pénzügyi, mind szellemi, mind személyes és vagyonbátorsági tekintetben sokkal alacsonyabb fokon áll, hogysem az ipar iránt csak hajlamot is érezhetne.”²⁾ Ha akadna is valaki, aki ipartelepítést létesítene, nagy nehézséggel kellene megküzdenie. Csekély az ország általános népessége, a munkásság még ehhez viszonyítva is kevés, ahol pedig akadnának is megfelelő munkások, ott hiányzik a munkakedv, szorgalom és az igyekezet. A nép részének alig vannak igényei, csak a legszükségesebb életfeltételek kielégítésére törekszik s ezért nem is érez ösztönt a munkára és a szorgalomra. Aki mégis elmegy dolgozni, az oly magas bért kíván, hogy Magyarországon oly magas a munkabér, mint Bécsben, pedig az élelem sokkal olcsóbb és a napszámok csaknem teljesen adómentesek.

„De hol telepedjék le a gyárnok vállalatával? Nem nemes ember létre földbirtokot nem szerezhet, százezrekbe kerülő pedig okos ember béres földre nem épít.”³⁾ Falvakban nem sok sikerrel kecsegtet a gyáralapítás, a szabad királyi városokban a telep és az építés nagyon költséges. Nincs biztosítva a nem nemes gyáros személyére és vagyonára nézve, a hitel- és csődtörvények nem nyújtanak elég védelmet neki.

¹⁾ F. St. I. 230.

²⁾ K. B. I. III. 224.

³⁾ K. B. I. III. 224.

Az új váltótörvényről és a csődeljárásról szóló 1840 : XXII. t. c.-ei is hiányosnak tartja Kossuth. Így hiába alkotott a törvényhozás üdvös törvényeket a gyárak jogviszonyáról, a közkeresetre összeálló társaságokról, stb., nem lehetett azoknak eredménye. 1844-ben Gyáralapító Társaság is alakult azzal a céllal, hogy egy oly tőkét biztosítsanak, melyből a gyáros jutányos kölcsönt kapjon üzemének fejlesztésére, vagy új gyár alapítására. Ez az intézmény sem lehetett hatással a nagyipar fejlődésére s csakhamar fel is oszlott éppen a hitelviszonyok miatt.

Kossuth a legfontosabb teendőnek a kézművesosztály kiképzését és nevelését tartja s ezért egy iparegyesület felállításának a szükségességét hangoztatja. Tervezetében a következőket tűzi ki az iparegyesület feladatául: 1. egy olcsó folyóírat által a műipar körébe vágó ismereteket terjesztetni népszerű formában, 2. Pesten olvasótermet és ezzel kapcsolatban szerszámgyűjteményt felállítani, 3. vasárnapi iskolákat szervezni a mesterlegények szakszerű oktatására, 4. pesti vásáronkint műkiállításokat rendezni, 5. iparúzó népesebb helyeken fiókiintézeteket létesíteni.¹⁾

Az iparegyesület terve csakhamar meg is valósul s a magyar ipar fejlesztése tekintetében sokkal nagyobb eredményt ér el, mint a később megalakuló Gyáralapító Társaság. Almássy Balog Pál 1841 elején „Hasznos ismereteket terjesztő társaság”-ot alapított, mely hamarosan Iparegyesületté alakult, céljául tűzve ki a hasznos ismereteket terjesztetni általában, másrészt ugyanezt tenni a műiparosság körében, hogy az ipar és a kézművek haladását előmozdítsa.²⁾ Még 1841-ben megrendezték az első magyar iparműkiállítást, hogy egyrészt az iparosságot serkentsék szebb és jobb munkára, másrészt a közönségben felkeltsék a figyelmet és rokonszenvet a magyar iparcikkek iránt, „hogy a nemzet önmagával műipar tekintetében megismerkedjék, hogy lássa, minő erők reitőznek szerte a honunkban talán ismeretlenül, vagy legalább nem eléggé ismerve.”³⁾ A második és harmadik iparműkiállítás már érezte az Iparegyesület munkájának a hatását, pár év alatt nagyot fejlődött a magyar ipar, a közönség méltányolta azt s így az Iparegyesület mintegy előkészítette a Végegylet alakulásának az útját.

Az 1844-ben megalakult Végegyletben az egész nemzet összefogott a magyar ipar támogatására. Eddig a vámsorompók ledöntésétől remélte a nemzet a magyar ipar fellendülését, most már nem azért harcolt, hanem arra törekedett,

¹⁾ K. K. I. II. 29.

²⁾ K. B. I. II. 201.

³⁾ K. B. I. II. 319.

hogy a magyar iparcikkeknek biztosítsa a belfogyasztás piacát. Az egyesület tagjai megfogadták, hogy csak magyar árut vásárolnak, magyar mesterekkel dolgoztatnak, hogy kiszorítsák a piacról a külföldi iparcikkeket. A Védegylet megalakulása-kor még alig tudta a magyar ipar a közönség igényeit kielégíteni, a külföldi fejlett ipar készítményeihez szokott közönség ízlésének még nem felelt meg a magyar áru, de egy év múlva már felvette a versenyt a külfölddel. A nagyobb kereslet folytán nagyobb összegeket tudott az iparos befektetni, nagyobb és választékosabb, a legújabb divatnak és ízlésnek is megfelelő raktárakat tudott tartani. Megszűnt a külföldieskedés s többé senki sem szégyelte a honi árut megvenni, holott a Védegylet keletkezéséig alig volt egy-két gyáros, aki cikkeiről be merte vallani, hogy magyar készítmény, sőt „még a stáciouccai, vagy aszódi gombostűgyártó is művét karlsbadi-nak hazudá.” Most pedig még a külföldi gyáros is magyar iparcikkeknek mondja áruját, „a nép közt falukon házaló zsidó budainak esküszí a prágai foszlányt”, ha a magyar piacon akarja azt értékesíteni.¹⁾

Széchenyi a Védegyletet károsnak, a kormánnyal szemben nyílt provokációnak tartja és attól fél, hogy az a kormány részéről reakciót fog kiváltani és ezzel a nemzeti újjáalakítást fogja hátráltatni.) Pedig a Védegylet hatása nagyon jelentős, mert az Iparegyesülettel karöltve megteremtette a magyar ipart. Az Iparegyesület főleg a szakismeretek terjesztését tartotta feladatának, „Hetilap”-jában a nép között terjesztette azokat. 1842-ben felállított pesti ipartanodával pedig, amelyet József nádor félszázados nádorságának az emlékére József ipariskolának neveztek el, az első ipari szakiskolát teremtette meg. A Védegylet meg a külföldi áruk kiszorításával tett nagy szolgálatot a magyar iparnak. Legfontosabb hatása az volt, hogy ezáltal felszínre vetette a vámkérdést s meggyőzte a kormányt arról, hogy meg kell változtatni a régi vámpolitikáit, amely nagyon sújtotta a magyar ipart és úgyszólván teljesen elnyomta a kereskedelmet.

A fejlett ipar hiányának szükségszerű következménye a kereskedelem fejletlensége. „Hogy kereskedésünk — vagy oly adásvevés, mely kereskedési nevet érdemelne — általában nincs, vagy ami van is, csak övengéded lábón — azt tán kiki elhiszi” — írja Széchenyi a „Hitel”-ben.²⁾ A kereskedelem kifejlődésének akadályaiul általában a következőket szokták tartani: az ország fekvése nem alkalmas arra, nincs pénze a nemzetnek, a többi országok konkurrenciája miatt nem játsz-

¹⁾ K. B. I. III. 428.

²⁾ Sz. H. C. II. 633.

³⁾ H. 110.

hat szerepet a világpiacon, a magas vámok miatt lehetetlen a kivitel. Széchenyi sorra kimutatja ezeknek az okoknak a helytelenségét.

„Igaz, kereskedésre geográfiai helyzetünk nem a legjobb, azonban nem is olyan rossz, hogy azon, amit a természet megtagadott, mesterség által valamennyire segíteni ne lehetne.”¹⁾ „Pénzünk nincs, tagadni nem lehet, vagy sokkal kevesebb van, mint lenni kellene. De más, most gazdag és pénzes nemzetek mindig dúsak voltak? Valljuk meg inkább, hogy nem értjük a dolgot s nem nyulunk azon módokhoz, melyek által magunknak pénzt szerezhetnénk.”²⁾

„Csak azt ne mondjuk, hogy más nemzetekkel a konkurenciát nem állhatjuk ki, hanem, hogy több s jobb termékek ki-termesztése, könnyebb communicatio s a portékák becsesbreváltozása végett legkisebbet se teszünk s csak azt várjuk, hogy a galamb sülvé repüljön a szánkba.”³⁾

„Kereskedésünk felemelése végett ne a monarchia körbeli vámok ellen keljünk ki, mert azt orvosolni éppen olyan bajos, mint a vénülést: hanem inkább magunk ellen, kik mindig ott akarunk változtani, ahol nem lehet; azon javításokat pedig, amelvek tőlünk függenek s melyek haszna bizonyos, nem eszközöljük. S ne mondjuk, általában a vámot kell eltörölni, hanem a külső vám nagy súlyát s ingadozó létét iparkodjunk megszüntetni.”⁴⁾

Széchenyi szerint másban kell keresni a magyar kereskedelem hátramaradásának okait, mégpedig nem külső tényezőkben, hanem saját magunkban: 1. „Rendelések feleslege”, vagyis ahol szóval nagyon sokan akarnak valamit elérni, ott ténylegesen alig termelnek valamit. 2. „Produktumaink szűke”, azaz úgyszólván semmi sincsen az országnak, amivel kereskedhet, de kizárólag tőle függ, hogy mindene legyen. 3. „Communicatiók rossz volta”; az utak csak úgy maradhatnak meg jó karban, ha az egész ország résztvesz a közmunkákban, de nálunk csak a legszegényebb sorsúak s azok fizetik a vámot is. 4. „Belső consumptio kis léte”, még a belfogvasztás is csekély, pedig ez a nemzetek gazdagságának a talpköve s ezért ennek a fejlesztésére kell elsősorban törekedni. „Lakiék Magyarországra lakosa kö s téglából épült és cseréppel fedett csinos házakban, evék kövér húst, igyék jó bort, ne járjon mindig pörén, nem kell akkor tengerpart, mert még magunk számára sem természetünk eleget. Ha idehaza feleslegben úszunk, szállítsuk akkor kincseinket tengerre. Legyen előbb magunk-

¹⁾ H. 112.

²⁾ H. 118.

³⁾ H. 122.

⁴⁾ H. 125.

nak elég s aztán másoknak." 5. „A szállítások, transito s vámok körüli bátorság hiánya": Az ország belsejének Fiumével szoros kapcsolatba kellene jönni, de Károlyvároth, ahová hajón lehetne az árut szállítani s onnan kocsival, nincs egy kötárház sem és nem is lehet építeni. A vám igazgatósága miatt nem lehet tudni, melyik a jövedelmezőbb termelési ág, mert a vámot bármikor megváltoztathatják. 6. „Kereskedői becsület s munkásság némely csorbái": Ha egyszer a becsületet elveszti a kereskedő, akkor nagyon nehéz azt visszaszerezni. Ugyanúgy az egész ország is elvesztheti jó hírét a külföld előtt. Az idegen kereskedők, akiket édesgetni kellene a magyar piacra, nem mernek idejönni, mert könnyen huszonötöt kaphatnak, vagy egyéb igazságtalanság érheti őket.)

„Csak tőlünk függ egyetértés s közmunkásság által új mozgást, új életet hozni kereskedésünkre" ²⁾ — mondja Széchenyi, de azt az egyet nem szabad elfeledni, hogyha a legmegfelelőbb tengerpartja volna is „még akkor sem lenne Hunniának nevezets kereskedése, míg szabadsági, birtoki, gazdasági s pénzbeli rendelkezései azon lépcsőn állanak, amilyenek állnak ma; ellenben ha ezek a természet törvényei szerint lennének kifejtve, még mai geográfiai állásában is, azaz hegyek által megszaggatott, vagy a Duna torkolaton más hatalom kezében lévő tengerpartja mellett is, legnevezetesebb kereskedése lehetne." ³⁾

Még a belső kereskedelem a legfejlettebb, de ez sem áll oly fokon, mint lennie kellene. Amit az ország egyik része nélkülöz, az megvan a másik helyen, ez a csereforgalom azonban csak a legszükségesebbekre korlátozódik s a vagyonos elem külföldről szerzi be szükségleteit. A külkereskedelmen a vámrendszer uralkodik, emiatt elenyésző az átmeneti kereskedelem is és az is főleg a görögök és cincárok kezén van. ⁴⁾

A magyar kereskedelem kifejlődésének legfőbb akadályául az egységes birodalmi vámrendszert tekintették, ennek elhárítására felmerült a német vámszövetséghez való csatlakozás terve is, amelyetől nagy eredményt vártak. Kossuth látva a vámszövetség hátrányait, szembeszáll a csatlakozás tervével s igyekszik kimutatni, hogy abból csakis hazánkra hátrányos viszony fejlődhetik ki. „Magyarország műiparos polgársága legnagyobb részben német s hogyha honunk a német vámszövetség tagjává lenne, a közel 40 millió német roppant morális súlyának természetes gravitációját a hazánkban német elem-

¹⁾ H. 129—139.

²⁾ H. 144.

³⁾ V. 169.

⁴⁾ F. M. L. I. 97.

nek támaszul nyujtaná: nincs Isten, ki a magyart az enyészettől megmenthetné.¹⁾

Anyagi eredménye sem lehetne a vámszövetségnek, sőt a magyar gyáripart örökre lehetetlenné tenné, Németországban elienben minél nagyobb és szabadabb piacot nyit a magyarság a német műiparnak, annál több gyár keletkezne a magyar gyáripar rovására.⁴⁾ A nyersterményekre nézve sem nyerne az ország, hanem inkább veszítené, mert nem lévén azok feldolgozására alkalmas ipartelepek, kénytelen volna oly áron exportálni azokat Németországba, amelyet kínál értük s nég a munkabért is elveszítené.³⁾ Az iparos városok lakosságának nagy része német, mégpedig olyan német, hogy a magyarosodásnak a legcsekélyebb jelét sem mutatja, a műipar teljesen német, a kereskedelem is az lényegileg, a német vámszövetséghez való csatlakozással természetesen még inkább azzá lenne. Így magyar városok, magyar műipar és magyar kereskedelem sohasem fejlődhetnének ki, hanem csak a német hatás erősödne.⁴⁾

A vámszövetség miatt elveszítené az ország Európa többi részét a magyar piacról, elsősorban Angliát, a szabad kereskedelem hívét. A nyers terményeket eddig is be lehetett vinni Németországba s így semmit sem nyerünk — mondja Kossuth, sőt megbénítjuk a hazai műipar kifejlődését, „mely hasznosabb, s biztosabb piacot nyújt a nyerstermékeknek, mint bármely külföldi szabad piac. A legszabadabb külkereskedés sem képes oly hatalmasan emelni a földművelést, mint mikép a belföldi manufacturális ipar virágzása által növelt belfogyasztás emeli. A legjobb külföldi piacot is elveszíthetjük, de a honi piac örökre sajátunk marad.”⁵⁾

Széchenyi is, Kossuth is a belső kereskedelem fejlesztését tartja fontosabbnak, a virágzó magyar iparon alapuló magyar kereskedelmet, ehhez azonban elsősorban a kereskedelmi érzéket kell a magyarságban kinevelni, a kereskedelmi ismereteket kell terjeszteni. 1830-ban létesíti Bibanco Gyula az első magyar kereskedelmi magániskolát,⁶⁾ amelynek mintájára több kereskedelmi tanfolyam is keletkezik az országban, de nem sok eredményt érnek el, mert a magyar kereskedők még a korszak vége felé is kevés kivétellel „csak kalmárok, vagy legfeljebb a bécsi s trieszti kereskedőknek faktorai, avagy aprólékos,

¹⁾ K. B. I. II. 257.

²⁾ K. B. I. II. 280.

³⁾ K. B. I. II. 262.

⁴⁾ K. B. I. II. 275.

⁵⁾ K. B. I. II. 259.

⁶⁾ Korniss: i. m. II. 415.

független tőzsérek.”¹⁾ Egy kereskedelmi társaság szükségességét hangoztatja Kossuth, hogy a magyar önálló kereskedelem csak lehetséges is legyen, hogy az a belső kereskedést az egész országra kiterjedő munkásságával a kellő fokra emelje, a Bécs és Trieszt által irányított külkereskedelemnek pedig önálló utakat nyisson. Ifj. Szabó Pál trieszti kereskedő indítványára 1844-ben meg is alakul a Magyar Kereskedelmi Társaság, de a szakszerű vezetés hiánya és a kereskedelmünket gátló egyéb körülmények közrejátszása, főleg a közlekedési nehézségek miatt, két évi működés után feloszlik.

A közlekedési viszonyoknak nagy szerepük volt a közgazdaság minden ágának az elmaradásában s ezért Széchenyi gazdasági politikájának egyik főpontja a közlekedés megjavítása volt. A szárazföldi utak közmunkákkal készültek s azokon a kényszerű munka inkább rontott, mint javított, ahogyan azt Széchenyi leírja a Hitelben. Az 1825/27-i országgyűlés elrendeli ugyan hogy Horvátországban a papi nemesek, decimalisták és a szabadosok is kötelesek hozzájárulni az utak javításához,²⁾ de sem ez, sem a közmunkák szabályozásáról alkotott 1844 : IX. t. c. nem sokat segített a régi helyzeten s a szárazföldi úton való közlekedés továbbra is az időjárás szeszélyességétől függött. A szabályozatlan folyókon úgyszólván lehetetlen a hajózás, vasútvonalak nincsenek az országban, pedig éppen a vízi és a vasúti közlekedés emelhetné a közgazdaság jelentőségét.

Széchenyi közlekedési programját a vízszabályozásokkal kezdi, mert a vízi utak adva vannak, csak hajózhatóvá kell azokat tenni. Főleg az ő agitációjának a következménye, hogy a törvényhozás is védelmébe veszi a vízi közlekedést s üdvös törvényekkel igyekszik azt előmozdítani. A csatornák és vasútak építésére alakuló magánvállalatokat állami támogatásban részesíti, megalkotja Széchenyi gondolatát a Lánchídat, ami szintén hozzátartozik közlekedési programjához, a vízi munkálatok költségeit azokra hárítja, akik abból előnyhöz jutnak, de gondoskodik a csatornák, védtöltések építése közben és a folyószabályozások által kárt szenvedett birtokosok kártalanításáról is. A már elvégzett munkálatok rongálását szigorú büntetéssel sújtja, a Duna és egyéb folyók szabályozására pedig bizottságot küld ki.³⁾

„A gőzhajónak Magyarország kereskedésére csodálatos befolyása lehet” — írja Széchenyi már 1831-ben.⁴⁾ Szükséges-

¹⁾ K. B. I. III. 194.

²⁾ 1827 : XXXII. t. c.

³⁾ 1827 : XXXIII., 1836 : XXV., 1836 : XXVI., 1840 : X., 1840 : XXXVIII., 1840. XXXIX., 1844. X. t. c.

⁴⁾ Sz. H. C. I. 24.

nek tartja ezért az összes folyók szabályozását és hajózhatóvá tételét, mégis a legnagyobb gondot a Dunára fordítja. Maga is látja, hogy külkereskedelmi szempontból nem a legkedvezőbb a Duna folyásiránya, de ezt is egy lehetőségnek tartja,¹⁾ amit ki kell használni, mert ehhez azután az egész ország hozzákapcsolható a mellékfolyók által. Kossuth ellenzi a dunai munkálatokat, mert szerinte „Magyarország külkereskedésére egy biztos jövőendő nem a Szulinánál rekeszre tehető Fekete, hanem az Adriai tengerről int. Tengerhez magyar! homokod porából s fekete sarad ragadalmaiból! Tengerhez magyar!“²⁾ — kiáltja bele a magyar köztudatba. — A magyar tengerpart ápolása és az odajutás megkönnyítése Széchenynek is programja, csak hogy ezt magábanvéve egy kenyérmorzsának tartja, amelyért azonban szintén harcolni kell.³⁾ A kormány 1845-ben közlekedési ügyosztályt állít fel a helytartótanács kebelében s Széchenyi az új szerv elé terjesztett javaslatában is szükségesnek látja a többi között Fiuméhez vezető út kiépítését is. Budapestről kiindulva az ország határáig 4—6 közlekedési sugár felállítását tervezi, amelynek végső pontjai: Bécs, Fiume, Arad és Kassa lennének.⁴⁾

Úgy tervezi, hogy lehetőleg vasútak vezessenek ezeken az útvonalakon, mint amelyeken a legbiztosabb a közlekedés. A kormány az örökös tartományokban már 1836-ban megkezdte a vasútvonalak kiépítését, Magyarországon azonban inkább megakadályozni igyekezett azokat. Az első vasútvonalak mégis kiépültek Pesttől Szolnokig és Vácig 1846, illetőleg 1847-ben, de ezek elenyészőek voltak s még 1848-ban is csak 181 km. hosszú vasútvonalunk van. A legnagyobb baj az, hogy magántársaságok alakultak a vasútak építésére, amelyek tett helyett nem egyszer egymással veszekedtek, mivel egy vonal kiépítésére több társaság is keletkezett. Végre az 1847/48-i országgyűlés állami kezelésbe veszi az egész közlekedésügyet és a minisztérium hatáskörébe utalja azt. Felhatalmazza a törvényhozás a minisztériumot, hogy hat vasútvonalat létesítsen, abból is a fiumeinek az építését kezdje meg legelőször, a közlekedésügy rendezésére 10 millió forintot biztosítanak, 8 milliót vasútakra, 2 milliót pedig a vízszabályozásokra, a felügyeletet az ország összes útvonalain a minisztérium gyakorolja.⁵⁾

A gazdasági élet terén is nagy haladást mutat a reformkorban Magyarország, ha ez a haladás egyelőre nem is nyer pozitív eredményekben szembetűnő kifejezést. A rendiség gaz-

¹⁾ Sz. H. C. II. 324.

²⁾ K. B. I. III. 415.

³⁾ Sz. H. C. II. 333.

⁴⁾ Sz. H. C. II. 320.

⁵⁾ 1848 : XXX. t. c.

dasági intézményei helyett lerakta a modern gazdasági kultúra alapjait s minden téren megteremtette azt a bázist, amelyen az új Magyarország közgazdasága felépülhet s elérheti azt a nívót, melyen természeti adottságai folytán állnia kell.

Bíraskodás.

A reformországgyűlések során az igazságszolgáltatás gyökeres megreformálására is törekedtek egyes szabadelvű követek, teljesen újjá kívánták alakítani a jogszolgáltatás elavult formáját, a nagy többség ellenállásán azonban megghiúsultak ezek a kísérletek. Már Széchenyi is követeli a Stádiumban a bíraskodási rendszer megváltoztatását, majd Kossuth lesz az igazságügyi reform szószólója, de még így sem mutathat fel a reformkor a bíraskodás terén jelentős eredményt. Megvalósított ugyan a reformkor e téren is egyes reformokat, amelyek az előző korról szemben nagy haladást mutattak, de ezek még mindig csak a régi bíraskodási rendszer megjavítására irányultak és nem a teljes átalakulásra. Csupán a sajtóvétségek elbírálására felállított esküdtszék jelenthetne haladást, a minisztérium azonban nem adta ki az erre vonatkozó rendeletet és így ez az egyetlen tényleges reform sem lépett életbe.

Az igazságszolgáltatás alapját a Corpus Juris Hungariciben összefoglalt írott és szokásbeli törvények képezték. A magyar törvénykönyv első része a Hármaskönyv, mely csak Erdélyben bír törvényerővel, de a hosszú gyakorlat alapján Magyarországon is szokásjoggá vált, a második rész pedig a királyi dekretumokat és az országgyűlési határozatokat foglalja magában. A Corpusban lévő törvények az egész országra nézve kötelező erővel bírnak, ezeken kívül azonban vannak olyan törvények is, melyek csupán egyes autonóm területekre, vagy egyes társadalmi rétegekre vonatkoznak. Ilyenek a városi és vármegyei statutumok, a tárnoki törvények, a jászok és kunok törvényei és az egyházi törvények, az u. n. kánon jog.¹⁾

Egységes törvénykönyv még nincs e korban, mert sem a magánjogi, sem a büntetőtörvények nincsenek összefoglalva, hanem szétszórva találhatók meg az egyes országgyűlések által hozott határozatok között. A polgári perrendtartás összefoglalására történtek ugyan kísérletek, van néhány erre vonatkozó kézikönyv, de ezek nem megfelelőek. A büntető törv-

¹⁾ F. St. III. 105.

nyek emellett még hiányosak is és sok tekintetben elavultak, ami nagyon megnehezítette az igazságszolgáltatás munkáját. A polgári törvénykönyv hiányait már Mária Terézia igyekezett kipótolni a kúriai ítéleteknek az összeállításával. „Decisiones et Praejudicia Curiae Regiae” címen 1800-ban került nyomtatás alá ez a törvénykönyv s azóta irányadó mindazokra az ügyekre nézve, amelyekről a törvényhozás külön nem intézkedik. A büntető törvénykönyv és az azzal kapcsolatban lévő büntető és javító rendszer kidolgozására már az 1825/27-i országgyűlés is és ez 1840-ben tett jelentést munkájáról. Ekkor egy újabb bizottságot küldtek ki az előző választmány által javasolt büntető törvénykönyv tökéletesítésére, a külföldi büntető és javító rendszer tanulmányozására.¹⁾

Ezen törvények alapján folyt a reformkorban az igazságszolgáltatás, melynek szervei háromfélék: csupán elsőfokú, elsőfokú és fellebbviteli és tiszta fellebbviteli bíróságok. Elsőfokú bíróságok: a szolgabírói szék, az alispáni szék, a kerületi törvényszék, a királyi városi törvényszék, a jász-kun helységek törvényszékei, a hajdúvárosi szék, a szepesi városok törvényszékei, a tenger melléki törvényszékek, a községi, rendezett tanácsú városi és nemesi községi bíróság, a váltótörvényszék, a bányatörvényszék, a szentszék és végül a vásári bíróság.

A szolgabírói szék elsőfokú bíróság a nemesek, azonkívül oly jobbágyok polgári ügyeiben, akiknek a földesura nem állít fel úriszéket. Büntető ügyek nem tartoznak hatáskörébe. Adósági szóbeli perekben 1840-ig csak 60 forint értékig ítélezhetett, ekkor terjesztették ki hatáskörét a 200 forintig terjedő követelésekre is, sőt az adós egyenes kívánságára meghatározatlan összegű keresetekben is hozhat ítéletet.²⁾ Írott perekben a 200 forinttól 3000 forint értékig terjedő követelésekben illetékes. A szolgabírói szék két tagból áll: elnöke a szolgabíró, tagja egy esküdt. Ítéleteit a megyei törvényszékre, innen pedig a királyi táblára lehet megfellebbezni.

Az alispáni szék hatáskörébe ugyancsak polgári ügyek tartoznak s fenyítő ügyekben ez sem ítél. Elnöke az alispán, tagjai egy szolgabíró és egy esküdt. A fellebbezés innen is a megyei törvényszékre és innen a királyi táblára történik, kivéve a visszahelyeztetési pereket, melyekben az egyik fél kívánságára az udvari kancelláriához is lehet fellebbezni.³⁾

A kerületi törvényszékek elsőfokú polgári bíróságok, a nádor és az ítélőmesterek egykori hatáskörével bírnak. Az elnökön kívül hat táblabíróból állnak, akik közül ítélethoza-

¹⁾ 1827 : VIII., 1840 : V. t. c.

²⁾ 1836 : XX. t. c., 1840 : XI. t. c.

³⁾ F. M. L. I. 186.

talra legalább négynek a jelenléte szükséges. Debrecen, Eperjes, Nagyszombat, Kőszeg és Zágráb az öt kerületi törvényszék székhelye. A fellebbezési fórumok minden ügyben a királyi tábla és a hétszemélyes tábla.¹⁾

A királyi városok törvényszéke a város polgárainak egymás elleni, idegen által városi polgár ellen indított, valamint polgári ügyben kebelbeli nemes ellen is elsőfokú bíróság. A város polgáraival szemben büntető úton is bíraskodik első fokon. A fellebbezés polgári ügyekben a tárnoki, vagy a személynői törvényszékre történik, büntetőügyekben és a protestánsok válópereiben pedig a főítélőszékre.²⁾

A jász-kun helységek törvényszékei a helység lakosainak polgári ügyeiben elsőfokú bíróságok, honnan a kerületi kapitányi és a hármaskerületi törvényszékekre, végső fokon a nádori székre lehet fellebbezni. Büntető ügyekben a kapitányi szék az első fórum.³⁾ Hasonló jellegűek a hajdúvárosi székek, különbség csupán az utolsó fellebbezési ítélőszéken van, t. i. itt mind a polgári, mind a fenyítő ügyekben a kerületi törvényszék után a királyi és hétszemélyes tábla mond végső fokon ítéletet. A szepesi városok törvényszékei polgári perekre, a kerületi törvényszék büntető perekre vonatkozóan elsőfokú bíróság, másod és harmad fokon az adminisztrátori és a személynői törvényszék, illetőleg a királyi főítélőszék ítélkezik.

A fiumei kerületben polgári perekben — váltó és tenge-részeti ügyek kivételével — a városi és kerületi bíróság illetékes, mely egy kapitányi és négy igazgató bíróból áll. Fellebbezni a kapitányi törvényszékre s innen a hétszemélyes táblára lehet.⁴⁾

A községi bíró két előjáróval képezi a községi bíróságot, mely szóbeli perekben 12 forint értékű keresetekben ítélezhetik és határozatát az úriszékre lehet megfellebbezni. Rendezett tanácsú városokban a bíró két tanácsbelivel 60 forint értéket felül nem muló polgári perben hozhat döntést, ugyanilyen értékig ítélezhet a rendezett tanáccsal nem bíró nemesi községek főhadnagya is, a fellebbezési fórum mindkét esetben a vármegyei törvényszék.⁵⁾

A váltótörvényszékek mindennemű váltóügy elbírálására szolgálnak, székhelyeik: Pest, Pozsony, Sopron, Károlyvár, Arad, Debrecen, Eperjes és Fiume. Tagjai az elnökön kívül két bíró és két, velük egyenlő szavazati joggal rendelkező kereskedői ülnök, akik közül legalább három tag jelenléte szüksé-

¹⁾ F. St. II. 111.

²⁾ F. St. III. 112.

³⁾ F. M. L. I. 187.

⁴⁾ 1836 : XIX. t. c.

⁵⁾ 1836 : XX. t. c.

ges az ítélelhozatalra. A pesti váltótörvénysszékek négy kereskedői ülnök és hat bíró a tagja, hogy szükség esetén 2—3 tanácsban is bíraskodhasson. Váltóhamisítási ügyekben csak a hamisítás tényének a megállapítása tartozik a váltótörvénysszék hatáskörébe, a büntető eljárás lefolytatására már a rendes bíróságok illetékesek. A pesti váltófeltörvénysszékhez történik a fellebbezés, kivéve a fiúmei váltókereskedési és tengeri törvénysszéket, mely a magyar tengeremelléki kormány hatáskörébe tartozik.¹⁾

Bányászati ügyekben a helyettes bányaszékek az elsőfokú bíróságok, fellebbezési fórum a négy kerületi bányatörvénysszék, innen a királyi és hétszemélyes táblára lehet fellebbezni, ahol egy-egy bányaügyi előadó működik.

A szentszék nem tartozik szorosán a világi bíraskodáshoz, de itt is meg kell említenünk, mert házassági, hamis esküvési és végrendeleti ügyekben világiakra nézve is ítél. Házassági ügyekben még akkor is illetékes a szentszék, ha csak a házastársak egyike katolikus. Kanonokok és szentszéki bírók alkotják.²⁾

A vásári bíróságok csak az országos és heti vásárok alkalmával működnek s a vásáron történt adásvételi és nitelzési csalások, szerződösszegések, stb. bírálására szolgálnak. A szabad királyi és rendezett tanácsú városokban az elnök négy tanácsbeli és a jegyző alkotják a vásári bíróságot, a községekben pedig a földesúr, a szolgabíró és egy esküdt. Az előforduló ügyeket még a vásár tartama alatt el kell bírálni, sőt az ítéletet is végre kell hajtani az elmarasztaltnak a vásári bíróság hatáskörébe tartozó ingóságainak az elárverezése útján. A határozat ellen nincs helye fellebbezésnek, de az ítélettel elégedetlen fél a per tárgyára és az abból származott kár megtérítésére vonatkozóan keresettel fordulhat a rendes bíróságokhoz, s ezért a vásári bíróságoknak minden ügyről jegyzőkönyvet kell vezetniök, hogy az szükség esetén az illetékes törvénysszékek rendelkezésére álljon.³⁾

Elsőfokú és fellebbezési törvénysszékek: az úriszék, a megyei törvénysszék, a fiúmei kapitányi törvénysszék, a nádori ítélőszék és a királyi tábla.

Az úriszék amellott, hogy a községi bíróságokkal szemben fellebbezési fórum, jobbágy és földesúr, valamint jobbágy és idegen között felmerülő ügyekben elsőfokú bíróság. Az igazságszolgáltatás a földesúr nevében és az ő költségén történik. A korszak elején bármily perben a földesúr és tisztjei, vagy azok helyett a meghívott törvénytudó tisztviselők alkoták az

¹⁾ 1840 : XV., 1844 : VI. t. c.

²⁾ F. St. III. 113.

³⁾ 1836 : XVIII. t. c.

úriszéket a szolgabíró és egy esküdt törvényes felügyelete alatt. Az 1832/36-i országgyűlés határozata folytán földesúr és jobbágys közötti perben sem a földesúr, sem tisztjei elnök, illetőleg közbíró nem lehetnek, hanem elnöknek egy táblabíró, tagoknak pedig a törvénykezésben járatos egyéneket kell meghívnia a földesúrnak.¹⁾ Ha a meghívottak között oly megyei tisztviselő is szerepel, aki a megyei törvényszéknek tagja és az ügy fellebbezés folytán idekerül, akkor az illető itt már nem vehet részt a tárgyalásban. Földesúr és jobbágys közötti perben a szolgabíró és az esküdtön kívül még a megyei ügyész is jelen van a törvényes ellenőrzés céljából.

A jobbágys úrbéri panaszát először a földesúrnak köteles bejelenteni és ha ott 15 nap alatt nem nyer orvoslást, akkor fordulhat a megyei hatóságokhoz, ahol a vizsgáló tisztviselőnek először békés úton kell igyekeznie az ügyet elintézni. Amennyiben ez nem sikerül, úgy a megye felszólítja a földesúrat az úriszék összehívására, és ha ő a kitűzött határidőn belül nem teljesíti köteleességét, a megyei közgyűlés hívja össze azt és nevezi ki tagjait. Ily esetekben is a földesúr viseli az úriszék költségeit, amelyek alól csak igazolt szegénység esetén menthető fel.

Ha az úriszék előtt folyó polgári perek kiváltságából és általában az urbértől különböző jogokból folynak, vagy az urbéri szerződés megsemmítésére irányulnak, akkor azokat a rendes bírósághoz kell áttenni és a főtélőszékig lehet felvinni. Urbéri tárgyú és urbéri szerződésből eredő perekben az úriszék illetékes, melynek ítéleteit a vármegyei törvényszékre, innen a helytartótanácsához és a kancelláriához lehet fellebbezni. Büntetőügyben csak a pallosjoggal bíró uradalmakban ítélik az úriszék felett az úriszék, ily perekben azonban csak akkor fellebbezhet a jobbágys a megyei törvényszékre és a főtélőszékre, ha az elkövetett vétségben nemes ember volt a bűntársa, vagy ha a megyei ügyész hivatalból köteles fellebbezni.

Nem szükséges az úriszék összehívása, ha kétségtelenül behizonyosodik, hogy a jobbágys elmulasztotta szerződésbeli köteleességének teljesítését, mert akkor a földesúr a helyi hatóság jelenlétében maga is kényszerítheti engedetlen jobbágysát tartozásainak teljesítésére — testi fenyegetés alkalmazása nélkül. Ugyancsak úriszék tartása nélkül helyezhető vissza jogaiba az urbéri haszonvételeiből igazságtalanul kizárt jobbágys is.²⁾

A megyei törvényszék a megyebeli nemesekkel és a pallosjoggal nem bíró uradalmak jobbágysaival szemben elsőfokú büntető bíróság, a protestánsok válopereiben ugyancsak elsőfokú

¹⁾ 1836 : X. t. c.

²⁾ F. St. III. 110.

ítélőszék, a már említett polgári és büntető ügyekben pedig fellebbezési fórum. Elnöke a főispán, távollétében valamelyik alispán, vagy a főispán által kinevezett, vagy a közgyűlés által választott táblabíró, tagja a négy táblabíró, egy szolgabíró és egy esküdt. Szabály szerint évenként négyszer kellene összeülnie, de a perek torlódása miatt többször is szükség van rendkívüli törvényszék tartására. Egyes vármegyékben éppen emiatt állandó törvényszékek működnek.¹⁾

A fiumei kapitányi törvényszék kebelbeli nemesek polgári ügyeiben és büntetőügyekben elsőfokú ítélőszék, nem nemesek polgári ügyeiben pedig másodfokú. Elnöke a kerületi kapitány, tagja hat patricius tanácsos.²⁾

A nádori törvényszék a jász-kun törvényszékekkel szemben legmagasabb fellebbezési bíróság. Első fokon ítél a vármegyék határvillongási pereiben. A jász- és kun törvényszékekről mind a polgári, mind a büntető ügyek csak akkor vihetők fel a hétszemélyes tábláig, ha a nádori méltóság nincs betöltve.³⁾

A királyi tábla a főítélőszékhez tartozik ugyan, de e csoportba kell sorolnunk, mivel a fellebezett perekon kívül számos ügy első fokon tartozik a hatáskörébe. Elnöke a királyi személynök, tagjai: két praelatus, két táblabíró, az alnádor, alországbíró, négy ítélőmester, akik közül egyet-egyet a nádor és az országbíró nevez ki, kettőt pedig a személynök, azonkívül 12 táblai ülnök, a királyi ügyek igazgatója (koronaügyész) és a bányaugyi előadó. Mind az első fokú, mind a fellebezett perekben 9 tagú tanácsban ítélkeznek. A királyi táblával egyenrangú Horvátországban a Zágrábban székelő báni tábla, melynek elnöke a horvát bán, tagja öt táblabíró és egy ítélőmester.⁴⁾

Csupán fellebbezési bíróságok a királyi személynöki törvényszék, a tárnoki törvényszék és a királyi főítélőszék, az excelsa curia regia, két osztálya.

A királyi személynöki törvényszék tárgyalja a személynöki városok törvényszékeiről felkerült ügyeket, mint legfelsőbb fórum. Elnöke a királyi személynök, tagjai a személynöki bírák. A tárnoki városok törvényszékeire nézve az évenként egyszer Budán összeülő tárnokszék a közvetlen felettes hatóság. A 300 forinton felüli polgári kereseteket innen még a hétszemélyes táblára is meg lehet fellebbezni. A tárnoki törvényszék elnöke a főtárnokmester, tagjai a tárnoki városok képviselői.

Az ország legfőbb bírósága a királyi főítélőszék, melynek

¹⁾ F. St. III. 111.

²⁾ 1836 : XIX. t. c.

³⁾ F. M. L. I. 112.

⁴⁾ F. St. III. 114.

három önálló hatáskörű osztálya van: a váltófeltörvényszék, a királyi tábla és a hétszemélyes tábla. A királyi tábla --- mint láttuk --- első fokon is ítél. A váltófeltörvényszék Pesten székel s az elnökön kívül hat tagból áll, akiknek a számát a király bármikor felemelheti, ha a szükség úgy kívánja.¹⁾ Az elnökön kívül négy tag jelenléte szükséges az ítélelhozatalra. A magyar tengeremléki kormány, mint váltófeltörvényszék, az elnökön kívül négy bíróból és két kereskedői ülnökből áll.²⁾ Mindkét helyről a hétszemélyes táblához lehet fellebbezni, ahol két külön váltóügyi előadó van. A hétszemélyes tábla néhány kivétellel az ország összes törvényszékeire a legfelsőbb fellebbezési fórum. Elnöke a nádor, tagjainak száma 1842-ben husz, öt a főpapi, hét a mágnási és nyolc a nemesi rendből. Ítélelhozatalra 11 hétszemélyes jelenléte szükséges. A váltóügyosztály hetes tanácsban állandóan bíraskodik, a többi osztályok megtartják a törvénykezési szüneteket.³⁾

Az igazságszolgáltatás megreformálására, mint már említettük, történtek kísérletek. Az iránelvek, amelvek szerint a bíraskodási rendszert meg akarták változtatni, általában a következők voltak: a bíróságok újjászervezése s ezzel kapcsolatban az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elkülönítése, a bíraskodás menetének meggyorsítása, a fellebbezési rendszer megváltoztatása és a törvénykezési szünetek megszüntetése, a bírói eljárás nyilvánossá tétele, a védelemjognak a nem nemesekre való általános kiterjesztése, a bírói ítéleteknek törvény szerinti megindoklása és --- mint egyik legfontosabb követelmény --- a büntető és javító rendszer újjáalakítása.

A kor szabadelvű felfogása szerint az igazságszolgáltatás szervei teljesen elavultak, azok helyébe újakat kell állítani s a bíróságok újjászervezését elsősorban is a szolgabírói, az alispáni és a vármegyei törvényszékek megszüntetésével, illetőleg átalakításával kell megkezdeni. Ezek azok a bíróságok, amelveknél a legtöbb tévedés fordul elő, a közigazgatás munkájában való nagy elfoglaltságuk miatt a lelassúbb az eljárás és --- éppen a törvénykezésre fordítható kevés idő miatt --- legjobban kifejlődött a bírói önkényeskedés. A munkában „kifáradt alispán nem éppen a leenyugalmasabb kebellet foglalhat helyet az elnöki székbén“ és ekkor, hogv gyorsabban haladón, „egv kis szelíd kinfagvatással“ igyekszik minél előbb „elintézni“ az eléje kerülő vádlottat.⁴⁾ Az országos választmány és az alsó tábla nagy része ezért többször is kifejezi annak szükségességét, hogy a közigazgatás és az igazságszolgáltatás el-á-

¹⁾ 1840:XV. t. c.

²⁾ 1844:VI. t. c.

³⁾ F. St. III. 114.

⁴⁾ K. B. I. II. 16.

lasztását a vármegyékben is keresztül kell vinni, az említett bíróságokat meg kell szüntetni s helyükbe állandó törvényszékeket kell állítani, de mégis fennmaradt az egész korszakon át a megyei bíraskodás.

„A vérhatalmat gyakorló úriszék” — amint Kossuth nevezi — szintén nem felelhet meg a követelményeinek s ezért már az 1832/36-i országgyűlésen felmerül az úriszék eltörlésének a kérdése s ha nem is következhetett ekkor még be, mégis jelentős engedmények történtek a nem nemesek javára. Azonkívül, hogy a földesúr a maga és a jobbágya közötti perben nem bíraskodhat, a nemtelenek ügyét szolgálja az a határozat is, hogy az úriszék és a fellebbviteli fórumok is törvényes okokkal kötelesek támogatni az ítéletet ¹⁾ és az a határozat is, hogy a nem nemesek, akár földesúri hatalom alatt állanak, akár nem, a saját felperességük mellett bárki ellen pert indíthatnak. ²⁾ Az 1847/48-i országgyűlés a jobbágyság felszabadításával az úriszéket is megszüntette s az eddig idetartozó ügyeket a szolgabírói, illetőleg a megyei törvényszék elé utalta. ³⁾

Szóba került a felsőbb törvényszékek szervezetének a megváltoztatása is, főként a királyi táblának első fokon való bíraskodását kifogásolták, mert még a fellebbezett ügyeket sem tudták idejében letárgyalni, de változás nem történt itt sem.

Az úriszéknél elrendelték a tárgyalást megelőző békéltetési eljárás megkísérlését, az állandó békebíróságok felállítása azonban meghiúsult már a rendek ellenállásán, mivel ebben a rendi jogok megsértésének lehetőségét látták. Egyébként is a nemesi kiváltságok megvédése volt a legfőbb szempont a rendek előtt a bíraskodási rendszer megváltoztatásában s ezen csak a szóbeli perek bíróságairól, a váltótörvényszékekről és a csődeljárásról alkotott törvények ejtettek némileg csorbát. A szóbeli perek bíróságainak az illetékességét egyaránt kiterjesztették mindenkire. ⁴⁾ A váltótörvényszékeknek ugyan nem volt köteles magát alávetni a birtokos nemes, de mégis kényszer volt azt megtenni, ha kölcsönt akart felvenni. A csődeljárást is éppen úgy folttatták le a nemesek ellen is, mint a nem nemesek ellen, a városokban a városi tanács, a megyékben a megyei törvényszék volt erre illetékes. ⁵⁾

A törvénykezés egyik nagy hibája a lassú eljárás, aminek okát Fényes a rendszerben látja. A váltótörvényszékeken, a kerületi törvényszékeken a főítélőszéken kívül nincsenek állandó

¹⁾ 1836 : X. t. c.

²⁾ 1836 : XIII. t. c.

³⁾ 1848 : IX. t. c.

⁴⁾ 1836 : XX. t. c.

⁵⁾ 1840 : XXII. t. c.

törvényszékeink, de még az említettek közül is csak a váltó-törvényszékek működnek folytonosan, mert a többiek az évi négy rendes törvényszüneten kívül még rendkívüli szüneteket is tartanak az országgyűlések és nemesi felkelések idején, ez utóbbi szünet ugyan már csak elvileg állott fenn. Nincsenek külön polgári és külön büntető törvényszékek, aminek hiánya a felső bíróságok működésén érezhető, mert azok a polgári ügyek mellőzésével mindig a büntetőügyeket tárgyalják le előbb. A lassú munka mellett felhalmozódott perek közül is először mindig az előkelőbbek pereit veszik tárgyalás alá, a szegényebbek ügyei pedig sokszor évekig hevernek anélkül, hogy bármilyen intézkedés is történnék bennük. Igen sokszor új fórumot is meg kell járnia egy-egy pernek, míg végső fokon döntenek benne,¹⁾ még pedig „a csekélyebb értékű és könnyen tisztába hozható kereseteknek legtöbb, a legbonyolódottabb, egész könyv és levéltárakat kívánó királyi táblai, életet és jószágot veszélyeztető pereknek pedig legkevesebb fórumon kell keresztül menni.”²⁾

A törvénykezési szünetek megszüntetésére történtek ugyan intézkedések, de ezekkel sem lehetett a késedelmeknek elejét venni. Már az 1831-i országgyűlés kimondja, hogy a következő országgyűlés alatt a báni és a királyi tábla kivételével az összes egyházi és világi bíróságok kötelesek a rendes törvénykezési időben mind az első fokú, mind a fellebbezett ügyekben ítéletet hozni és azt végrehajtani. A hivatalból indított büntető és a válopereket pedig még a hétszemélyes táblának is tárgyalás alá kell vennie.³⁾ Az 1832/36-i országgyűlés már a báni táblát és a királyi főítélőszéket is kötelezi az országgyűlés tartama alatti bíraskodásra, a peres eljárás gyorsítására nézve azt is elrendeli, hogy a királyi tábla a törvényhozási időn kívül is állandóan két tanácsban bíraskodjék a fellebbezett perekben.⁴⁾ Ugyancsak az igazságszolgáltatás gyorsítását segítette elő az a rendelkezés is, hogy a hétszemélyes tábla a husvét utáni törvényszakban is tartozik bíraskodni,⁵⁾ mert eddig csak váltóügyekben tárgyalta ekkor a hétszemélyes tábla egyik osztálya.⁶⁾

A bírói ítéleteknek a törvény betűjével való megindoklása is állandó tárgyát képezte a szabadelvű követeléseknek s ezt a polgári perekre nézve el is rendelte az 1836 : XVI. t. c. a büntető perekre vonatkozóan azonban a nyilvános tárgyalás

¹⁾ F. M. L. I. 190.

²⁾ F. St. III. 119.

³⁾ 1830 : VI. t. c.

⁴⁾ 1836 : XLV. t. c.

⁵⁾ 1844 : VIII. t. c.

⁶⁾ 1840 : XV. t. c.

biztosításával és a védelemjog kiterjesztésével együtt továbbra is nyílt kérdés maradt, melynek megoldása nélkül lehetetlen volt keresztülvinni a büntetőjogi rendszer gyökeres átalakítását. Főleg a bírói önkényeskedés ellen szóaltak fel, mert a nyilvánosság és a védelemjog hiányában a nemtelenekkel szemben törvénytelen kínzásokat alkalmaztak.

Pedig Magyarország egyike volt azon országoknak, melyekben a leghamarabb eltörölték a kínvallatást,¹⁾ de valójában a tortúra alkalmazása nem szűnt meg, mert „a tortúra él és uralkodik csaknem mindenütt az egész honban.” A kínzókamrák eltűntek ugyan, ám „a bot és a korbács, mely oly lármás szerepet játszik a kínvallatásoknál”, és amely „minden tagadó szónál a vallatottnak válla közé repül, vagy éppen künn a deresen üzi hatalmát a „számlálatlan” tizenkettőig”, és „az a kötél, mellyel karjait hátraszorítják a vallatottnak, míg kidüllednek a kintől szemei”, meg a bakbahúzás, gúzsba-kötés, „a csavaros kis acélgvűrű, melybe a két hüvelvkujjat szokták szorítani” és még sok más vallatási mód, mind divatban vannak.²⁾ Főképpen a megyei bírászkodás eszköze a bot, ahol „a szolgabírók és szolgabírácskák hatalmuk egész auctoritását a botban képzelik.”³⁾ „Pedig ha van büntetés, melynek a becsstelenség már fogalmában benn foglaltatik: ilven kétségtelenül a botbüntetés, mely az embert az oktalan állat fokára süllyeszti s az egész emberi nem méltóságát sérti, amit tenni nem szabad.”⁴⁾ És nem is célravezető a botbüntetés, mert csak lealacsonyítja a bűnöst s a javítás helyett még rosszabbá teszi, sőt morális hatása is alig van, mivel „az erős testalkatú dacos magyar köznép a pálcabüntetésnek püsszen-tés nélküli kiszenvetését bravúrnak tekinti.”⁵⁾ Egvesek abban látják a botbüntetés szigorú alkalmazásának az okát, hogy a lassú bírászkodás folyamán „a bíróban elvész az ember és annyi sok gazemberrel van dolga, hogy végre hinni szokja, mindenki gazember, kivel dolga van.”⁶⁾ Így folyton csak a bűnöst keresik, pedig „nyomozó bírónak az Isten és a lelkiismerete előtt nem az a feladata, hogy vétkezt, hanem, hogy igazságot süssön ki.”⁷⁾

A büntetőjogi törvénykezés szomorú jelenségei magából a rendszerből származnak s ezért — a kor felfogása szerint — a jog és igazság nevében követelt orvoslásnak is az egész bün-

1) 1792 : XLII. t. c.

2) K. B. I. II. 13.

3) K. B. I. II. 42.

4) K. B. I. II. 77.

5) F. St. III. 123.

6) K. B. I. II. 15.

7) K. B. I. II. 80.

tető eljárás gyökeres átalakításával kell megindulnia. „De a munka nehéz, mert egyetlen alapelvben századok sora rejtezik. A kerékvágásból, melybe egyetlen alapelv büntetőjogi helyzetünket belesodorja, évek, meg évek hosszú sora sem képes kisodorni.“¹⁾ Ilyen alapelvek, melyek a büntető eljárás hibáit kiküszöbölhetik: a törvényellenes atrocitások megszüntetésére a nyilvánosság visszaállítása, a bírói önkényeskedés elhárítására és a törvény előtti egyenlőség megközelítésére a védelemjog kiterjesztése, az igazságszolgáltatási rendszer kiegyensúlyozására nézve pedig az esküdtszék felállítása.

A törvénykezés nyilvánossága nem is törvény, hanem csak szokásjog alapján szűnt meg s egyes megyékben még mindig nyilvánosak a tárgyalások.²⁾ A nyilvánosságnak a büntető törvénykezésre való hatása igen nagy, mert a bírácoknak a közönség kritikája miatt jobban meg kell fontolniaok ítéleteiket s nem szabhatnak ki törvényellenes büntetéseket. A bíróságok tekintélye is emelkedne a közönség bírálata folytán, mert így csak törvényes okokkal alátámasztott ítéleteket hozmának, azokat pedig az objektív kritika mindig elismerné.

A védelmi és egyben a fellebbezési jognak a kiterjesztése volna a büntetőjog reformjának a második lényeges alapelve, mert igazságtalan — állapítja meg Kossuth — „hogymagunk egy óriási fogság ellen a hétszemélyes tábláig appellálhatunk, nemtelen polgártársunk ellenben csak akkor, midőnm halálra ítéltetett, s a királyi táblához is csak 3 éves fogság s egyszeri 100 bot esetében; ez szennvfolt nemzeti lobogónkon, melyet nem siethetünk eléggé letörölni.“³⁾ A nemes a fogságot és a halált kivéve, ment minden testi büntetéstől s még azok ellen is sok fórumon védelmezheti magát,⁴⁾ a nemtelent ugyanazon vétékért szigorúbban büntetik s a védelméről sem gondoskodhat. Pedigm „az örök igazság szerint nem a szegény tudatlant, neveletlent, állati indulatút kell keményebben büntetni. hanem azt, ki nagyobb vagyon után. jobb nevelés s tanulás által köteles volna szenvedelmet zablában tartani s a törvényt semmiben át nem hágni.“⁵⁾ Nincs oly törvény, mely a büntetőjogilag vádlottaktól a védelmet megtagadná, s így amint megvan minden megvében a vádló főügyész, az egyik alügyésznek védőnek kellene lennie, hogvm az ügyésszel szemben előterjeszthesse a védelem szempontjából szükséges adatokat, amiket az igazság felderítésére elengedhetetlennek lát. Kötelességévé

¹⁾ K. B. I. II. 96.

²⁾ K. B. I. II. II. 17. ,

³⁾ K. B. I. II. 101.

⁴⁾ St. 149.

⁵⁾ St. 142,

kellene tenni a periratok áttanulmányozását, a mentőtanúkról való gondoskodást és a per eldöntésének a siettetését.¹⁾

A harmadik lényeges alapelv az esküdtszékek felállítása, amiket oly fontosnak tart Kossuth, hogy azok nélkül el sem tudja képzelni az új büntetőjogi reformot. Még akkor is korszakalkotó lehetne ez a bíráskodás terén, ha a „jurylajstrom alkotmányunk mostani állása szerint a kiváltságos osztályokon kívül csupán a szabados mezővárosok előkelőbbjeire, akár adómaximumi kvalifikációval, akár pedig évenkénti népválasztás emantiojával” terjedne ki.²⁾ Az esküdtszékek felállításán alapult az 1840-ben kiküldött országos választmány munkája is, de annak megvalósítása egyedül a sajtóvétségek elbírálására vonatkozóan sikerült, — az is csak elvileg.

Meghiúsult az új börtönrendszer felállítása is, amely még megvalósulása esetén sem lehetett volna maradandó értékű, mert nem tisztázódott az a kérdés, hogy milyen büntetőrendszeren alapuljanak az új fogházak. Két terv is merült fel a fogházrendszerrel kapcsolatban, az egyik a báró Eötvös József és Lukács Móric által javasolt „hallgató rendszer”, a másik Szemere Bertalan „magánrendszere”. Az országgyűlés az utóbbit fogadta el s négy nagy kerületi börtön építésével a régi rendszert akarta fokozatosan megjavítani, de anyagi okok miatt ez sem valósulhatott meg, pedig „a javítás is nagy nyereség lett volna az országra, melynek legtöbb börtönei nem a javulás, hanem a végképi elkorcsosulás iskolái s bünfészkei volnának.”³⁾

Ezekből a tervekben láthatjuk, hogy az a haladás, amely a törvénykezés terén történt, a felmerült kívánságokhoz képest igen csekély. Holott — ha a Kossuth által hirdetett reformok nem is — csak az országos választmány munkálatai megvalósulhattak volna, akkor ez a fejlődés korszakalkotó volna a magyar igazságszolgáltatás történetében.

*

„Sokan azt gondolják, Magyarország volt, én azt szeretem hinni, lesz!” — vési bele Széchenyi immár szállóigévé lett mondását a rendi Magyarország köztudatába a reformkor elején. „Merjünk nagyok lenni — s valóban nem oly nehéz — de legyünk egyszersmind bölcssek is.”⁴⁾ A reformkor nemzedéke megértette az intő szót: belátta, hogy a jövő fejlődés érdekében új utakra kell lépnie, s mert nagyot és dicsőt alkotni. Ennek eredményeképpen a régi Magyarország már csak volt, mert nem az volt az igazi Magyarország, hanem a reformkor által bölcs körültekintéssel megalapozott és felépített alkotmányos új Magyarország.

¹⁾ K. B. I. II. 106.

²⁾ K. B. I. II. 97.

³⁾ H. M. II. 226.

⁴⁾ V. 225.

Források és felhasznált munkák.

1. Ballagi Géza: A nemzeti államalkotás kora. Mill. Tört. IX. k.
2. Dr. Bánhegyi Jób: A magyar irodalom története. Budapest, 1930.
- 3., Bárczay Oszkár: A hadügy fejlődésének története. Budapest, 1895.
4. Dr. Berecz Sándor: Magyarország művelődésének története. Szentes, 1905.
5. Chobot Ferenc: Jézus Krisztus egyházának története. Budapest, 1907.
6. Corpus Juris Hungarici vonatkozó kötetei.
7. Br. Eötvös József: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Pest, 1854.
8. Emlékirat az 1847/48-i országgyűlés alatt Pozsonyban tartott püspöki határozmányokról. Egy résztvevőtől. Pest, 1848.
9. Dr. Erdélyi László: Magyar történelem. Budapest, 1931.
10. Fényes Elek: Magyarország hátramaradása ügyében. Lipcse (F. M. H.) 1844.
11. Fényes Elek: Magyarország leírása. Pest, 1847. (F. M. L.)
12. Fényes Elek: Magyarország statisztikája. Pest, 1843. (F. St.)
13. Grünwald Béla: Az új Magyarország. Budapest, 1890.
14. Horváth Jenő: Magyar diplomácia. 1815—1918. Bp, 1928.
15. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. (H. M.)
16. Kazal Zsigmond: A magyar mezőgazdaság története. Budapest, 1927.
17. Kerékgyártó Árpád: Magyarország történetének kézikönyve. VII. rész. Budapest, 1874.
18. Korniss Gyula: A magyar művelődés eszményei. Bp., 1927.
19. Kossuth beszédei és írásai: Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferenc. Athenaeum kiadás. (K. B. I.)
20. Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Bpest, 1881. (K. E. I.)
21. Lyka Károly: A táblabíróvilág művészete. Bpest, 1922.
22. Magyarország nyilván- vagy közjoga. Buda, 1861. Egyetemi nyomda kiadása.
23. Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. Mill. Tört. VIII. k.
24. Málvusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1923 évfolyam.
25. Márki Sándor és Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. Mill. Tört. X. k.

26. Meszlényi Antal: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése. Századok, 1924. évf.
 27. Ifj. Palugyai Imre: Megyerendszer hajdan és most. Pest, 1844.
 28. Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Budapest, 1925.
 29. Szekfü Gyula: Három nemzedék. Budapest, ?
 30. Gróf Széchenyi István: Hitel. Pest, 1830. (H.)
 31. Gróf Széchenyi István: Világ. Pest, 1831. (V.)
 32. Gróf Széchenyi István munkái II. k. Stádium (St.), A kelet népe (K. N.), Politikai programmtörödékek (P. P. T.) Budapest, 1905.
 33. Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei. Összeállította Zichy Antal. Budapest, 1894. Sz. H. C.
 34. Gróf Széchenyi István naplói. Összeállította: Zichy Antal. Budapest, 1884.
 35. Bárány Wesselényi Miklós: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. Lipcse, 1843. (Szózat.)
 36. Zádor Elek: Geographiai Kézikönyv. Pest, 1831.
-

TARTALOMJEGYZÉK.

Bevezetés	1
Föld és népe	13
Király és udvara	25
Egyházi társadalom, hitélet	35
Világi társadalom	44
Szellemi művelődés	56
Alkotmány és törvényhozás	64
Belügyi kormányzat, közigazgatás	77
Hadügy, külügy	89
Adó- és pénzügy	101
Gazdasági élet	114
Bíraskodás	127
Források és felhasznált munkák	139

Értelemzavaró sajtóhibák:

23. old. ³⁾ jegyzet M. H. M. H. helyett H. M.
43. „ ¹⁾ és ²⁾ jegyzet H. U. helyett H. M.
52. „ 3. bekezdés első sorában: 1831 helyett 1836.
70. „ utolsó sorában: szellemében helyett szemében.
84. „ alulról 9. sorban: sz. városokéhoz helyett sz. kir. városokéhoz.
103. „ 13. sornak beiktatandó: a visszaélésekre, amiket csakis az adózó értékek összeírásán...
109. „ 4. bekezdés 2. sorában: városépítésre helyett várépítésre.
113. „ alulról 3. sorban: ennek $\frac{1}{2}$ része helyett ennek $\frac{1}{12}$ része.
117. „ 13. sorban kihagyandó: jutalmakat tűz ki mintagazdaságok leírására.
119. „ alulról 5. sorban: kerülő pedig helyett kerülő telepeket pedig.
123. „ 5. sorában: igazgatósága helyett ingatagsága.
125. „ első sorában: független helyett függeteg.
128. „ 9. sorában: beiktatandó: már az... 1791-i országgyűlés küldött ki egy bizottságot, majd az...
135. „ 2. bekezdés 3. sorában: 1831 helyett 1830.
137. „ 3. bekezdés 4. sorában: óriási helyett órai.
138. „ 2. bekezdés utolsó sorában: volnának helyett valának olvasandó.

„Kolozsvári-szegedi értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből”

Eddig megjelent füzetek:

1. Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok korában. 1912.
2. Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon 1526—1608. 1912.
3. Dr. Erdélyi László: Az első állami egyenes adó elmélete. 1912.
4. Lovas Elemér: Árpádházi B. Margit és kora. 1913.
5. Boga Lajos: Székelyföld történetírója a XVII. században. 1914.
6. Dr. Erdélyi László: Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. 1915.
7. Gregorich Izidor: Társadalom és művelődés Nagy Lajos életrajzában. 1915.
8. Deák János: Kegyúri jog Magyarországon a reformációig. 1916.
9. Kemény József: Társadalom és művelődés Hunyadi Mátyás törvényeiben. 1918.
10. Halász Imre: A boszorkányhit útja. 1925.
11. Fehér Ede: Művelődéstörténeti korkép I. Lipót törvényeiben. 1927.
12. Beke Ida: Erdély társadalma és művelődése az Approbata Constitutiókban. 1927.
13. Szabó Ferenc: Társadalom, művelődés Zsigmond törvényeiben. 1927.
14. Metzner Károly: A török dúlás békeévei. II. Mátyás kora. 1928.
15. Spiegel Mária: II. József kora Magyarországon. 1930.
16. Elemy Klára: Rudolf király kora Magyarországon. 1930.
17. Gottesmann Jolán: Művelődéstörténeti tanulmány I. Ferdinánd törvényei alapján. 1930.
18. Szalkai Zoltán: Széchenyi reformkora. 1931.